S O C I E T A T E A

Friedrich von Hayek

Autobiografie intelectuală

volum editat de
Stephen Kresge
și Leif Wenar

NEMIRA

P O L I T I C Ă

Friedrich von Hayek

AUTOBIOGRAFIE INTELECTUALĂ

volum editat de
STEPHEN KRESGE și LEIF WENAR

Traducere din limba engleză de CRISTINA MOISA
Introducere de STEPHEN KRESGE
Comentarii de
MIRUNA TĂTARU-CAZABAN și CRISTIAN PREDA

1999

Coperta de DAN PERJOVSCHI

HAYEK ON HAYEK.
AN AUTOBIOGRAPHICAL DIALOGUE
edited by Stephen Kresge and Leif Wenar

Difuzare:
S.C. Nemira & Co, Str. Popa Tatu nr. 35, sector 1, București
Telefon: 668.54.10, 223.48.54, Telefax: 668.70.51
Clubul cărții: C.P. 26-38, București

e-mail: nemira@dnt.ro
http://members.xoom.com/nemira/index.htm

ISBN 973-569-326-1

CUVÂNT ÎNAINTE AL EDITORILOR

Ideea de a edita această carte ne-a fost inspirată chiar de vocea lui F. A. Hayek. Nu e vorba de vocea propriu-zisă, ci de o manieră caracteristică de expresie care dezvăluie o stare de spirit, punctul său de vedere unic. Nu ar fi oare minunat – ne-am întrebat noi – ca vocea lui Hayek să ne îndrume în înțelegerea dezvoltării ideilor lui și în rememorarea evenimentelor și experienței secolului la care au răspuns ideile sale și din care s-au născut ele?

Două surse de bază slujesc acestui scop. Prima sursă este alcătuită din notele autobiografice pe care Hayek le-a scris începând din 1945. În chip de introducere, el remarca atunci următoarele:

> Datorită recentei mele alegeri ca membru al Academiei Britanice este mai mult ca sigur că cineva, în viitor, va trebui să scrie o scurtă schiță biografică a vieții mele; și pentru că atunci se va cunoaște foarte puțin despre viața mea dinainte de venirea în Anglia, voi încerca aici ca, din când în când, atunci când am dispoziția necesară, să aștern câteva dintre cele mai semnificative trăsături ale originii și evoluției mele. Ceea ce voi scrie nu este destinat publicării, ci are doar scopul de a asigura material oricui va trebui să-și asume sarcina ingrată de a descoperi lucruri interesante despre o viață lipsită de evenimente exterioare. Dar poate că o parte din aceste note îi vor interesa la un moment dat pe copiii sau pe nepoții mei, cel puțin dacă ei

vor manifesta ceva asemănător fascinației pe care eu am avut-o întotdeauna pentru soarta strămoșilor mei.

Ulterior, Hayek a fost de acord cu publicarea notelor sale. Le încredințase lui W. W. Bartley III, care urma să realizeze biografia sa. Bartley și-a dat seama că notele trebuiau publicate în forma în care erau. Hayek a fost de acord, sugerând, oarecum cu modestie, că ar putea fi incluse într-o lucrare biografică mai mare, probabil tipărite cu o altă fontă. Am urmat această sugestie.

Citind de la un capăt la altul multe interviuri luate lui Hayek, am descoperit că el oferise schița unei biografii intelectuale. Aceasta a fost, desigur, intenția lui evidentă în numeroasele convorbiri pe care le-a avut cu Bartley. Împreună cu alte interviuri, în special cele realizate sub auspiciile Programului de Istorie Orală de la Universitatea din California, Los Angeles, aceste convorbiri reprezintă cea de-a doua sursă a *Autobiografiei intelectuale* a lui Hayek.

Din cauză că au existat repetări frecvente în întrebările adresate lui Hayek, și răspunsurile lui se repetă. Sarcina noastră a fost de a alege ce era mai reprezentativ din cele spuse de Hayek referitor la dezvoltarea ideilor sale și la evenimentele importante ale vieții lui. Aceste relatări sunt prezentate aici în cadrul cronologic asigurat de notele autobiografice. Dorința noastră a fost de a păstra vocea autentică a lui Hayek însuși, astfel că materialul a fost prelucrat cât se poate de puțin. Nu am intervenit asupra textului cu aparatul academic obișnuit. Cartea editată de noi este o conversație, iar ideile pentru care îl citim pe Hayek ne apar aici însuflețite și accesibile.

Volumul include de asemenea o discuție aprinsă dintre Hayek și doi profesori de la Universitatea din Chicago, purtată în 1945 în cadrul unei emisiuni radiofonice. Transcrierea completă este reprodusă în partea a treia.

Editorii au pus la dispoziție materialul ajutător, în forma unei selecții de informație biografică și bibliografică inclusă în indexul de nume. O introducere expune concis contextul istoric și inte-

lectual al activității lui Hayek. O listă a publicațiilor și scrisorilor menționate în text este oferită cititorilor care doresc să exploreze mai în detaliu materialul. Selecțiile din interviuri sunt identificate prin numere atribuite celor care au luat interviurile:

I1: Programul de Istorie Orală, Robert Chitester, președinte, Public Broadcasting of Northern Pennsylvania.

I2: Programul de Istorie Orală, Jack High, Departamentul de Economie, UCLA.

I3: Revista *Reason* (iulie 1992), Thomas W. Hazlett.

I4: Programul de Istorie Orală, Earlene Craver, Departamentul de Economie, UCLA.

I5: Programul de Istorie Orală, James Buchanan, Centrul pentru Studiul Opțiunilor Publicului, Institutul Politehnic din Virginia.

I6: Arhiva audio a lui W. W. Bartley III, 1984-88.

I7: Programul de Istorie Orală, Axel Leijonhufvud, Departamentul de Economie, UCLA.

I8: Programul de Istorie Orală, Thomas W. Hazlett, Departamentul de Economie, UCLA.

Editorii îi sunt în mod deosebit recunoscători domnișoarei Gene Opton, editor asistent al Operelor Complete ale lui F. A. Hayek, pentru supravegherea scrupuloasă a tuturor aspectelor realizării acestei lucrări; mai ales pentru capacitatea sa misterioasă de a descifra scrisul lui Hayek. Am dori, de asemenea, să ne exprimăm mulțumirile față de asistentul nostru cercetător, Bryan Caplan; față de Leslie Graves, pentru corectarea atentă a textului; și față de Dr. Lawrence Hayek și soția sa, și față de domnișoara Christine Hayek, pentru deosebita lor amabilitate și atenție. Suntem recunoscători lui Bruce J. Caldwell, Naomi Moldofsky, Angelo Petroni și Gerand Radnitzky pentru informații suplimentare, comentarii și critici.

Deoarece volumul de față a fost realizat ca un supliment la Operele Complete ale lui F. A. Hayek, am dori să ne exprimăm recunoștința față de sponsorii acestui proiect pentru sprijinul acordat. Editorii ar dori să remarce în special încurajarea și generozitatea domnului Walter Morris de la Fundația Morris, ale domnului John Bundell, în prezent director al Institute of Economic Affairs și ale Fundației Claude R. Lambe.

Stephen Kresge
Leif Wenar

INTRODUCERE

F. A. Hayek s-a născut ca Friedrich August von Hayek la data de 8 mai 1899, în Viena, pe atunci capitala Imperiului Austro-Ungar. A murit pe 23 martie 1992, în orașul Freiburg im Breisgau din Germania, o țară doar de curând reunificată după căderea Zidului Berlinului și sfârșitul dominației sovietice în Europa de Est.

Prăbușirea socialismului a reabilitat munca de o viață a lui Hayek. Cea mai cunoscută carte a sa, *Drumul către servitute*[1], a contribuit în mod esențial la repunerea în drepturi a idealurilor politice și economice care au făcut posibilă demolarea regimurilor comuniste. Pe Hayek nu l-ar fi înspăimântat faptul că rachetele *Stinger*, muzica rock și blue jeans au jucat un rol mai evident în acest proces. El, mai mult decât oricine, ne-a atras atenția că valorile se transmit pe căi neprevăzute.

Cei aproape o sută de ani pe parcursul cărora a trăit Hayek au fost etichetați de către unii „secolul american“, dar ei ar fi putut fi de asemenea considerați secolul austriac, căci restul lumii a fost nevoit să răspundă exploziilor intelectuale și culturale din Viena și Europa Centrală. Asasinarea arhiducelui Ferdinand și a soției sale, pe 28 iunie 1914 la Sarajevo, a impulsionat reconfigurarea violentă a cursului istoriei.

Războiul pe care europenii l-au început în 1914, crezând că va dura numai câteva luni, a sfârșit prin a distruge nu numai

[1] Ed. Humanitas, 1993, 1997 (n. r.).

viitorul unei generații, ci și premisele fundamentale ale unei civilizații. Naționalismul și socialismul au umplut vidul lăsat de autodistrugerea imperiilor. Până și natura fundamentală a ființei umane a fost pusă sub semnul întrebării. „În decembrie 1910, firea umană s-a schimbat“, spunea Virginia Woolf (în eseul „Domnul Bennet și Doamna Brown“). Dar această schimbare de caracter nu s-a ridicat la înălțimea așteptărilor.

Hayek s-a alăturat unui regiment de artilerie de câmp în martie 1917, înainte de a-și fi încheiat educația la *Gymnasium*. Pentru el, războiul a durat doar puțin mai mult de un an. S-a întors de pe frontul italian în mijlocul foametei, bolii și haosului. În noiembrie 1918, și-a început studiile la Universitatea din Viena.

Războiul, datorită experienței de a fi luptat în armata multinațională, a deviat interesul lui Hayek de la științele naturii înspre științele sociale. „Am asistat la prăbușirea Imperiului din cauza problemei naționale. Am luptat într-un război în care se vorbeau unsprezece limbi diferite. Era imposibil ca un asemenea fapt să nu-ți atragă atenția asupra problemelor de organizare politică“, și-a amintit Hayek mai târziu.

În momentul în care era atacată autoritatea stăpânirii legitime a Imperiului, autoritatea minții era în și mai mare nesiguranță. Concepțiile noastre despre existența fizică și felul în care o percepeam fuseseră pentru totdeauna modificate de relativitate, de mecanica cuantică, de Freud, de Proust și de post-impresioniști. „Las jos ceașca și îmi cercetez propria minte. Este pentru a descoperi adevărul. Dar cum? Ce abis de incertitudine când mintea simte că o parte a ei s-a rătăcit dincolo de granițele sale; când ea, căutătoarea, este și domeniul întunecat prin care trebuie să caute, unde toate înzestrările sale nu-i vor ajuta la nimic. Caută? Mai mult decât atât: creează. Este față în față cu ceva care până acum nu exista, căreia numai ea îi poate oferi realitate și substanță, pe care numai ea îl poate aduce la lumina zilei.“ Astfel își începe povestitorul lunga aducere aminte care este căutarea timpului pierdut a lui Marcel Proust.

Peste ani și ani, în *The Sensory Order*, publicată în 1952, Hayek desăvârșește o cercetare asemănătoare. „Ceea ce numim

«minte» este o ordine particulară a unei mulțimi de evenimente ce au loc într-un organism, în relație dar nu în mod identic cu ordinea fizică a evenimentelor din mediu" (p. 6) „Tot ceea ce știm despre lume se referă la natura teoriilor și tot ceea ce poate face «experiența» este să schimbe aceste teorii" (p. 143).

Educația

La întoarcerea din război, Hayek cunoștea italiana și era grav bolnav de malarie. A urmat la Universitatea din Viena mai multe direcții de studiu, participând activ la viața socială și culturală a epocii, cu toate că din două în două nopți era cuprins de febră. Când Universitatea s-a închis în iarna 1919-1920, din lipsă de combustibil, Hayek a plecat la Zürich. Acolo, în laboratorul lui von Monakow, specialist în anatomia creierului, a avut primul contact cu mănunchiurile de fibre care alcătuiesc creierul uman și prima experiență a unei societăți „normale", Viena aflându-se încă sub stăpânirea inflației și a foametei. În vara anului 1920, s-a dus în Norvegia, reușind în sfârșit să se vindece de malarie și să învețe limbile scandinave suficient de bine pentru a traduce o carte a lui Gustav Cassel despre inflație (carte care nu a fost niciodată publicată, din cauza inflației din Austria).

În acești primi ani de universitate, Hayek a pus baza *pattern*-urilor de cercetare intelectuală pe care le va păstra toată viața. „În universități, decisiv era faptul că nimeni nu se aștepta să te limitezi la propriul tău domeniu." Dar nimeni nu se mărginea la ce se petrecea în Universitate. Multe dintre discuțiile intelectuale provocatoare aveau loc în cafenele. Germana literară era limba lectorilor de la universitate; pe străzile orașului se vorbea un jargon în schimbare.

Felul în care Hayek vede această perioadă este întrucâtva diferit, mai precis decât multe alte perspective care au contribuit la caracterizarea mitică a Vienei. Prin naștere, Hayek aparținea clasei care era în direct răspunzătoare de menținerea Imperiului Austro-Ungar și care nu a supraviețuit prăbușirii acestuia. Neapar-

ținând nici nobilimii înalte, nici burgheziei comerciale, aceasta era o clasă a funcționarilor publici și a oamenilor de profesie care nu se arătau indiferenți față de viitorul lor, dar cu toate acestea păstrau standardele de comportament și cercetare care le asigurau legătura cu corespondenții lor din Europa.

Tatăl lui Hayek era doctor și botanist și sperase să obțină o catedră universitară de botanică. De la el a căpătat Friedrich August – mama lui îl striga Fritz, nume pe care îl purta cu stoicism, fără să-i placă – sentimentul minunăției și al complexității biologiei și psihologiei, și credința că o catedră universitară este cea mai de dorit dintre toate pozițiile.

La universitate, Hayek și-a ales direcția de studiu din rațiuni practice. Spre deosebire de vărul său Ludwig Wittgenstein, el nu se putea bizui pe averea familiei. Astfel că prima opțiune pentru o carieră care părea să se potrivească cu temperamentul și talentele sale ducea, prin studiul dreptului și al limbilor, la serviciul diplomatic și probabil mai târziu la o poziție academică sau politică. Prăbușirea Imperiului a atras după sine dispariția Academiei Consulare și alături de ea a ambițiilor diplomatice ale lui Hayek.

Hayek oscila încă între psihologie și economie. Dar după război nu mai exista nici un profesor de psihologie și nici nu exista posibilitatea de a dobândi o diplomă în domeniu. Dreptul se menținuse ca un obiect de studiu ce combina economia cu pregătirea pentru barou sau pentru serviciul public. În 1921, după trei ani în locul celor patru obișnuiți, Hayek și-a obținut diploma de doctor în jurisprudență. S-a înscris pentru o a doua diplomă, luându-și la începutul anului 1923 doctoratul în științele politice (*doctor rerum politicarum*).

Influența dominantă asupra vieții intelectuale a perioadei respective o avea Ernst Mach. Celor mai mulți dintre noi numele de Mach ne este astăzi cunoscut doar ca unitate de măsură a vitezei aparatelor de zbor supersonice. Într-o exprimare grosolană, filozofia științei a lui Mach se rezuma la „dacă nu poate fi măsurat, nu este real". Mașeta lui Mach (mai mare și mai ascuțită decât briciul lui Occam) tăia prin desișul metafizic care amenința să sufoce dezvoltarea științei.

Mach a fost primul profesor de științe inductive al Universității din Viena. La catedra creată special pentru el i-au urmat Ludwig Boltzmann, apoi Adolf Stöhr și în 1923 Moritz Schlick. Hayek a auzit pentru prima oară de Schlick în timpul călătoriei sale la Zürich. Schlick era fondatorul cercului de la Viena – *Ernst Mach Verein* – care a reușit, combinând un atac asupra fundațiilor logicii cu un empirism verificaționist, să îndrepte atenția filozofilor către încercarea nefericită de a distinge enunțurile cu sens de cele fără sens.

Așa-numitul „pozitivism logic" l-a avut drept continuator pe Wittgenstein, a cărui operă târzie o va repudia pe cea timpurie, și drept antidot pe Karl Popper. Deși Hayek nu a participat niciodată la acest cerc, el a aflat repede ideile acestuia, prin intermediul unui participant care era și membru al grupului lui Hayek numit *Geistkreis*.

Familiarizat de timpuriu cu științele naturii, Hayek era dispus să accepte punctul de vedere susținut de Mach, potrivit căruia senzațiile reprezintă tot ceea ce putem cunoaște. Totuși, îi rămăsese în minte imaginea mănunchiurilor de fibre nervoase examinate în iarna anului 1920. A scris deci o lucrare, rămasă neterminată, în care încerca să urmărească înaintarea senzațiilor (impulsurilor nervoase) spre creier, unde ele iau forma și sensul unei percepții. Până la terminarea lucrării, Hayek a realizat că Mach se înșela. Senzațiile pure nu pot fi percepute. Este nevoie de interconexiuni în creier; trebuie să aibă loc o clasificare oarecare care să poată stabili legătura între experiențe din prezent și din trecut. Hayek începuse să dibuie calea către soluția unei probleme care înainte nu fusese recunoscută ca atare. Cum poate ordinea să se creeze pe sine? Soluția părea oferită în parte de Kant, în parte de Darwin și chiar de Proust. În cele din urmă, va fi în întregime a lui Hayek. „Ideile originale pe care le-am avut nu au provenit dintr-un proces ordonat de deducție. Întotdeauna m-am considerat un contraexemplu în viață al teoriei potrivit căreia gândirea are loc în cuvinte sau în general în limbaj. Sunt cât se poate de sigur că deseori am fost conștient că am soluția la o problemă – că o „văd" în fața ochilor – cu mult înainte de a putea s-o exprim în cuvinte.

Probabil că un fel de imaginație vizuală, a modelelor simbolice abstracte mai degrabă decât a imaginilor reprezentaționale, a jucat în procesele mele mentale un rol mai mare decât cuvintele". Einstein spusese aproape același lucru.

Percepția *pattern*-urilor este centrală în opera lui Hayek. Este vorba de un fel de alpinism intelectual, iar Hayek avea alpinismul în sânge.

„În primii ani, am avut în minte o preocupare pur practică dorind să-mi găsesc drumul, încă nu pe deplin conștient de faptul că, pentru a face asta, aveam nevoie de o teorie. Eram în căutarea unei teorii, dar nu știam încă ce era de fapt o teorie".

În octombrie 1921, Hayek îi prezenta lui Ludwig von Mises, pe atunci consilier financiar al Camerei de Comerț (o instituție oficială, spre deosebire de organizațiile americane cu același nume), o scrisoare de recomandare de la Friedrich von Wieser, profesorul său de la universitate. Mises i-a găsit lui Hayek un post la o agenție temporară numită *Abrechnungsamt* [Biroul de Deconturi], printre directorii căreia se număra și Mises. Biroul era implicat în lichidarea datoriilor care fuseseră blocate de război. Cunoașterea limbilor franceză și italiană și mai târziu a englezei, laolaltă cu cunoștințele de drept și economie, l-au calificat pe Hayek pentru o slujbă care în acel moment era, comparativ cu altele, bine plătită. Dar atracția principală era relația sa în curs de consolidare cu Mises.

Mises era respectat ca economist, datorită cărții sale despre teoria banilor publicată în 1912. Hayek a susținut că în perioada marii inflații care a urmat războiului și care, chiar mai mult decât războiul în sine, a distrus clasa în care se născuse Hayek, Mises era probabil singura persoană din lumea germană care înțelegea ce se petrece.

În 1922, Mises a publicat marea sa carte despre socialism, lucrarea care avea să creeze bazele pentru atacul împotriva planificării socialiste. Argumentul lui Mises se concentra pe rolul jucat de prețurile liber reglabile într-un sistem de piață concurențial. Modificările prețurilor reflectă schimbări în raritățile relative, ceea ce le semnalează factorilor de decizie să modifice felul în

care alocă resursele. Alocarea eficientă a resurselor nu poate avea loc în lipsa prețurilor liber reglabile. Argumentul lui Mises l-a convins în cele din urmă pe Hayek să abandoneze orientarea fabiană adoptată până în acel moment. Hayek s-a arătat pentru prima oară entuziasmat de economie după citirea cărții lui Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, publicată în 1917, și având o influență fundamentală asupra generațiilor de economiști austrieci care i-au urmat. Lui Menger i se recunoaște meritul de a se număra (alături de Jevons și Walras) printre primii care au introdus în economie conceptul de utilitate marginală. Semnificativ, conceptul de utilitate al lui Menger se sprijinea pe o analiză a conceptului de valoare opusă teoriei valorii din economia clasică. Pentru Menger, valoarea nu este o proprietate intrinsecă sau o esență a lucrurilor ori eforturilor. Nu există o valoare intrinsecă în pământ, muncă sau aur, ci numai o valoare a utilizării unor asemenea factori; iar această valoare poate fi determinată numai în relație cu alte utilizări posibile. Asemenea relații diferă de la caz la caz, și de la individ la individ. Numai individul poate ști la ce este pregătit să renunțe sau ce este pregătit să înlocuiască pentru a dobândi utilizarea – adică valoarea – altui lucru.

Cerința ca valoarea să se înrădăcineze într-un set de relații – alternative sau substituiri – este fundamentală pentru mare parte din ceea ce a fost recunoscut ca fiind școala economică „austriacă". În teoria austriacă a capitalului durata și complexitatea sistemelor de producție este modificată ca răspuns la schimbările suferite de prețuri sau ratele dobânzilor. Astfel că prețurile și ratele dobânzilor au un rol crucial în dirijarea investițiilor.

Natura subiectivă, și deci nedeterminată, a valorii nu convine economiștilor cu înclinații mai pozitiviste, care se simt incomodați de lipsa unei baze fixe pentru măsurare. Economiștii americani demonstrau că nu fuseseră atinse încă limitele a ceea ce putea fi măsurat. Hayek nu a lăsat să-i scape șansa de a se duce în Statele Unite, ca asistent cercetător la New York. Până în martie 1923, economisise destui bani pentru a-și plăti drumul în America.

New York și ciclurile de afaceri

Spre sfârșitul vieții, privind în urmă, Hayek a considerat că a avut un noroc extraordinar pentru că întotdeauna o descoperire, sau o întâmplare a determinat o alta. Chiar hotărârea sa surprinzătoare de a se duce în 1923 la New York a fost atât de ieșită din comun, încât nu a putut să o explice. Pentru această călătorie chiar și-a lăsat barbă. Este evident că lucrurile pe care le-a aflat în această călătorie nu au fost deloc acelea pe care se aștepta să le afle.

În New York, cea mai mare parte a timpului și-a petrecut-o la Biblioteca Publică, iar primul șoc l-a avut citind relatările despre război ale americanilor. Corespondențele de război din ziarele americane erau corecte și revelatoare, spre deosebire de cele austriece. Adevărul despre cursul războiului fusese în mare măsură ascuns poporului austriac. Din acest moment datează scepticismul lui Hayek față de acțiunile și motivele guvernelor.

Hayek s-a înscris oficial la Universitatea din New York, unde a început să lucreze la o teză de doctorat (niciodată încheiată) pe tema „Este funcția banilor compatibilă cu stabilizarea artificială a puterii de cumpărare?“. A participat la o prelegere a lui Thorstein Veblen, cu care nu pare să fi avut în comun altceva decât faptul că amândoi au fost bolnavi de malarie. Interesul i-a fost captat de tehnicile recent dezvoltate de analiză statistică a seriilor de timp economice și de propunerea, dezbătută atunci, ca nivelul prețurilor dintr-o economie să poată fi stabilizat de banca centrală prin controlul monetar. Propunerea a determinat un studiu al sistemului federal de rezerve și al politicii monetare a SUA; iar tehnicile, o nouă carieră după întoarcerea în Viena.

Metodele statistice, dezvoltate atunci în SUA sub conducerea lui Wesley Clair Mitchell, erau remarcabile pentru sofisticarea aparatului matematic, necunoscută economiștilor europeni, și pentru absența oricărei teorii explicative. Mitchell era ostil oricărei analize cu iz de abstracțiune, adoptând o abordare instituțională pragmatică influențată întrucâtva de școala istorică germană împotriva căreia protestase vehement Carl Menger.

Abordarea americană a problemelor economice viza căutarea faptelor. Economia americană fusese blestemată cu cicluri *boom-bust* care nu se supuneau prognozei și/sau explicației, indiferent câte fapte s-ar fi descoperit. Pe atunci tocmai era în desfășurare faza de *boom* a acelui ciclu care se va dovedi cel mai dezastruos dintre toate. Mitchell își publicase în 1913 lucrarea monumentală despre ciclurile de afaceri și întemeiase la New York Biroul Național de Cercetare Economică. Hayek participa la cursurile sale de la Universitatea Columbia.

Eforturile americanilor de a studia comparativ, pe perioade de timp, schimbări economice similare – de exemplu, schimbări în prețul porumbului sau al bumbacului – se sprijineau pe ipoteza (adică, asumând ca fapt ceea ce urma să fie demonstrat) că existau regularități istorice în cauzele și efectele economice. Abordarea pragmatică încerca să evite necesitatea epistemologică a unei teorii sau ipoteze a cauzelor schimbărilor economice, în lipsa căreia nu ar fi putut fi recunoscută importanța faptelor. Pe scurt, nu ar exista nici o modalitate de a deosebi cauzele de efecte.

Reacția lui Hayek nu a fost respingerea posibilității regularităților ce păreau a fi scoase la iveală de cercetările statistice ale americanilor, ci dezvoltarea unei teorii care să le explice. După întoarcerea în Austria, el a scris două articole semnificative: „Das intertemporale Gleichgewichtssystem der Preise und die Bewegungen des «Geldwertes»" (1928) și „Geldtheorie und Konjunkturtheorie" (1933). Cel din urmă a fost scris pentru a-i convinge pe economiștii de limbă germană să ia în considerare cauzele monetare ale fluctuațiilor industriale, mai degrabă decât cauzele „reale" ce trebuiau, în viziunea lor, să se găsească undeva la baza lucrurilor.

Totuși, pragmatismul abordării americane nu ascundea adevăratul obiectiv al cercetărilor statistice și anume găsirea unei modalități de a controla evenimentele economice supuse cercetării. Numai mult mai târziu a înțeles Hayek impactul deplin, supoziția periculoasă a punctului de vedere auzit pentru prima dată într-una din prelegerile lui Mitchell. Hayek a numit-o mai târziu „constructivism": ideea că, de vreme ce omul a creat el însuși

instituțiile societății și civilizația, el trebuie să aibă și posibilitatea de a le modifica după voie, pentru a-și satisface dorințele.

Din fericire pentru Hayek, notificarea că a primit una dintre primele burse Rockefeller, care i-ar fi permis prelungirea șederii în Statele Unite, nu i-a parvenit decât după ce se îmbarcase în primăvara anului 1924 pe vaporul care-l readucea în Europa. S-a întors la slujba sa de la *Abrechnungsamt*, și-a reluat participarea în *Privatseminar*-ul lui Mises și discuțiile cu acesta pe tema metodelor de cercetare economică pe care le studiase în Statele Unite. Mises a început să caute fonduri pentru un institut dedicat cercetării ciclurilor de afaceri, și până în ianuarie 1927 ei au reușit să înființeze *Österreichische Konjunkturforschungsinstitut* cu Hayek ca director. Și unic angajat. În primii ani, el a scris singur cele mai multe dintre rapoartele institutului.

Această ocupație nu l-a împiedicat să scrie și alte lucruri, dar i-a lăsat mai puțin timp pentru ele. Cu toate acestea, a început un studiu amănunțit al istoriei teoriei monetare (care, din cauza unor împrejurări ulterioare, nu a fost publicat decât în traducere, în 1991, în vol. 3 al Operelor Complete). Un beneficiu neprevăzut al acestui studiu, prin care Hayek a dobândit o cunoaștere detaliată a teoriei și practicii monetare britanice, a fost acela că a contribuit la obținerea unui post de profesor la Londra.

O altă implicare în ideile americane a avut o urmare chiar și mai improbabilă. La acea vreme în Statele Unite se bucurau de o mare publicitate propunerile lui Foster și Catchings, descrise de Hayek ca variații pe teoriile „subconsumului" ale ciclurilor economice. Hayek a argumentat împotriva unor asemenea teorii în prelegerile sale inițiale ca *Privatdozent* la Viena. Eseul pe care l-a publicat „Gibt es einen Widersinn des Sparens" (1929) (tradus mai târziu în engleză ca „The Paradox of Saving") a atras atenția lui Lionel (mai târziu Lord) Robbins, care l-a invitat pe Hayek să susțină o serie de prelegeri la London School of Economics (LSE). Prelegerile au avut un asemenea succes, ca de altfel și parteneriatul cu Robbins care a rezultat în urma acestora, încât Hayek a rămas în Anglia, devenind Profesor Tooke la LSE. Despre viața sa intelectuală în aceste două decenii, Hayek a scris niște memorii

captivante, „The Economic of 1920s as Seen from Vienna" (publicată în vol. 4 al Operelor Complete) și „ The Economic of the 1930s as Seen from London" (care va apărea în vol. 9).

Anglia, LSE și Keynes

Începutul anilor 1930, scria Hayek în alte amintiri, „mi se pare cea mai incitantă perioadă în ceea ce privește dezvoltarea economiei din acest secol... Mi se pare că perioada cuprinsă între anul 1931, când m-am dus la Londra, și să zicem 1936 sau 1937, marchează apogeul și sfârșitul unei perioade din istoria teoriei economice și începutul uneia noi și foarte diferite". În 1936, Hayek s-a adresat, în calitate de președinte, Clubului Economic din Londra. Discursul său a fost publicat ca eseu în anul următor, sub titlul „Economics and Knowledge". Tot în 1936, John Maynard Keynes publicase *The General Theory of Employment, Interest, and Money.*

Impactul schimbării survenite în teoria economică nu poate fi înțeles independent de răsturnările politice și culturale ale timpului. Dar chiar și o expunere succintă a istoriei timpului ar depăși domeniul acestei introduceri. Dacă nouă ne este greu să înțelegem cât de mult s-a schimbat lumea în acest secol, celor care au trăit marile evenimente le-a fost și mai greu să le înțeleagă importanța.

Un fapt complet uitat acum, păstrat doar în analele Angliei, este că istoria secolului al XIX-lea a fost cu precădere istoria Imperiului Britanic, cel mai mare imperiu pe care l-a cunoscut lumea. El domina ca putere politică, militară și economică. Într-o mare măsură, teoria economică clasică era economia Imperiului Britanic.

Marele război subminase temeliile financiare ale imperiului. Uriașele transferuri de capital și lichidările rezervelor monetare necesare achitării costurilor de război erau de neconceput în termenii tranzacțiilor pe care le putea explica teoria economică. *Force majeure* nu se găsește în vocabularul economistului.

Hayek face observația că J. M. Keynes a devenit un erou pe continentul european scriind *The Economic Consequences of the Peace*. Keynes argumenta că Germania învinsă (iar germanii ajunseseră să se considere nu atât învinși, cât abandonați într-un armistițiu punitiv) nu putea plăti despăgubirile cerute de Franța decât exportând la un nivel pe care celelalte puteri nu l-ar fi putut tolera. Indiferent de acuratețea cifrelor folosite de Keynes în sprijinul argumentului, impasul era real. În timp ce guvernele se certau, Germania și Austria sucombau sub povara foametei și hiperinflației.

Guvernul britanic a adoptat două poziții care se vor dovedi incompatibile între ele și în cele din urmă dezastruoase. Guvernul Maiestății sale nu va renunța la cererile de despăgubire decât dacă Statele Unite retrăgeau pretențiile împotriva Angliei. Iar Anglia, după dezbateri furtunoase, a revenit la un etalon-aur cu lira la paritatea sa antebelică. City-ul londonez se va găsi curând în incapacitatea de a echilibra pretențiile externe și interne ridicate împotriva sa. Anglia nu-și mai permitea să fie ultima speranță de împrumut pentru jumătate de glob. În această dispută, Keynes a fost Casandra, cu pamfletul său *The Economic Consequences of Mr. Churchill*. Nu a trăit însă suficient pentru a-și vedea ideile confirmate.

Cu Hayek alături, Lionel Robbins s-a avântat într-un proiect măreț: să întemeieze în teoria economică o tradiție unificată, desființând toate „școlile“ separate. Primele prelegeri ale lui Hayek, mai târziu revizuite și publicate sub titlul *Prices and Production*, și recenzia făcută de el cărții lui Keynes, *Treatise on Money*, au reprezentat eforturi critice în această campanie. Răspunsul lui Keynes a fost atacul asupra *Prices and Production*. Zarurile erau aruncate.

Dezbaterea pe probleme teoretice a fost depășită de evenimente. Lumea industrializată se scufunda în depresiune economică, mai adânc și mai ireversibil decât și-ar fi închipuit vreodată un economist. Pentru economiștii care, în fața atacurilor marxiste, puneau sub semnul întrebării viabilitatea disciplinei lor, strategia desfășurată în *The General Theory* s-a dovedit învingătoare tactic. Identificând ceea ce părea a fi o legătură imperfectă între economii

și investiții (legătură pe care Hayek a recunoscut-o ca o versiune sofisticată a unei teorii a subconsumului), Keynes a făcut loc intervenției guvernului în măsurile fiscale și monetare, păstrând totuși aparatul conceptual și demonstrațiile unei teorii a echilibrului monetar.

Lumea, în orice caz, încetase de a se mai bizui pe orice fel de teorie economică. Cursul următoarelor două decenii era hotărât în Germania de Hjalmar Schacht, care proiecta un sistem de controale valutare și investiții dirijate, la care de atunci încolo aveau să apeleze în orice situație toate guvernele disperate.

În acel moment, perspectiva lui Hayek asupra ciclurilor economice părea să fie definitiv *hors de combat*. El a mai făcut o singură încercare eroică (prin *The Pure Theory of Capital*) de a integra versiunea sa îmbunătățită și dezvoltată a teoriei austriece a capitalului în teoria neoclasică – punctul de maximă slăbiciune al teoriei lui Keynes –, dar cel de-al doilea război mondial era în plină desfășurare și nimeni nu asculta.

Mai târziu – când fusese clar demonstrat că succesul oricărui program keynesian se sprijinea pe istețimea improbabilă a deciziilor politice și nu pe propozițiile teoretice ale operei lui Keynes, care în cel mai bun caz erau încurcate și în cel mai rău contradictorii – Hayek a afirmat că unul dintre cele mai mari regrete ale sale era faptul de a nu fi inițiat o critică eficace a ideilor lui Keynes. Privind în urmă, este greu de crezut că o altă critică ar fi avut câștig de cauză, din moment ce popularitatea lui Keynes și triumful său final se datorau schimbărilor politice și culturale și nu puterii de convingere a argumentelor sale, ale căror rezultate nu au fost niciodată demonstrate empiric din cauza izbucnirii celui de-al doilea război mondial. La începutul acelui război, Hayek și Keynes căzuseră de acord asupra felului în care se putea face față costului războiului pentru a preveni inflația și excesele speculative ale primului război mondial. Planul lor se sprijinea pe economii impuse, care urmau să fie înapoiate la sfârșitul războiului. În acel moment, Keynes nu mai era keynesian.

După cum susține Hayek, faptul că Keynes se răzgândea des a fost unul din motivele principale pentru care nu a atacat *Teoria*

Generală. Keynes era aproape faimos datorită acestui obicei. Există un presupus schimb de replici între Keynes și Churchill: în timpul negocierilor cu Statele Unite, referitor la instituțiile financiare postbelice, Churchill i-ar fi trimis lui Keynes un bilet în care îi scria „mă apropii de punctul tău de vedere", răspunsul lui Keynes fiind „îmi pare rău, am început să mă răzgândesc."

Economia și cunoașterea

În retrospectivă, Hayek considera că eseul „Economics and Knowledge", alături de lucrările de mai târziu pe același subiect au constituit cea mai originală contribuție adusă de el economiei. Acest eseu reprezintă de asemenea răspunsul adresat lui Keynes. Implicațiile argumentului lui Hayek demonstrează atât ipotezele logice și empirice care stau la baza economiei pozitiviștilor, econometria, cât și orice încercare de a crea o „macroeconomie". Aceasta este o afirmație radicală cerută de necesitatea de a fi obiectivi față de Hayek, dar pe care nu o voi justifica aici.

Felul în care Hayek vede piața reprezintă singura expunere informativă a problemei organizării sociale. Iată ce scria el în eseul său:

> Cum ar putea fi posibil ca reunirea fragmentelor de cunoaștere ce există în diferite minți să determine rezultate care, dacă ar trebui determinate deliberat, ar necesita, din partea minții conducătoare, o cunoaștere pe care nici un individ nu o poate poseda? A arăta că, în acest sens, acțiunile spontane ale indivizilor vor determina, în condiții pe care le putem preciza, o distribuție a resurselor care poate fi înțeleasă ca și cum ar fi fost efectuată după un unic plan, deși nimeni nu a planificat-o, mi se pare într-adevăr că este un răspuns la acea problemă care uneori a fost descrisă metaforic drept problema „minții sociale" (*Individualism and Economic Order*, p. 54).

În aceste propoziții, Hayek a enunțat problema – cum se autocreează ordinea – problemă pe care a întrezărit-o pentru prima oară atunci când încerca, în eseul său timpuriu de psihologie, să explice transformarea senzației în percepție. Acolo problema apărea în contextul fiziologiei și psihologiei umane. Aici ea apare în contextul organizării sociale umane, în care sunt depășite limitele cunoașterii individuale.

Încrederea lui Hayek în noua sa abordare a venit din două surse. Una, fapt destul de ciudat, era Carl Menger, prima sa inspirație în economie. În 1934, Hayek acceptase sarcina binevenită de a edita o nouă ediție a operelor lui Menger, sponsorizată de London School of Economics. Pe parcursul editării, Hayek a acordat o atenție specială, poate pentru prima dată, scrierilor lui Menger despre metodologia științelor sociale. În acestea, după cum a consemnat Hayek mai târziu, „concepția generării spontane a instituțiilor este dezvoltată mai elegant decât în oricare altă carte pe care o cunosc". Cea de-a doua descoperire a lui Hayek a fost *Logik der Forschung* a lui Karl Popper, publicată în 1934. Deși Popper și Hayek erau concitadini, ei nu se cunoșteau personal. Ei reacționau în mod asemănător, având opinii compatibile, la anumite influențe intelectuale – Mach, pozitiviștii logici, Marx și Freud. Argumentul lui Popper îndreptat împotriva fundațiilor logice ale inducției i-a oferit lui Hayek o modalitate de abordare a empirismului de care s-a folosit în propriul său atac împotriva ipotezelor economiștilor pozitiviști.

Hayek devenise cetățean britanic înainte de 1938 și, călătorind cu un pașaport britanic, a reușit să viziteze încă o dată Austria înainte de izbucnirea războiului. O parte vitală a ființei lui Hayek nu a părăsit niciodată Viena; după *Anschluss*, energia creatoare și intelectuală care fusese o forță atât de puternică în modelarea acestui secol s-a răspândit prin lume. Majoritatea celor care au putut fugi s-au dus în Statele Unite. Popper s-a dus întâi în Noua Zeelandă, unde a stat până când Hayek l-a putut aduce, după război, la Londra.

Ca manieră și temperament, Hayek se simțea întru totul în largul său în Anglia. Sau, mai degrabă, se simțea în largul său în acea Anglia care păstrase încă mult din atmosfera secolului al XIX-lea. Hayek se simțea spiritual înrudit cu personalități ale acelei perioade timpurii, precum Henry Thornton și Sir Leslie Stephen, și cu atât mai mult Lord Acton. Nu mai pare atât de surprinzător, probabil, că Hayek va realiza cât de necesare sunt pentru evoluția civilizației instituțiile sociale ale obiceiurilor și moralei, legii și limbajului. Mai târziu, el se va descrie ca *whig* burkean.

Pentru că împărtășeau dragostea pentru alpinism, Hayek și-a putut forma o părere despre personalitatea lui Sir Leslie Stephen. La Reform Club, el a întâlnit un descendent al lui Henry Thornton, E. M. Forster. Când LSE s-a refugiat la Cambridge din cauza bombardamentelor din Londra, Keynes i-a făcut rost lui Hayek de locuință. La Cambridge, Hayek a împărtășit cu Sir John Clapham interesul pentru istoria monetară. Și totuși, când a început războiul, a fost dat la o parte discret, dar definitiv. Lionel Robbins, aliatul și prietenul său fidel, a intrat alături de Keynes în serviciul guvernului. Cei mai mulți dintre economiștii de seamă erau ocupați cu planificarea de război. Keynes va obosi atât de mult încât abia va supraviețui sfârșitului războiului.

Războiul și *Drumul către servitute*

În 1940, nici un om cu judecată, oriunde s-ar fi aflat, nu putea să nu se întrebe cu ce greșise. Cum a fost posibil ca iluminismul secolului al XVIII-lea și progresul etic și material al secolului al XIX-lea să ducă la violența barbară a celui de-al XX-lea secol? Hayek a tratat problema din trei perspective: teoria economică, teoriile psihologică și biologică și istoria ideilor filozofice și politice.

Începând cu eseurile care au fost mai târziu adunate în *The Counter-Revolution of Science* și *Individualism and Economic Order*, Hayek a făcut mari eforturi de a demonstra că încercarea de a aplica în științele sociale metode preluate din științele fizice a condus la o greșită înțelegere și la o denaturare a faptelor. Eroarea

logică principală consta în credința că era posibil să se izoleze suficiente exemple ale unui fenomen oarecare pentru a se stabili o lege generală privitoare la cauza fenomenului. Hayek nu a atacat direct eroarea logică inductivă, ci și-a întemeiat critica pe caracterul subiectiv (și, de aceea, nedeterminat) al așa-ziselor fapte din științele sociale. Prin natura subiectivă a obiectului cercetării se înțelegea, se poate argumenta astfel, că persoanele al căror comportament se supunea unor legi generale aveau păreri despre consecințele acelui comportament care erau imprevizibile. Aceste păreri nu puteau fi reduse la „fapte" în sensul fizic. Căutarea unor legi generale ale comportamentului uman – bazată pe o înțelegere greșită a relației logice dintre o lege fizică și orice consecință logică a acelei legi și apoi aplicată studiului istoriei – a fost motivată de ambiția de a controla instituțiile sociale. Hayek a numit „scientism" aplicarea greșită a metodelor științelor fizice în științele sociale, iar folosirea acestuia ca justificare pentru controlarea societății „constructivism". Această aplicare greșită a fost numită abuzul rațiunii, pe care Hayek l-a găsit în trecut la Descartes și mai ales la August Compte.

Iluzia că omul și-ar putea controla mediul a fost stimulată de două mari invenții: motorul cu aburi și pigmenții artificiali. Principiile care acționează în motorul cu aburi – felul în care se comportă gazele într-un volum dat – au extins conceptul mecanist al echilibrului, care a ajuns să domine teoria economică. Între timp, descoperirea procesului de producere a vopselelor artificiale a determinat credința că însăși structura materiei fizice ar putea fi modificată și modelată pentru a se potrivi proiectelor umane. Evrika: alchimia devenise chimie. După cum a remarcat Henry Adams, puterea Fecioarei Maria de a pune în mișcare viziunile oamenilor fusese înlocuită de puterea turbinei cu aburi: de acum înainte se vor construi zgârie nori, nu catedrale.

Granița abstractă dintre produsele naturii și cele ale proiectului – dihotomia aristotelică – era pe cale de desființare. Posibilitatea de a proiecta instituții mai „raționale" pentru societatea umană era folosită ca o pârghie pentru a slăbi legitimitatea instituțiilor deja existente. Argumentul lui Hayek îndreptat împotriva

posibilității de a proiecta rațional o organizare economică și socială se sprijinea pe ideea că o cunoaștere a evenimentelor individuale necesare unui asemenea proiect nu se poate obține din cauza complexității evenimentelor și, chiar dacă s-ar putea obține, consecințele neprevăzute pe care le provoacă acțiunile sociale ar distruge proiectul care le-a produs.

Hayek și-a scris primele două studii pe tema abuzului rațiunii „într-o stare de concentrare intensă cu care reacționa la neputința resimțită în fața întreruperilor continue ale bombelor care cădeau". Siguranța de la Cambridge nu a micșorat cu nimic sentimentul său de disperare față de ceea ce se întâmpla cu lumea. Oricât de înfricoșătoare ar fi fost bombele, schimbările care se petreceau în mințile economiștilor și filozofilor din lumea încă liberă erau chiar și mai alarmante. Experiența se asemăna cu o povestire științifico-fantastică a invaziei hoților de trupuri. Pe dinafară, oamenii păreau să fie aceiași. Pe dinăuntru, însă, ei erau sub stăpânirea unui spirit străin. Ironic, Hayek era tratat ca un străin, deși el, din ce în ce mai singur, rămânea devotat acelei libertăți în numele căreia se purta lupta împotriva forțelor Axei.

Spiritul străin care pusese stăpânire pe intelectualii din Anglia și din America era credința că socialismul nu putea fi evitat. Cei care impuneau acest punct de vedere asupra semenilor lor înțeleseseră greșit, probabil aleseseră să înțeleagă greșit, sursa agresiunii totalitare a Germaniei și a Rusiei, argumentând că una era reacția împotriva celeilalte; că național-socialismul german nu era, de fapt, socialism, ci un fel de reacție hipercapitalistă la comunism.

În introducerea la *Drumul către servitute*, Hayek a scris despre sursele interpretării pe care a dat-o el evenimentelor: „De aceea, mutându-se dintr-o țară în alta, o persoană poate să fie martoră la faze similare ale evoluției intelectuale. În asemenea condiții sensibilitatea ei devine acută. Când aude a doua oară opinii sau propuneri de măsuri cu care s-a mai întâlnit cu douăzeci sau douăzeci și cinci de ani în urmă, acestea dobândesc un înțeles nou, ca simptome ale unei tendințe limpede conturate. Ele

vestesc, dacă nu necesitatea, cel puțin probabilitatea intrării evenimentelor pe un făgaș similar."

Hayek s-a străduit să sublinieze că, în *Drumul către servitute*, nu făcea o demonstrație istoricistă și nu susținea inevitabilitatea logică. Argumentul lui era că dacă nu sunt ținute sub control tendințele totalitare inerente procesului de planificare centralizată a economiei și societății, Angliei va avea aceeași soartă ca Rusia și Germania. Ca să ne exprimăm cât se poate de clar: el dădea semnalul de trezire.

Intelectualii mai binevoitori față de socialism percepeau semnalul lui Hayek ca pe un zgomot grosolan. Unul dintre aceștia, Rudolf Carnap, filozoful logic-pozitivist de frunte, care pe atunci locuia în siguranță în Statele Unite, i-a scris lui Karl Popper pentru a-i reproșa că a lăudat *Drumul către servitute* „pe care, desigur, [Carnap spusese că] nu îl citise". Keynes i-a scris lui Hayek pentru a lăuda cartea, declarând că este în acord deplin cu ea, dar și-a justificat acțiunile prin hybris-ul căruia mai devreme sau mai târziu îi cad pradă toți intelectualii care obțin putere în lume:

> „După părerea mea, noi nu avem nevoie de o schimbare în programele economice, care în practică i-ar dezamăgi pe oameni de rezultatele filozofiei tale; ci probabil chiar de contrariul acesteia, și anume, de o lărgire a lor. Cel mai mare pericol care te pândește [iată-l din nou pe Casandra Keynes în acțiune] este probabilul eșec practic pe care l-ar suferi aplicarea într-o formă destul de extremă a filozofiei tale în Statele Unite. Nu, în filozofia noastră socială avem nevoie de repunerea în drepturi a gândirii morale – de o reîntoarcere la valorile morale adecvate. Dacă ți-ai putea îndrepta cruciada în acea direcție nu ai mai semăna atât cu Don Quijote, și nici nu te-ai simți ca el. Te acuz că probabil încurci puțin chestiunile morale și materiale. Acțiunile periculoase se pot desfășura în siguranță într-o comunitate care gândește și simte drept, dar executate de cei care gândesc și simt cum nu trebuie, ele ar fi drumul spre iad."

Cu trecerea timpului, faptul că Anglia și Statele Unite nu au devenit totalitare a fost folosit pentru a discredita avertismentul lui Hayek. Criticii lui Hayek nu și-au dat seama că experiențele războiului i-au obișnuit pe oameni cu lipsa libertății; aparent argumentul lor era că nu exista nici un pericol, atâta timp cât planificarea se desfășura în afara lagărelor de muncă forțată.

Dușmănia planificatorilor și confuzia lor reies dintr-o discuție, cuprinsă în acest volum și care e o reconstituire dramatică a furiei și neînțelegerii îndreptate asupra lui Hayek personal. Iată ce afirma unul dintre participanții la respectiva discuție: „[eu] am descoperit că planificarea noastră nu duce la servitute, ci mai degrabă la libertate, la emancipare și la trepte mai înalte ale personalității umane“ (v. *infra*, p. 143). Orbiți de „înțelegerea specială“ a treptelor mai înalte ale personalității umane, cei care vor să proiecteze lumea nu pot înțelege potențialul pericol: ei nu pot înțelege că planurile lor, chiar dacă reușesc, vor produce consecințe neintenționate, neprevăzute – care ar putea deschide calea oportunistului fără scrupule în timp ce restul dintre noi, care n-am ceda inițiativelor planificatorilor, am rămâne neajutorați. Probabil este un paradox înnăscut al naturii umane: oricât de bine intenționați și lipsiți de egoism ar fi planificatorii, este posibil ca un oportunist egoist să dovedească talentele de care avem nevoie pentru a întâmpina neprevăzutul și a ne adapta forțelor care se vor afla întotdeauna în afara controlului nostru.

Hayek a înțeles pe deplin că, deși putem planifica fără pericole pe scară mică (pe termen scurt), nu putem planifica pe scară mare (pe termen lung). Keynes l-a criticat pe Hayek pentru incapacitatea de a separa aceste două posibilități. Dar Keynes nu a înțeles că tocmai imposibilitatea de a prevedea exact unde cade linia de demarcație este de rău augur pentru cele mai bine gândite planuri, dar nu pentru adaptabilitatea pieței. Keynes i-a scris lui Hayek: „Linia de argumentație pe care tu însuți o urmărești depinde de foarte îndoielnica ipoteză că planificarea nu este mai eficientă. Este foarte probabil să fie eficientă dintr-un punct de vedere pur economic.“ Complexitatea sarcinii de a planifica pe

termen lung presupune existența sistemelor cu răspuns spontan pe care le asigură piața.

În propria sa viață, Hayek va resimți întotdeauna dificultatea respectivei sarcini. După cum mărturisește el: „Deseori am fost extrem de conștient – mai mult, cred, decât majoritatea oamenilor – de faptul că gândirea mea era în totalitate îndreptată către viitor. Aparent mi-am pierdut foarte devreme capacitatea de a mă bucura discret de prezent, și ceea ce-mi făcea viața interesantă erau planurile de viitor – mulțumirea consta în principal în a fi realizat ceea ce-mi propusesem, iar mortificația, în a nu-mi fi dus planurile la îndeplinire“ (v. *infra*, p. 177). Probabil, pentru a-l parafraza pe Keynes, pe termen lung toți suntem mortificați.

O altă curiozitate a personalității lui Hayek este că acest mare filozof politic pare să fi fost un politician sub orice critică. El a intuit că poziția pe care trebuia să o susțină în *Drumul către servitute* nu-și va găsi niciodată adepți printre economiștii profesioniști și funcționarii din ministere, printre filozofii academici și specialiștii în științele sociale, cărora le era de fapt adresată cartea pe a cărei primă pagină stătea scris: „socialiștilor din toate partidele“. Hayek și-a prezentat poziția direct marelui public, având foarte mare grijă ca stilul *Drumului către servitute* să fie cât se poate de lizibil. În această privință, a reușit peste așteptările sale.

Nici un filozof cu instinct politic, pentru care adevărul este subordonat obiectivului și nu viceversa, nu ar fi putut scrie cum a scris Hayek în *Drumul către servitute*:

> „Această interacțiune a indivizilor care posedă cunoștințe diferite și opinii diferite constituie viața gândirii. Dezvoltarea rațiunii este un proces social bazat pe existența unor astfel de deosebiri. Esența sa este că rezultatele lui nu pot fi prezise, că nu putem ști care opinii vor sprijini dezvoltarea și care nu – pe scurt, că dezvoltarea nu poate fi guvernată de nici una dintre opiniile pe care le profesăm acum, fără ca, prin aceasta, să nu o limităm. A planifica sau a «organiza» dezvoltarea minții sau, într-un cuvânt, progresul

în general, este o contradicție în termeni. Ideea că mintea omenească ar trebui să-și controleze «conștient» propria dezvoltare confundă rațiunea individului, care singură poate «să controleze conștient» orice, cu procesul interpersonal căreia îi este datorată această dezvoltare. Încercând să îl controlăm, nu facem decât să stabilim limite dezvoltării sale și trebuie, mai curând sau mai târziu, să producem o stagnare a gândirii și un declin al rațiunii."

La începutul pregătirilor de apărare ale Angliei, sindicatele și Partidul Laburist au descoperit că recâștigaseră capitalul politic pierdut în anii 1920, după greva generală. Ei au folosit această putere politică pentru a respinge propunerea avansată de Hayek și Keynes ce găsiseră o soluție pentru a satisface cerințele financiare extraordinare de plată pentru producerea de armament. Planul lui Hayek și Keynes se sprijinea pe economii impuse – care urmau să fie înapoiate după război – pentru a reduce cererea civilă, permițând astfel pieței să răspundă cu cea mai mare eficiență cererii guvernamentale. Sindicatele suspectau că ele vor face toate sacrificiile, și nici nu au vrut să ia propunerea în considerare. Rezultatul a fost un control tot mai accentuat al tuturor aspectelor vieții: raționalizarea tuturor bunurilor; controlul salariilor, prețurilor și chiriilor; controlul schimbului valutar și al capitalului. Toate acestea vor rămâne în vigoare mult timp după sfârșitul războiului.

Lecția politică pe care socialiștii au învățat-o, dar keynesienii nu, este că dacă un guvern garantează cererea de muncă prin cheltuielile sale directe, atunci el va pierde toate mijloacele de a contracara cererea de muncă. Vanitatea politică a keynesienilor era de a crede că puteau face față acestor evenimente, ceea ce nu s-a întâmplat.

Hayek a mai făcut o propunere pentru a stăvili puterile în creștere ale guvernului. El a propus, în scopul de a înlocui etalonul-aur suspendat, un nou etalon monetar bazat pe un coș comercial de bunuri fixat pe plan internațional. Propunerea a fost prezentată la conferința monetară internațională ținută în 1944 la Bretton Woods. Keynes, desigur, a condus delegația britanică

fiind în mare măsură responsabil pentru acordul rezultat. Lionel Robbins a mers cu el. Hayek nu a fost invitat. Propunerea lui nu a fost luată în considerare.

Publicat în 1944, *Drumul către servitute* a găsit un public larg în Anglia. În Statele Unite cartea a creat senzaţie, Hayek fiind invitat în 1946 să susţină un turneu de conferinţe. Îi fusese acordat minutul său de glorie.

Germanii au aflat despre carte prin intermediul foştilor prizonieri de război, care citiseră varianta rezumată, publicată în *Reader's Digest*. Forţele de ocupaţie au interzis publicarea cărţii în Germania, declarând oficial că ar putea dăuna bunelor relaţii cu URSS-ul. În ciuda cenzurii, fragmente din carte circulau în copii dactilografiate. Când Hayek a citit mai târziu unele dintre acestea, a descoperit cu uimire că dactilografele adăugaseră uneori pasaje scrise de ele.

Economiştii din universităţi şi specialiştii în ştiinţele sociale, cărora le era adresată cartea, au dat-o la o parte pe motiv că era o carte „populară“, care nu merita atenţia lor. Hayek a fost redus la tăcere.

Exilul

Hayek era pe cale să înveţe o lecţie pe care universitarii – spre deosebire de politicieni, sportivi şi actori – o învaţă greu: momentul potrivit înseamnă totul. O mare parte a cercetării pe care Hayek a desfăşurat-o în teoria economică a vizat dificultatea introducerii coeficienţilor de timp în procesele de echilibru. Dar, în general, în teoria economică coeficienţii de timp critici în relaţiile umane – când se întâmplă un anumit lucru, şi cât de lung poate fi timpul scurs între cauză şi efect – sunt eliminaţi, prin referiri lipsite de griji la aşteptări, risc şi rezultate. Planificatorii zeloşi ai eforturilor de război – incluzându-i pe John Kenneth Galbraith şi Richard Nixon – care raţionalizau, rechiziţionau şi îngheţau tot ce se putea număra, nu erau atunci şi probabil nu sunt nici acum

pregătiți să admită că toate eforturile lor ar fi fost zadarnice dacă nu s-ar fi descoperit la timp radarul și nu s-ar fi spart codurile, și dacă Germania ar fi găsit la timp pe frontul de est substitute pentru lână și petrol. Citind, de exemplu, spiritualele relatări autolaudative (sau dezaprobatoare) ale lui Galbraith (*A Life in Our Times*), nu este oare imposibil să crezi că, dacă nici măcar o minte atât de ascuțită nu a putut conduce cu succes o economie, o piață liberă generată de comportamentul neconstrâns și nesupravegheat ar fi dat rezultate mai bune?

Răspunsul se află în mijloacele de comunicare interpersonală pe care le găsesc cei cu interese mutuale. Chiar și cel mai șters dintre indivizi își cunoaște mediul, ceea ce se poate dovedi valoros pentru ceilalți. Evoluția mijloacelor de organizare socială – rezultatul acțiunii umane, dar nu al proiectului uman – reprezintă la momentul actual soluția practică și teoretică a problemei economice a coordonării nevoilor și planurilor a milioane de participanți dispersați. Hayek a urmărit originile ideii sale de la Adam Smith, David Hume și Adam Ferguson până la Bernard Mandeville: „Cei mai răi din întreaga mulțime au făcut ceva pentru binele comun."

Noi, cei care nu suntem ca Galbraith, avem nevoie de reguli simple pe care să le urmăm și de mijloace simple prin care să apelăm la cei mai buni decât noi. În timp, această nevoie generează regulile limbajului, dreptului, obiceiurilor și moralei. Folosirea banilor și schimbul de bunuri și servicii pe piețele deschise par să evolueze la fel de simplu ca orice lucru natural.

Dintre aceste aspecte sau instituții ale interacțiunii umane, obiceiurile sunt deseori trecute cu vederea, dar aceste comportamente dobândite – modul de adresare, stilul de îmbrăcăminte, granițele sferei private și prin urmare proprietatea – pot juca un rol foarte important în realizarea conlocuirii și conlucrării oamenilor. Hayek dă un exemplu perfect, explicând de ce s-a simțit atât de în largul său în Anglia: „Gândiți-vă la felul în care se întrerupe o conversație. Nu spui «O, îmi pare rău, sunt grăbit». Devii ușor neatent și evident preocupat de altceva; nu ai nevoie de nici un cuvânt" (v. *infra*, p. 130). Obiceiurile sunt inseparabile de limbaj –

gesticulație, tonul vocii – și trec aproape imperceptibil în morală, care trece prea perceptibil în legi.

În viața profesională, Hayek a avut norocul de a nimeri momentul potrivit. Nu același lucru se poate spune despre viața sa personală. S-a îndrăgostit în tinerețe de o verișoară. Înțelegându-i greșit intențiile, ea s-a căsătorit cu altcineva. Hayek s-a căsătorit la rândul său, s-a mutat în Anglia, și a devenit tată. După război, a călătorit în Austria pentru a-și vizita rudele rămase acolo (cu această ocazie s-a întâlnit în tren cu vărul său Wittgenstein, care călătorea cu un scop asemănător) și a aflat că prima sa iubire se considera din nou liberă să-l ia în căsătorie. Hayek a hotărât că nu avea altă posibilitate decât de a cere divorțul, oricât de mari ar fi fost, pentru el și familia lui, durerea imediată și prețul de plătit.

Având în vedere suferințele îndurate atunci de Hayek din partea societății londoneze și a unora dintre apropiații săi, este curios că nu a scris niciodată despre celălalt aspect al tradiției morale: puterea de a exclude și de a izola. Publicarea *Drumului către servitute* l-a separat de majoritatea economiștilor de profesie. Scandalul divorțului îl va separa de fostul său anturaj.

A făcut ceea ce alți proscriși făcuseră înaintea lui: s-a dus în America și a scris o constituție a libertății.

„Este probabil că la începutul acestei perioade au devenit conștienți de discuțiile scandaloase al căror subiect erau ei, s-au deprins să fie atenți și s-au retras aproape complet din societate... Situația și înclinațiile naturale ale ambelor părți trebuie să fi conlucrat de la bun început în a face situația femeilor și poziția lor în căsnicie unul dintre subiectele principale ale interesului public." Astfel scrie Hayek despre Harriet Taylor și John Stuart Mill (*John Stuart Mill and Harriet Taylor*, p. 110). Studiul asupra lui Mill a evoluat din cercetarea istorică inițiată de Hayek pe tema abuzului rațiunii. Ediția, îngrijită de Hayek, a scrisorilor dintre John Stuart Mill și Harriet Taylor, subintitulată „prietenia lor și căsătoria care i-a urmat", este fascinantă din mai multe privințe. Este un document important pentru teza lui Hayek care considera că evoluția către socialism a început în Anglia cu Taylor și Mill. Dar în același timp ediția îl arată pe Hayek cu totul în largul său

în țara de adopție, reunindu-și înzestrările de istoric, erudit și anticar (era un pasionat colecționar de cărți) pentru a realiza o mărturie a unei relații care merge până în inima culturii engleze. Volumul este de asemenea fascinant pentru că Hayek scrie despre rădăcinile foarte intime ale relațiilor umane, conținutul, cum s-ar spune, al unora dintre valorile subiective care propulsează evoluții economice și politice. Acestea sunt fapte complexe, ireductibile – în metodologia pozitivistă – la măsurătoarea obișnuită.

În 1954, Hayek a primit de la Fundația Guggenheim o bursă care i-a permis să petreacă, alături de soția sa, câteva luni reconstituind călătoria pe care Mill o făcuse prin Italia și Grecia cu exact o sută de ani în urmă. S-au abătut o dată de la itinerariul lui Mill, mergând în Egipt, unde Hayek a susținut prelegerile despre „The Politic Ideal of the Rule of Law". Reîntors la Chicago, în toamna anului 1955, Hayek avea clar în minte planul pentru *The Constitution of Liberty*.

> „Este adevărat, așa cum nu au încetat să afirme toți marii apostoli ai libertății, din afara școlii raționaliste, că libertatea nu a funcționat niciodată în lipsa unor convingeri morale adânc înrădăcinate, iar coerciția poate fi redusă la minimum doar acolo unde, de regulă, ne putem aștepta ca indivizii să se conformeze voluntar anumitor principii.
>
> Există un avantaj de pe urma respectării unor astfel de reguli fără a fi supus coerciției, nu doar pentru că în sine coerciția este rea, ci pentru că este adesea de dorit ca regulile să fie respectate doar în cele mai multe din cazuri, iar individul să le poată transgresa atunci când i se pare că merită să-și asume oprobriul pe care îl va provoca gestul său. De asemenea, este important să varieze intensitatea presiunii sociale și forța obiceiului ce asigură receptarea regulilor. Această flexibilitate a regulilor voluntare este cea care permite evoluția graduală și creșterea spontană în sfera moralei, cea care lasă experiența suplimentară să conducă la modificări și îmbunătățiri."

Iată ce scria Hayek în *Constituția libertății*, carte publicată pe 9 februarie 1960.

Lui Hayek îi fusese oferită o poziție la Universitatea din Chicago. John Nef a rememorat împrejurările (*Search for Meaning*, p. 37):

„Călătoria mea în Anglia, unde i-am întâlnit la Londra pe T. S. Elliot și Friedrich Hayek, mi-a îngăduit să fac aceste două importante numiri în Comitetul pentru Reflecție Socială. Hayek a acceptat o catedră permanentă, pe care o va ocupa aproape cincisprezece ani. Departamentul de Economie a salutat legătura lui cu Reflecția Socială, deși cu patru ani înainte economiștii se opuseseră numirii sale la Departamentul de Economie, în mare parte din cauză că popularitatea *Drumului către servitute* nu li se părea demnă de un universitar care se respectă. Cât timp Hayek nu era recunoscut ca economist, nu era nimic rău în a-l avea la Universitatea din Chicago."

În 1950, Hayek s-a alăturat celor de la universitate ca profesor de științe sociale și morale. Nu venise însă cu mâna goală: adusese cu el prima versiune a unui manuscris intitulat „What is Mind?".

Așa cum a explicat mai târziu Hayek, „după *Drumul către servitute*, am simțit că mă discreditasem profesional într-o asemenea măsură, încât nu am dorit să ofensez din nou. Doream să fiu acceptat în comunitatea științifică. Să realizez ceva pur științific și independent de opiniile mele economice" (v. *infra*, pp. 195-196) În istoria intelectuală acesta este un moment stânjenitor. Pregătit în sfârșit să-și dezvăluie replica la ideile lui Aristotel, Locke și Hume, Hayek se găsește într-o Lume Nouă care, pentru că și-a demonstrat măiestria de a depăși obstacolele ridicate în calea supraviețuirii spre propria satisfacție, nu are răbdare pentru dificultăți epistemologice.

Hayek a revenit la problema întâlnită pentru prima dată cu treizeci de ani în urmă, în *Analiza senzațiilor* a lui Ernst Mach. Hayek își propusese ca prin intermediul impulsurilor nervoase să

urmărească senzațiile până la creier, unde ele devin percepții care par să corespundă într-un fel „realității". La a treia versiune, manuscrisul devenise *The Sensory Order*. Hayek a descris evoluția concepțiilor sale în *The Sensory Order After 25 Years* (p. 289):

> „De la început nu am putut accepta concepția potrivit căreia o fibră senzorială ar putea transmite, sau că o celulă nervoasă ar putea depozita acele atribute distinctive pe care cunoaștem că le posedă fenomenele mentale – le cunoaștem nu numai prin introspecție, ci și din observarea comportamentului altor oameni. Din studiile mele anterioare înțelesesem foarte clar că aceste proprietăți mentale ar putea fi determinate de locul impulsului într-un sistem de relații stabilite între toți neuronii prin care au trecut impulsuri. Acest fapt m-a determinat să interpretez sistemul nervos central ca pe un aparat de clasificare multiplă sau, mai bine zis, ca pe un proces, desfășurat pe mai multe niveluri, de clasificare continuă și simultană și reclasificare permanentă (a mulțimii de impulsuri care îl străbat în orice moment), aplicat în primul rând tuturor percepțiilor senzoriale, dar în principiu aplicabil tuturor genurilor de entități mentale, cum ar fi emoțiile, conceptele, imaginile, impulsurile etc., care iau naștere în universul mental."

Concepția atacată de Hayek – anume că „experiența începe cu receptarea datelor senzoriale ce posedă calități permanente, care fie reflectă atribute corespondente aparținând obiectelor exterioare percepute, fie sunt corelate în mod unic cu astfel de atribute din lumea fizică" (*The Sensory Order*, p. 165) – își avea originea în afirmația lui Aristotel potrivit căreia noi aflăm „esența" lucrurilor și fusese transmisă până la noi prin maxima empirismului formulată de John Locke: *Nihil est intellectu quod non antea fuerit in sensu.* [Nu este nimic în intelect care să nu fi fost mai înainte în simțuri]. Calea aleasă de Hayek pentru atacul său merge paralel cu calea lui Kant și din timp în timp pare să se unească cu ea.

Dacă studiem atent, vom descoperi că, înainte de Mach, în viața lui Hayek au existat... orhidee, și tocmai acest „înainte de"

este cheia ordinii senzoriale. După cum ne spune Hayek, urmând interesul pentru botanică al tatălui, el a pus „bazele unui ierbar propriu, și chiar am început o monografie despre *Orchis condigera*... Botanica sistematică, cu existența uimitoare a claselor clar definite, s-a dovedit o educație utilă. Dar interesul meu s-a mutat treptat de la botanică la paleontologie și la teoria evoluției... apoi tata a fost suficient de pătrunzător încât să-și dea seama că aveam o minte teoretică, fiind mai puțin interesat de taxonomie." (v. *infra*, p. 57)

Clasificările pe care mintea și le însușește în scopul de a ordona senzații nediferențiate se ivesc din experiența anterioară. „Fiecare senzație, chiar și «cea mai pură», trebuie prin urmare privită ca interpretare a unui eveniment în lumina experienței trecute a individului sau speciei." Utilizarea unei categorii anterioare pentru a determina „sensul" unei senzații diferă de utilizarea pe care Kant o dă unei categorii *a priori* prin aceea că în cazul lui Hayek clasificările apar chiar în cadrul procesului de percepție și nu rămân fixate. Ele nu sunt echivalente cu un principiu sau o axiomă. Și aici rezidă legătura – sau „legarea" *(linkage)*, în terminologia hayekiană – cu evoluția ordinilor spontane.

„Reclasificarea care este astfel efectuată de minte este un proces similar cu acela prin care trecem când învățăm să citim cu voce tare o limbă care nu se scrie fonetic. Învățăm să atribuim valori diferite unor simboluri identice în funcție de cum apar în combinație cu alte simboluri, și să recunoaștem ca fiind echivalente grupuri diferite de simboluri fără ca nici măcar să nu observăm simbolurile individuale" (*The Sensory Order*, p. 69).

A fost cartea un eșec? De la publicare încă, ea pare să fi rămas în mare măsură necitită; chiar specialiștii în Hayek, conștienți de importanța ei, o citesc mai mult din obligație. La început au existat recenzii favorabile, dar chiar și în cele mai apreciative se poate observa că în fața cărții se deschidea un drum greu. După cum a remarcat Hayek cu mulți ani mai târziu, „În ce privește psihologia, eu sunt de fapt o fantomă din secolul al XIX-lea".

Tendința modernă către specializare se accelerase, în special în universitățile americane. Argumentul lui Hayek din *The Sensory*

Order a dat o lovitură mortală behaviorismului pe atunci dominant în psihologia academică. Hayek a fost trecut cu vederea de ceea ce se va dovedi a fi o evoluție nefavorabilă în stilul și conținutul cercetării academice desfășurate în epistemologie și psihologie. (În afara universităților, marele public continua, ca întotdeauna, să exploreze fenomenele mentale în același mod foarte intuitiv. Dacă Hayek ar fi scris despre elemente „extrasenzoriale“ și nu „presenzoriale“, probabil ar fi fost invitat încă o dată într-un turneu de conferințe.)

„Când un expert precum Hayek, oricât de reputat ar fi în domeniul socio-economic, scrie un tratat despre percepții, gestul lui îi va face pe mulți să ridice din sprâncene sau să privească în gol“, a scris un recenzent, ilustrând legătura dintre obiceiuri și limbaj. Chiar și cea mai favorabilă recenzie, publicată de Edwin G. Boring în *Scientific Monthly*, l-a făcut pe Hayek responsabil de un eșec evident:

> „Chiar când are dreptate (și aceasta, trebuie să recunosc, se întâmplă aproape tot timpul), îți dorești ca Hayek să fi efectuat o parte rezonabilă din munca de a stabili legătura între gândirea lui și cea a predecesorilor. Teoriile fizice ale minții și conștiinței și teoriile relaționale nu sunt noi, iar oamenii ar dori să li se prezinte nu doar conținutul minții lui Hayek, ci și teoria sa din perspectiva istoriei gândirii științifice desfășurată în acest domeniu. Cu toate acestea, dați-mi voie să adaug la această observație – că opiniile lui Hayek au antecedente – faptul că sunt sigur că nimeni nu s-a achitat nici pe departe atât de bine de această sarcină.“

În 1956, când, la Universitatea din Chicago, s-a sărbătorit cea de-a douăzeci și cincea aniversare a inaugurării Clădirii de Cercetare în Științe Sociale, Hayek a susținut o prelegere intitulată „The Dilemma of Specialization“. Nu a putut decât să-și pledeze propriul caz: „Cu siguranță n-ar trebui să manifestăm altceva decât admirație pentru universitarul matur care este dispus să-și asume riscul serios de a ignora granițele specializării pentru a se

aventura în întreprinderi față de care nimeni nu se poate declara cu totul competent“ (*Studies in Philosophy, Politics and Economics*, p. 127).

Legătura vitală dintre *The Sensory Order* și nucleul teoriilor economice și politice ale lui Hayek apare chiar mai pregnantă în eseurile de mai târziu, în special în „The Theory of Complex Phenomena“ și în „Rules, Perception and Intelligibility“, pe care Hayek le-a scris pentru a extinde implicațiile filozofice ale lucrării *The Sensory Order*.

Argumentele pro și contra eficacității planificării centralizate de care socialismul are inevitabil nevoie depind de întemeierea epistemologică a capacității de a prezice consecințele acțiunilor. După cum afirmă clar Hayek în eseul său „Degrees of Explanation“, în timp ce este evident posibil să prezicem cu precizie fără să putem controla, cu siguranță nu vom fi capabili să controlăm cursul evenimentelor într-o măsură mai mare decât cea în care putem prezice rezultatele acțiunilor noastre. O limitare a predicției implică prin urmare o limitare a controlului, dar nu viceversa“ (*Studies*, p. 18).

Pentru a dovedi limitele capacității de a prezice acțiunile umane, Hayek a dezvoltat o teorie a fenomenelor complexe, care admite posibilitatea de a prezice *pattern*-uri – asociații recurente ale unui lanț de efecte cu cauze limitate – dar nu și posibilitatea de a prezice evenimentele individuale din cadrul acelor *pattern*-uri. Ceea ce le permite indivizilor și grupurilor să funcționeze în ciuda limitelor predicției este evoluția regulilor de percepție, care permit acțiunea imprevizibilă. Un exemplu ar fi regulile gramaticale care permit formarea enunțurilor, înțelesul oricăruia dintre ele fiind imprevizibil.

În 1960, Hayek i-a scris lui Popper despre cercetarea sa în curs: „Deși nu intenționez să mă concentrez în principal asupra metodologiei, noua perspectivă asupra teoriei economice pe care o urmez și care s-ar putea finaliza într-o carte cu acest titlu și-a aflat inevitabil începutul într-o încercare de a-mi reformula opiniile cu privire la natura teoriei economice, iar concepția regula-

rităților de nivel mai înalt pe care mi-am format-o atunci continuă să mă preocupe și pare să nu se reducă la domeniul economiei, având implicații mult mai largi.“ De fapt, el îi scrisese lui Popper încă din 1952 despre începuturile acestei cercetări. Obiecția principală a lui Popper față de *The Sensory Order* era că aceasta constituie o teorie cauzală a minții, pe care Popper nu o considera posibilă. Hayek i-a răspuns:

„Ai considera ceea ce eu numesc o «explicație numai a principiului» o explicație cauzală sau nu? Dacă argumentul tău ar intenționa doar să dovedească faptul că niciodată nu putem explica de ce la un anumit moment au loc cutare sau cutare senzații, procese mentale etc., aș fi de acord. Dacă, pe de altă parte, intenționai să negi că se poate explica în ce fel procesele fizice pot fi aranjate în tipul general de ordine care este caracteristic fenomenelor mentale, nu m-aș lăsa ușor convins. Desigur, analiza pe care eu o fac unei probleme particulare ridică probleme filozofice cu cele mai largi implicații. De luni de zile mă gândesc uimit la ceea ce abia acum mi se pare a fi cea mai generală problemă dintre toate, pe care momentan mi-o descriu ca distincția dintre ceea ce putem spune «într-un sistem» și ceea ce putem spune «despre un sistem». Sunt convins că aceasta este o problemă cât se poate de importantă, fiindcă, din momentul în care am început s-o văd clar, am întâlnit-o permanent în tot felul de conexiuni; dar, deși am făcut câțiva pași înainte, rămâne totuși una dintre cele mai dificile și incomplete probleme de care m-am ocupat vreodată.“

Hayek avea dreptate în ambele privințe. Problema lucrurilor pe care le putem spune într-un sistem și despre sistem este foarte importantă și ea este dificilă și incompletă. El a făcut o încercare îndrăzneață de a aborda problema începând o lucrare despre „sisteme în sisteme“. Când a aflat că nimeni nu-i putea urmări discursul a abandonat. Pentru a doua oară în viață, Hayek și-a abandonat cercetarea despre natura înțelegerii umane și a revenit la studiul dreptului.

Hayek nu s-a simțit niciodată în largul său la Chicago. Păstra o mașină într-un garaj din Paris și de câte ori era posibil revenea în Alpii săi dragi. Auzul îi slăbea tot mai mult, ceea ce făcea conversația imposibilă. Renunțase complet să mai meargă la teatru. Dar mai îngrijorătoare erau atacurile de depresie de care suferea începând cu anul 1960.

· Hayek a făcut un efort deosebit de a reînființa în Viena un centru, care urma să fie numit Institutul de Studii Umane Avansate, pentru acea viață intelectuală care dispăruse o dată cu războiul și care-i lipsea atât de mult. El, Popper și Sir Ernst Gombrich ar fi fost figurile sale centrale. Dar opoziția venită din partea Universității din Viena a descurajat potențialii sponsori, în special Fundația Ford, care și-a înființat propriul său tip de centru pentru propriul său tip de științe sociale. Este inutil să spunem că nu a recreat Viena pierdută.

În iarna 1961-62, Hayek a primit oferta de a profesa la Universitatea din Freiburg (în Breisgau, Germania). Oferta conținea o propunere atractivă pentru o pensionare ulterioară, iar el a acceptat-o. Cu excepția unui interludiu nefericit la Salzburg între anii 1969 și 1977, Hayek a rămas în Freiburg pentru tot restul vieții, petrecându-și verile în munți, la Obergurgl.

La Bretton Woods, Keynes îi convinsese pe americani că era nevoie de un aparat financiar internațional care să salveze lumea de la încă un dezastru; în realitate, acest aparat era conceput să stăvilească ruina financiară a Angliei; în 1973, sistemul Bretton Woods s-a prăbușit complet. Valoarea lirei căzuse o dată cu imperiul, iar acum dolarul, descătușat de ultimul vestigiu al etalonului-aur, îi călca pe urme. Deși panaceurile keynesiene își pierdeau rapid credibilitatea în fața inflației și șomajului simultane, atracția socialismului, în special în universități, nu părea să slăbească.

În 1974, lui Hayek i-a fost acordat premiul Nobel pentru economie. Prima reacție a multora dintre cei care alcătuiau publicul interesat a fost uimirea că Hayek era încă în viață. Apoi, amintindu-și că odată el argumentase împotriva teoriilor lui Keynes, unii dintre ei au devenit interesați de ceea ce Hayek avea de spus.

El a apărat convingător ideea pieței libere ca fundament necesar pentru o societate liberă. De asemenea le-a oferit un argument pentru denaționalizarea banilor, prin care propunea ca pentru menținerea valorii banilor să se utilizeze o piață liberă. Din moment ce guvernele se dovediseră incapabile să facă acest lucru, propunerea lui Hayek merita cu siguranță să fie luată în considerare. Dar bancherii fuseseră pentru un timp atât de lung creaturi ale reglementării guvernamentale încât uitaseră ce era o piață.

Piața va învinge, oricât de adânc în subteran trebuie să meargă ea. Concepția lui Hayek despre piață, despre ordinea spontană a instituțiilor sociale, nu are nevoie de justificare sau întărire. Așa este viața. Este nevoie numai de răbdare. Zidurile se prăbușesc întotdeauna.

Privind în urmă

Nu toate granițele care ne separă sunt atât de brutale și de urâte ca Zidul Berlinului. Unele sunt la fel de simple precum preferința pentru măsurătoarea în inci mai degrabă decât în milimetri, sau precum preferința pentru Bach în defavoarea rockului. Și totuși, totul se schimbă. După cum a evidențiat Hayek, sarcina teoriei economice este de fapt de a explica cum ne adaptăm la ceea ce este incognoscibil. Ar trebui să ne imaginăm, spune el, economia „ca o curgere și nu ca o forță echilibratoare, după cum ar trebui, literal, să ne gândim în termenii factorilor care determină mișcarea unui curs de apă într-o albie foarte neregulată" (v. *infra*, p. 189).

Realizarea lui Hayek este aceea de a fi demonstrat că teoria economică, ca orice altă teorie a comportamentului social, este o teorie a evoluției. Prin aceasta el a repus studiul comportamentului social pe făgașul pe care îl urmase la început (ca exemplu avem *Explicația evoluției limbajului*, a lui Sir William Jones, și *Avuția Națiunilor*, a lui Adam Smith), care îi dăduse lui Darwin ideea de a explora posibilitatea schimbării evoluționare prin selecție naturală ca mijloc de a explica diferențierea speciilor vii. Se uită

câteodată că Darwin considera că adaptarea demonstrată de tufărișuri în habitatul sărac al mlaștinilor putea combate predicțiile sumbre ale lui Malthus, și anume că populațiile vor crește peste mijloacele de supraviețuire. Malthus ajunsese la prognoza sumbră potrivit căreia fecunditatea va depăși inevitabil productivitatea, meditând timp îndelungat la soarta Irlandei. Ricardo l-a urmat pe Malthus, acceptând drept cadru al discuțiilor despre teoria economică o economie conceptual asemănătoare cu o insulă, în care numai repartizarea venitului putea fi în vreun fel determinată.

Convenția de a trata subiectul teoriei economice ca o entitate asemănătoare unei insule a persistat. O dată ce se asumă un sistem închis, se poate ușor adopta o ipoteză a echilibrului împrumutată din mecanică și, mai mult chiar, din fizică. Scopul care trebuie atins este predictibilitatea într-un astfel de sistem.

Din nefericire pentru teoria economică, s-a neglijat răspunsul dat de Darwin lui Malthus și Ricardo a fost urmat. Vor mai trece mulți ani până să se poată observa că starea precară a irlandezilor se datora poziției nefericite a țării lor în Imperiul Britanic. În Statele Unite există un mare număr de irlandezi, dar pentru a suprapopula Lumea Nouă ar fi nevoie de fertilitatea mai multor rase. Dacă se modifică granițele unei societăți sau ale unui sistem, se schimbă comportamentul societății sau al sistemului. Aceste granițe pot avea oricâte dimensiuni: timpul și spațiul, desigur, dar dimensiunile cunoașterii sunt nemărginite; orice modificare, survenită în cunoașterea noastră, a oricărui element din interiorul sau din exteriorul sistemului necesită o rearanjare a întregului sistem.

Tragedia secolului XX a fost ruinarea unui număr imens de oameni, victime a ceea ce Hayek a numit trufia fatală *(the fatal conceit)* a socialismului – încercarea de a proiecta și controla destinul societăților. Inevitabil, eșecul proiectului în Uniunea Sovietică și în alte țări comuniste a dus la creșterea controlului, ceea ce însemna controlarea cunoașterii prin închiderea sistemului. Mai ușor de deplâns decât de descris, după cum a scris o dată Gibbon, este soarta Cubei, nu a Irlandei. Nici un om nu este o insulă. Nici măcar insulele nu sunt oameni.

Evenimentele au demonstrat argumentul lui Hayek. El a atacat idealul constructivist al controlării societății atacând bazele epistemologice ale posibilității de a controla; a demonstrat că nu este posibilă predicția reacțiilor la schimbări survenite în sistemele economice și sociale. Evoluția unor ordini spontane, cum ar fi piața liberă, este mijlocul prin care diversitatea adaptării la mediul schimbător devine posibilă. Totuși, trebuie să recunoaștem că argumentul lui Hayek a fost rareori auzit. Facultățile de științe sociale din lume erau mai dornice să predea Marx decât Hayek. În Statele Unite, economia a devenit ruda mai săracă a matematicii.

Concluziile lui Hayek sunt acum virtual incontestabile. Dar un argument îndreptat împotriva predicției, adică un argument îndreptat împotriva posibilității de a prezice *cu certitudine* un răspuns la orice modificare a condițiilor sociale sau economice, nu poate demonstra în același timp că orice încercare de a planifica sau controla un proces va duce la eșec. Un plan poate reuși pur și simplu din noroc. Nu putem prezice că un plan va reuși, nici că nu va reuși. Astfel, constructiviștii au o portiță de scăpare logică. Hume trăiește.

Întotdeauna intelectualii au invocat ca argument ultim validitatea *a priori* a principiilor sau premiselor inițiale. Într-o mare de incertitudine, cântecul sirenei nu-i aparține lui Circe, ci certitudinii. Hayek a navigat periculos de aproape de aceste stânci.

Privind înainte

Mare parte din scrierile lui Hayek au fost un proces de demarcație. El a demonstrat efectiv că cele mai multe dintre instituțiile noastre sociale, cum ar fi limbajul și banii, nu sunt nici produsele invenției umane deliberate, nici elemente ale mediului natural, precum vântul și gravitatea. În *The Sensory Order*, Hayek a demonstrat că la rădăcina ordinii sociale stă un proces de evoluție care înaintează de la clasificarea regularităților observate la formarea regulilor, care permit interacțiunea elementelor (dimensiunilor) unui sistem în clasificări de o complexitate crescândă.

Procesul de evoluție este potențial deschis, iar efectele la orice moment de timp dat vor fi incerte și imprevizibile.

Hayek a scris *The Sensory Order* înainte de a se fi descoperit structura ADN-ului. Acum este mai ușor să trecem cu vederea originalitatea concepției sale; este de asemenea mai ușor s-o înțelegem. Însăși baza vieții biologice, care evoluează prin reproducerea genetică, urmează principiile lui Hayek. Producerea proteinelor, controlată de genele individuale, se face după „reguli" analoage „regulilor" limbajului. Combinațiile posibile ale unui număr finit de aminoacizi pot determina un număr infinit de proteine. Acestea, la rândul lor, interacționează în ordini din ce în ce mai complexe, formând organisme care la rândul lor interacționează după „reguli" ale atracției și respingerii. La un anumit moment al acestui proces, vom putea trage o linie de demarcație între „regulile" naturii și evoluția regulilor care produc ordini sociale spontane. Problema este unde tragem linia.

Hayek s-a îndepărtat de teoria darwinistă în două puncte cheie. El argumentează că ordinile spontane se creează prin selecția de grup (și nu prin mutație individuală), și prin urmare acele caracteristici dobândite trebuie să fie transmisibile. Deși aceste două propoziții conduc la explicații critice, ele nu evită pericolul principal al teoriilor evoluționiste, și anume caracterul lor tautologic. Supraviețuirea este singura măsură a adaptării reușite, dar supraviețuirea nu asigură o măsură a reușitei vreunei adaptări. Nimic nu reușește mai bine ca supraviețuirea, cu precizarea „astăzi aici, mâine dispărut". Întrebați orice dinozaur.

Cu toate acestea, teoria lui Hayek sugerează că regulile sunt cele care supraviețuiesc, nu neapărat grupurile care se formează după acele reguli. Ar trebui să menționez că această ipoteză poate fi inferată din propunerile lui Hayek; el nu o enunță explicit. Dar dacă adoptăm această măsură de a identifica ordinile spontane (mai degrabă decât cele naturale sau proiectate) se evită un număr de dificultăți.

În opera sa târzie, Hayek a alunecat către folosirea regulilor pentru a justifica o tradiție morală care s-ar dovedi superioară pentru supraviețuirea unor grupuri (nedeterminate) în detrimentul

altora. Pericolul acestui argument este dezvăluit în replica lui Keynes la *Drumul către servitute.* Keynes a susținut că o justificare morală adecvată ar permite utilizarea unor măsuri economice și politice care altfel ar fi inacceptabile. Orice încercare de a justifica o propoziție morală te expune unui argument de tip „boomerang“, un *tu quoque* care te lasă fără apărare în fața argumentului că orice asemenea principii *a priori*, precum principiile morale, nu sunt rațional justificabile. La cealaltă extremă, afirmația lui Hayek că mintea nu se poate înțelege pe sine îl face să lase rațiunea să se apere singură, deși el nu permite oponenților săi abordarea respectivă.

Dacă, totuși, revenim la ipoteza că regulile sunt cele care supraviețuiesc, și nu neapărat grupurile sau indivizii care le adoptă, atunci problema poate fi reformulată în termeni diferiți. Atunci procesul evoluției – echivalentul selecției naturale în cazul speciilor – devine unul de autoselecție. Aceasta sugerează că adaptările reușesc dacă permit unui număr mai mare de oameni să comunice între ei și dacă rezolvă mai multe dintre problemele mediului lor. Grupul cu ajutorul căruia măsurăm succesul regulilor adoptate nu este o populație fixată. Grupul de vorbitori de engleză, de exemplu, variază de la o utilizare la alta și nu este niciodată identic cu vreo populație unică, să zicem, cu locuitorii Angliei. Adoptarea unei teorii a autoselecției va ajuta mult la dezamorsarea unor conflicte sociale crescânde precum cele legate de prejudecățile multiculturale în instituții și, în cel mai rău caz, „purificarea etnică“ a anumitor regiuni agitate ale lumii. Cu o bază autoselectivă pentru formarea organizațiilor sociale, un individ poate participa în oricâte ordini spontane – limbaje, familii, piețe, religii – fără a-și sacrifica identitatea individuală.

Probabil că cea mai fericită ironie a vieții și operei lui Hayek este că datorită lui avem mai puține motive să nu ne încredem în rațiune.

Ideea susținută de el, că mintea nu se poate înțelege pe sine, a derivat dintr-o concluzie principală a *The Sensory Order*: „Propoziția pe care vom încerca s-o dovedim este că orice aparat

de clasificare trebuie să posede o structură cu un grad mai ridicat de complexitate decât cel posedat de obiectele pe care le clasifică“ (p. 185).

Dar el a înțeles de asemenea că, exceptând mintea umană, nu există o limită a evoluției structurilor de o tot mai mare complexitate. În eseul său „Rules, Perception and Intelligibility“, Hayek a ajuns să înțeleagă că problema era esențial aceeași ca în alte anumite ciocniri filozofice cu paradoxuri și cu problema, după cum îi scrisese lui Popper, a ceea ce se poate spune despre un sistem din interiorul sistemului. Hayek și-a abandonat cercetarea în această direcție, dar a deschis un drum, asigurând un context în care să poată fi înțeles gradul următor de complexitate. Acest nou teritoriu fusese deja parțial cartografiat de lucrarea lui Tarski despre metalimbaje și lucrarea lui Bartley despre raționalitate.

S-ar putea să mai fie nevoie de câteva dezastre economice și politice pentru ca lecția să fie asimilată, dar se pare că învățăm că deși mintea – rațiunea – nu poate impune lumii un *pattern* creat de ea, ea poate descoperi și înțelege *pattern*-urile din care apare viața. Gânditorii din noua disciplină a teoriei sistemelor complexe, chiar din acea ramură numită viață artificială (care s-ar putea dovedi a nu fi un oximoron), se surprind contemplând ordini spontane cu un caracter distinct hayekian. Chiar pe calculatoare, forme complexe imprevizibile evoluează din seturi de reguli simple.

Viața, au ajuns să înțeleagă acești cercetători, fie ea naturală sau artificială, există pe marginea haosului. Hayek este viu.

Stephen Kresge

PARTEA I

VIENA – NEW YORK – VIENA

Stră-străbunicul meu, Joseph Hayek (1750-1830), este primul strămoș pe linie paternă despre care se cunoaște mai mult decât simplul nume. El a obținut, în 1789, titlul de noblețe neimportant (acel „von“) purtat de atunci de familie. Tatăl său, Laurenz Hayek, a lucrat pentru unul dintre marii moșieri de viță nobilă ai Moraviei, la proprietatea acestuia de lângă Brünn (Brno), murind însă înainte ca fiul său Joseph să împlinească cinci ani. Când stăpânul său a fost numit într-un înalt post guvernamental la Viena, Joseph Hayek l-a urmat, iar după ce s-au reîntors în Moravia a devenit administrator al proprietății acestuia. În respectiva poziție, Joseph Hayek a pus bazele a două noi fabrici de textile în Moravia și Austria inferioară, care, la rândul lor, au condus la înființarea a două sate noi. În cele din urmă, el a devenit asociat la aceste fabrici și a dobândit o avere substanțială. În Austria anului 1789 aceasta era o realizare însemnată, determinându-l pe Kaiserul Joseph al II-lea să-l înnobileze pe Joseph Hayek de tânăr, la treizeci și nouă de ani. În titlul său de noblețe se menționează că atât tatăl, cât și bunicul său au luptat în războaiele sileziene. Doar atât știu despre acești strămoși mai vechi.

Fiul lui Joseph, Heinrich, și-a folosit moștenirea substanțială pentru a studia dreptul, apoi s-a căsătorit cu o cântăreață înzestrată, Franziska Zwierzina; a devenit funcționar într-unul dintre ministerele Vienei, unde probabil trebuia să lucreze doar două sau trei ore în fiecare dimineață, și a trăit ca *gentleman* o viață lungă,

demnă și confortabilă. Fiul său, adică bunicul meu Gustav von Hayek, născut la Brünn, a fost educat la început de profesori particulari și mai târziu a frecventat o școală elegantă și la modă din Viena, Theresianum, la acea vreme încă rezervată membrilor nobilimii. Dar a părăsit școala prematur, cu cîteva luni înainte de a fi obținut *matura* necesară pentru a intra la universitate. A devenit ofițer de marină și într-adevăr pare să fi fost un tânăr marinar *dandy*. Cel puțin așa e înfățișat în cea mai veche fotografie păstrată, de pe vremea cînd era cadet în Veneția (pe atunci bază a flotei austriece).

Spre nenorocul lui Gustav, speranțele sale de a face carieră în marină au fost spulberate. Tatăl său Heinrich a pierdut, la bătrânețe, pe când fiul său era în marină, averea de care depindea existența confortabilă a familiei. Nu cunosc detaliile acestei catastrofe, dar mare parte din bani pare să fi fost deja pierdută în anii 1860, cu mult înaintea crizei din 1873 în care și-au pierdut averile atât de mulți oameni din pătura superioară a clasei de mijloc austriece. Pentru fiu situația s-a înrăutățit mai târziu, după ce se căsătorise și își întemeiase o familie, pentru că nu a mai moștenit, după cum se așteptase, acea parte a averii inițiale care fusese dată mătușilor sale necăsătorite. Astfel că bunicul meu, fie din cauză că era pur și simplu nemulțumit cu viața din marină, fie pentru a-și permite să se căsătorească (lucru nu ușor de realizat cu salariul foarte mic al unui ofițer de marină tânăr), fie din vreun alt motiv, a decis, pe când se apropia de treizeci de ani, să părăsească marina. Spun „fie din vreun alt motiv“ deoarece se pare că în marină dusese o viață destul de strălucitoare, care cu greu ar fi putut continua fără o avere, și deoarece există o poveste, pe care mi-o amintesc vag, despre felul în care tânărul cadet a apărut o dată pe promenadă purtând la uniformă o podoabă neregulamentară, fiind salvat de la o pedeapsă aparent inevitabilă doar de faptul că amiralul comandant a apărut în ziua următoare cu aceeași modificare la propria uniformă. Gustav s-a întors la studiile sale după ce au fost depășite unele dificultăți, apărute ca urmare a plecării premature de la *Gymnasium*, și a studiat istoria naturală și biologia,

devenind apoi profesor la *Gymnasium*. Unele din lucrările sale sistematice în biologie au ajuns destul de bine cunoscute. Un timp foarte scurt a sperat la o poziție mai bună, deoarece, ca ornitolog, captase interesul prințului moștenitor Rudolf și fusese însărcinat de către acesta cu organizarea, în 1881, la Viena, a primei expoziții ornitologice internaționale. Dar speranțele i-au fost spulberate în 1889, când prințul moștenitor s-a sinucis. Acest interes pentru biologie a fost continuat de tatăl meu, August Edler von Hayek, de cei doi frați mai mici ai mei (unul anatomist și celălalt chimist), reapărând la fiica mea (care este entomolog).

Dacă părinții tatălui meu, oricât de mândri ar fi fost de noblețea și descendența lor, trăiau modest, părinții mamei mele, familia von Juraschek – deși proveneau dintr-o familie „mai tânără" și fuseseră înnobilați cu o generație mai târziu –, făceau în mod cert parte din marea burghezie și erau cu mult mai înstăriți. Bunicul meu, Franz von Juraschek, fusese profesor universitar și mai târziu înalt funcționar, cu o formație academică și o reputație internațională de statistician. Frumoasa avere a soției sale îi dădea posibilitatea să întrețină un standard de viață pe măsură. Familia von Juraschek locuia într-un apartament magnific, chiar grandios, de zece camere, situat la ultimul etaj al casei de pe Kärtnerstrasse nr. 55; aveau cel puțin trei servitori. Apartamentul era fără îndoială unul dintre cele mai frumoase din Viena, situat vizavi de Operă, cu vedere spre Ringstrasse; mai târziu, în 1914, după moartea bunicului meu, clădirea a fost dărâmată, în locul ei construindu-se Hotelul Bristol. Apartamentul bunicilor mei era ca o a doua casă pentru mine; acolo am petrecut, nu numai câte o după-amiază de duminică la fiecare două săptămâni, dar și perioade mai lungi, atunci când părinții erau plecați în călătorii, sau în toamna anului 1912, după boala gravă a tatălui meu. De vreme ce mezinul din a doua căsătorie a bunicului, unchiul meu Franz, era doar cu patru sau cinci ani mai în vârstă decât mine, marea familie care participa la acele reuniuni duminicale conținea, de la bunici până la cei mai tineri veri ai mei, un șir continuu de vârste.

Părinții mei se potriveau foarte bine, viața lor conjugală părând (și nu numai mie) o viață de neumbrită fericire. Deși în primii ani ai căsătoriei lor nu au avut prea mulți bani (salariul mic al tatălui meu, de curând numit *Armenarzt* [doctor municipal pentru cei săraci, cea mai de jos poziție în ierarhia Oficiului Medical de Sănătate] era la început aproape egalat de venitul provenit din mica avere a mamei mele, suma totală ridicându-se în 1898 la, cred, două mii de dolari), în cea mai mare parte a vieții au avut o situație destul de bună.

De îndată ce câștigarea unor venituri suplimentare nu a mai fost o chestiune atât de urgentă, tatăl meu pare să fi abandonat orice încercare serioasă de a deschide un cabinet particular și, mulțumit să se ridice treptat în ierarhia ministerului de sănătate, și-a dedicat tot timpul liber botanicii pe care o iubea atât de mult. Întotdeauna a sperat ca într-o zi să poată renunța cu totul la medicină pentru o catedră universitară de botanică, dar acea zi nu a sosit niciodată, iar „Profesor" nu a fost niciodată mai mult decât titlul onorific conferit în mod obișnuit unui *Privatdozent* cu o activitate de câțiva ani. Dar deși această ambiție neîmplinită l-a îndurerat (și probabil datorită ei am considerat că o catedră la universitate este cea mai de dorit poziție dintre toate cele pe care le-aș fi putut obține), a scris un număr considerabil de lucrări științifice, fiind foarte respectat de colegi în domeniul său, geografia plantelor (care azi s-ar numi ecologie). Memoria sa remarcabilă i-a permis să dobândească o cunoaștere a plantelor aproape ieșită din comun, și chiar el obișnuia să remarce, mai degrabă cu regret, că era, într-o măsură mai mare sau mai mică, ultimul botanist ce considera că treaba lui este să recunoască după aspect cât mai multe plante.

În ultimii ani ai vieții, tatăl meu devenise un fel de centru social pentru botaniștii Vienei, care se întâlneau la intervale regulate în apartamentul nostru. A murit destul de tânăr, la cincizeci și șapte de ani, de o boală de rinichi generată de o otrăvire severă a sângelui (rezultatul unei bășici la picior, căpătată în cursul unei excursii botanice în Oststeiermarkt), de care era aproape să moară cu cincisprezece ani mai devreme. Mama mea [Felicitas] a murit în 1967, la nouăzeci și trei de ani.

Părinții mei, deși niciodată nu au părăsit formal biserica romano-catolică, nu aveau credințe religioase. Cu toate că sentimentele lor nu mai erau puternic antireligioase (așa cum, bănuiesc, erau cele ale bunicului din partea tatălui și ale atâtor oameni de știință din generația sa), orice dogmă era pentru ei o superstiție a trecutului. Nu m-au dus niciodată la biserică. Și, cu toate că de îndată ce am început să citesc din plăcere mi s-a dat, ca parte a educației mele generale, o Biblie pentru copii, ea a dispărut misterios când am devenit prea interesat de ea.

Bineînțeles, la școală ni se făcea educație religioasă, iar la *Gymnasium* participarea la slujba de duminică era semiobligatorie. Legitimitatea acestei obligații era întotdeauna îndoielnică, și de câte ori intervenea o excursie duminicală (destul de obișnuită în familia mea în zilele frumoase de primăvară și vară), noi, băieții, pur și simplu nu participam, ceea ce a dus la neînțelegeri frecvente cu autoritățile școlii. Numai pentru un scurt timp, în primii doi ani de *Gymnasium* (adică, pe la zece sau unsprezece ani), am manifestat, sub influența unui profesor convingător, sentimente religioase puternice. Și îmi amintesc clar chinul credinței de a fi păcătuit între confesiune și prima împărtășanie din dimineața următoare. Dar această etapă a durat numai puțin. Până la vârsta de cincisprezece ani, m-am convins că nimeni nu ar putea oferi o explicație rațională a înțelesului pe care îl dă cuvântului „Dumnezeu“, și că, prin urmare, era la fel de lipsit de sens să-ți declari credința sau necredința în Dumnezeu.

Deși aceasta, în linii mari, a rămas de atunci poziția mea, când nu sunt provocat evit întotdeauna să ofensez gratuit, fie prin afișarea lipsei mele de credință, fie numai prin afirmarea acestei lipse, alți oameni care nutresc credințe religoase. Pe de altă parte, poziția mea față de diferitele biserici creștine a fost într-o oarecare măsură ambivalentă. Am simțit că dacă cineva vroia într-adevăr o religie, ar fi fost mai bine să rămână la „articolul autentic“, adică la romano-catolicism. Protestantismul mi s-a părut întotdeauna un pas în procesul de eliberare de superstiții – un pas care, odată făcut, trebuie să determine necredința totală. Totuși, datorită raționalității sale aparente, protestantismul permite unei persoane care

nu ar putea accepta toate doctrinele catolicismului să rămână în sânul creștinătății. Cu alte cuvine, am considerat că numai cele două extreme erau poziții suficient de stabile; dar de vreme ce eu îmi găsisem locul într-una din ele, nu m-am mai preocupat în mod special, deși poate că de multe ori am părut inconsistent, simpatizând intelectual mai mult cu protestantismul, dar admițând totuși că, dacă cineva trebuie să aibă o religie, catolicismul e cel mai consistent.

I1: Gândirea dvs., în termeni de structură morală – conceptul de „conduită dreaptă“ – nu se apropie de o parte fundamentală a perceptelor religioase?

Hayek: Cred că ea atinge problema la care oamenii încearcă să găsească o soluție prin religie: problema că în lumea înconjurătoare există o mulțime de fenomene ordonate pe care nu le putem înțelege și pe care trebuie să le acceptăm. Într-un fel, am descoperit de curând că religia politeistă budistă mă atrage mai mult decât religiile monoteiste ale Occidentului. Cred că adepții acestora ar da dovadă de o atitudine admirabilă dacă s-ar mărgini, așa cum fac unii budiști, la un respect profund față de existența în lume a altor structuri ordonate, acceptând că nu le pot înțelege în întregime și nu le pot interpreta.

Într-o anumită măsură, sunt ostil față de religiile monoteiste din cauză că sunt atât de intolerante. Toate religiile monoteiste sunt intolerante și încearcă să-și impună crezul propriu. Tocmai m-am preocupat puțin de atitudinea japonezilor care nu trebuie să aparțină unei religii. Aproape fiecare japonez este shintoist într-o privință și budist într-alta, fără să existe nici o contradicție. Fiecare japonez se naște, se căsătorește și este îngropat ca shintoist, dar toate credințele sale sunt budiste. Cred că aceasta este o stare de fapt admirabilă.

Am trecut prin diverse școli, schimbând o dată *Volkschule* [școala elementară] din cauza unei mutări, și de două ori *Gymnasium* din cauza neînțelegerilor cu profesorii iritați de amestecul

de inteligență evidentă, lene și lipsă de interes pe care îl dovedeam. Mă interesau puține dintre materiile de școală, cu excepția biologiei, și îmi neglijam în mod constant temele, bizuindu-mă pe faptul că „prindeam" în timpul lecțiilor destul pentru a mă descurca. De obicei, reușeam să acumulez suficient la sfârșitul anului, când candidaților îndoielnici li se oferea șansa unui examen decisiv, numit *Forsetzungsprüfung.* Dar o dată, în al patrulea an, când nu am luat examenul la nici una din cele trei materii importante – latina, greaca și matematica – nu mi s-a mai oferit nici măcar această șansă, fiind nevoit să repet anul. Un rezultat bun a fost că m-am familiarizat chiar bine cu Homer, și am ajuns să cunosc și să apreciez greaca homerică, pentru că în acel an în orele de greacă se citea Homer. În 1916, când clasa mea urma să aibă din nou dirigintele cu care în 1913 îmi stricasem bunele relații, m-am mutat din nou la alt *Gymnasium*, unde am rămas, totuși, puțin mai mult de cinci luni, înainte de a pleca în armată.

Urmându-mi tatăl, primul interes științific s-a îndreptat către botanică. Tatăl meu mă câștigase de timpuriu prin colecția de exemplare naturale de diverse feluri – minerale, insecte și flori – și cum deținea un ierbar de dimensiuni impresionante, editând pentru mult timp o *flora Exicata* [furnizarea și schimbul organizat de exemplare rare de plante presate], am avut deseori posibilitatea de a-l ajuta, la început adunând plante și mai târziu ca fotograf – hobby-ul care între treisprezece și șaisprezece ani mi-a ocupat mare parte a timpului liber. De asemenea, am pus bazele unui ierbar propriu, și chiar am început o monografie despre *Orchis condigera*, un efort în care am fost descurajat în principal de eșecul repetat de a găsi un exemplar viu al aceste specii rare (sau, poate, doar o varietate?). Botanica sistematică, cu existența uimitoare a claselor clar definite, s-a dovedit o educație utilă. Dar interesul meu s-a mutat treptat de la botanică la paleontologie și la teoria evoluției. Trebuie să fi avut cam șaisprezece ani când am început să consider omul mai interesant, și pentru un timp am cochetat cu ideea de a deveni psihiatru. De asemenea, au început să mă intereseze viața publică și anumite aspecte ale organizării sociale –

precum educația, presa, partidele politice – nu atât ca obiecte de studiu sistematic cât din dorința de a înțelege lumea în care trăiam.

Regret câteodată că eram prea necopt când tatăl meu, acceptându-mi nemulțumirea intelectuală cu aspectele taxonomice ale biologiei și năzuința către teorie, mi-a înmânat cele două volume grele ale cărții lui Weismann, *Vorträge über Deszendenztheorie.* Cartea era cu mult peste puterea mea de înțelegere și de muncă susținută. Cred că dacă m-aș fi reîntors la ea câțiva ani mai târziu, în momentul în care circumstanțele exterioare mi-au atras interesul către fenomenele sociale, aș fi devenit un biolog. Am fost fără întrerupere fascinat de subiect, iar activitatea în domeniul respectiv mi-ar fi satisfăcut înclinația spre căutarea răbdătoare a faptelor semnificative, o înclinație care prin natura subiectului este întotdeauna zădărnicită în teoria economică, trebuind să-și găsească portița de ieșire în îndeletnicirile ocazionale cu amuzamente biografice, genealogice, și altele de această natură.

I6: Educația în biologie se datorează *Gymnasium*-ului?

Hayek: Nu, e vorba despre ce am învățat acasă. Influența vine de la tatăl meu și de la tradiția familiei de a colecționa orice. Am început să țin un ierbar propriu, iar prima mea încercare de activitate științifică a fost studiul unei presupuse specii de orhidee. Mă întrebam dacă era o specie separată sau doar o varietate. Astfel am descoperit taxonomia; apoi tata a fost suficient de pătrunzător ca să-și dea seama că aveam o minte teoretică, fiind mai puțin interesat de taxonomie. Mi-a dat, puțin prea devreme, două volume despre teoria evoluției. Dacă mi-ar fi dat Weismann și DeVries un an mai târziu, probabil aș fi rămas la biologie. Dar am fost nemulțumit de munca taxonomică și m-am retras treptat.

Marile tulburări ale războiului m-au făcut să fiu mai interesat de economie. La universitate încă ezitam între economie și psihologie. Dreptul și economia ofereau șansa unei slujbe. După moartea lui Stöhr, nimeni nu mai preda

psihologie. Câtă psihologie știam aflasem din cărți, pentru că nu exista posibilitatea de a învăța altceva.

Deși la școală mă considerau în general inteligent, dar leneș și cu toate că întotdeauna am citit cu nesaț, nu cred că pe atunci eram tipul „intelectual“; ambiția mea se îndrepta mai degrabă către dobândirea eficienței în manipularea detaliilor practice ale vieții decât către activitatea științifică pură. Fie că era vorba de fotografie sau schi, de folosirea cărților sau de diferite feluri de colecționare, îmi foloseam inteligența, în mare parte, mai degrabă pentru a dobândi diferite tehnici sau pentru a stăpâni bazele teoretice ale activităților practice, nu în slujba problemelor intelectuale în sine care mă preocupau. Eram foarte doritor să mă echipez în vederea obligațiilor practice ale vieții, să învăț cum să organizez lucrurile și în special propriile mele treburi, pe scurt, să fiu eficient. Un timp, modelul meu a fost calul brigăzii de pompieri – așteptând în grajdul brigăzii cu harnașamentul agățat deasupra, gata la primul apel, fără să piardă nici o secundă – și încercam să simplific și să automatizez cât mai mult posibil activitățile cotidiene.

În timpul celor de-al șaisprezecelea și șaptesprezecelea an de peregrinare, am dobândit un mare interes pentru teatru, și trebuie să fi fost primul interes pe care l-am urmărit consecvent un timp și în care chiar am dovedit inițiativă. Nu numai că am început să frecventez *Burgtheater*, informându-mă asupra istoriei sale, dar am început să citesc mult, inclusiv traduceri ale majorității dramaturgilor spanioli și francezi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și ale dramelor antice grecești. (Am cunoscut de mic „clasicii“ germani și versiunile germane ale principalelor piese shakespeariene, în parte datorită faptului că tata ni le citea seara.) În anul 1916 trebuie să fi avut o cunoaștere cuprinzătoare a literaturii dramatice, incluzând autori relativ moderni precum Ibsen și Björnson, și figuri mai puțin cunoscute precum Hebbel (ediția operelor sale complete s-a numărat printre primele mele achiziții importante). Eu însumi am început să scriu tragedii, pe teme mai degrabă violente și în principal pe teme istorice cu o tentă erotică mai mult

sau mai puțin pronunțată (Adromaca, Rosamund etc.), dar nu am terminat niciodată vreo piesă, deși de obicei mă îndreptam spre o scenă finală de efect la care mă gândisem deja.

I6: Vă amintiți vreuna din intrigi?

Hayek: Una dintre ele m-a preocupat destul de mult timp. Era o piesă despre Andromaca. Cu toate complicațiile: foarte obscură și numai pe jumătate înțeleasă. Dar se încheia cu o scenă magnifică – care într-adevăr ar fi avut un mare efect pe scenă – Andromaca este sclava fiului lui Ahile, rătăcind de la castel înspre mare, pe o stâncă ce înaintează în mare, iar când soarele răsare ea aleargă înspre el: „Tu ești, tu ești, Hector al meu". Și cade în mare.

În martie 1917, la Viena, m-am alăturat unui regiment de artilerie de câmp, și după o pregătire care a durat ceva mai mult de șapte luni am fost trimis, ca sergent-major-ofițer-cadet (dacă îmi este permis să traduc astfel un titlu chiar mai lung), pe frontul italian, unde am fost cantonat cam un an. Mi-am pierdut bateria pe Isonzo lângă Gorizia, unde aceasta tocmai plecase în urmărirea italienilor după bătălia de la Carporetto, și am ajuns-o din urmă câteva zile mai târziu și am petrecut aproape tot anul cantonați pe malul stâng al râului Piave. O ofensivă abandonată în iunie 1918, căderea armatei austro-ungare în octombrie 1918 și cele două valuri de retragere au fost cele mai emoționante momente. Spre sfârșitul perioadei eram mai preocupați de foame, boală și de zvonurile privind revolta cehilor decât de luptele adevărate. Asemenea celor mai mulți dintre camarazii mei, m-am molipsit de malaria izbucnită în timpul unei retrageri, asfel încât în cele din urmă m-am întors la Viena, spre mijlocul lunii noiembrie, într-o stare de slăbiciune (la care contribuise un atac sever de gripă suferit în acea vară).

În școala de ofițeri a armatei mi-am dovedit cu adevărat, pentru prima oară, că, dacă vroiam cu adevărat, puteam să fac lucrurile (fără prea mare efort) la fel de bine ca și cei mai buni

dintre colegii mei (lucru de care nici nu mă îndoisem vreodată serios). Îmi făcea o deosebită plăcere că nu mă simțeam mai puțin în largul meu decât colegii mei, mai dotați tehnic în privința unor amănunte pur tehnologice, ca de exemplu mecanismul de recul variabil al unui obuzier, și de asemenea că, în ciuda lipsei oricărei înzestrări naturale mai speciale și chiar în ciuda unei anumite neîndemânări care m-a împiedicat să mă remarc ca proiectant sau călăreț, precum unii dintre colegii mei, am reușit printre cei cinci sau șase din fruntea listei celor șaptezeci-optzeci de cadeți.

Desigur, într-un fel eram chiar și atunci mai academic, mai puțin obișnuit cu lumea de fiecare zi (și în special cu femeile), mai în largul meu cu cărțile decât cei mai mulți dintre contemporanii mei. Dar acest fapt (exceptând inocența mea în privința unor chestiuni foarte lumești) era totuși mult mai puțin adevărat despre mine decât despre unul sau doi dintre membrii acelui grup, într-adevăr intelectuali și foarte sofisticați. În comparație cu acești soldați tineri mult mai maturi, eu eram atunci și aveam să mai rămân câțiva ani tot un copil.

I2: Parcă îmi amintesc ce ați povestit o dată. Conduceați retragerea unor trupe. Erați locotenent și ați dat peste ceva de-a dreptul interesant...

Hayek: Nu a fost prea interesant. La retragerea de pe Piave, am fost întâi urmăriți de italieni. Din moment ce eram ofițerul telefonic al regimentului – ceea ce însemna că-i cunoșteam pe foarte puținii vorbitori de germană, singurii de încredere în aceste condiții – mi s-a cerut să iau un mic detașament pentru regimentul de artilerie, întâi ca ariergardă împotriva italienilor care ne urmăreau și apoi ca avangardă când străbăteam teritoriul iugoslav, unde din loc în loc se găseau trupe care încercau să ne oprească și să ne ia armele. În acele împrejurări a trebuit să atac o mitralieră care trăgea, după ce luptasem un an fără să fi fost nevoit să fac un asemenea lucru. Noaptea, până când să ajung la mitralieră, iugoslavii plecaseră. Dar a fost o experiență neplăcută.

Interesul pentru istorie și treburile publice, care mi-a lipsit cu desăvârșire în timpul copilăriei, a fost deșteptat de legătura cu un prieten puțin mai în vârstă, Walter Magg, singurul prieten apropiat pe care l-am avut în acea perioadă. Avea cu doi ani mai mult decât mine și era extraordinar de talentat, cu înclinații muzicale (spre deosebire de mine), cu o întinsă educație literară și o ușurință de a scrie care mie, la acea vreme, îmi era cu desăvârșire străină. Era matur pentru vârsta lui, ceea ce ne-a îndepărtat pentru o vreme, dar eu l-am ajuns din urmă și între 1915 și 1917 el a influențat mult evoluția intereselor mele. S-a înrolat înaintea mea și a murit în octombrie 1917 de o boală căpătată în timpul serviciului activ la Laibach [Ljubliana], câteva zile după ce eu trecusem pe acolo în drum spre bateria mea, fără să-l fi putut vedea.

Pot să fixez începutul interesului meu definitiv pentru economie târziu, în 1916, la o lecție de logică din clasa a șaptea gimnazială, când profesorul ne-a explicat împărțirea aristotelică a eticii în morală, politică și economie – care mi s-a părut că acoperă perfect domeniul de care eram interesat. Tatăl meu a fost întrucâtva îngrijorat când l-am anunțat brusc că intenționam să studiez „etica“, iar câteva zile mai târziu, pentru a mă convinge că într-adevăr era un nonsens să mă ocup de asemenea obiecte, mi-a dat patru lucrări ale filozofului Ludwig Feuerbach, pe care le cumpărase dintr-un anticariat. Trebuie să mărturisesc că acest filozof mi s-a părut plicticos și numai mult mai târziu mi-a devenit accesibilă filozofia serioasă. Nu am aflat, în momentul respectiv, nici ce e cu adevărat economia. Lecturile mele constau din pamflete efemere despre actualitatea politică, scrise de socialiști sau semisocialiști, de la Karl Renner la Walter Rathenau, ultimul dintre aceștia inspirându-mi primele mele idei economice. (În toamna lui 1917, în timpul scurtei permisii pe care mi-am luat-o pentru a obține titlul de *matura*, chiar am dat de bucluc la *Gymnasium*, când am fost descoperit în timpul orei de religie citind un pamflet socialist.) Cândva, în 1917 sau 1918, în timpul unei perioade de liniște pe câmpul de la Piave, un ofițer mai în vârstă din bateria mea mi-a dat primele mele cărți sistematice de economie; încă mă minunez

că ele nu m-au îndepărtat pentru totdeauna de subiect. Și totuși, m-am chinuit să parcurg cele două volume (scrise de Gruntzl și Jentsch), care erau mostre de economie cât se poate de proaste.

I2: De vreme ce proveneați dintr-o familie cu preocupări în științele naturii, cum ați devenit interesat de științele sociale?

Hayek: Cred că influența decisivă s-a datorat primului război mondial, în special experienței de a fi luptat într-o armată „multinațională“, armata austro-ungară. Am asistat la prăbușirea Imperiului din cauza problemei naționale. Am luptat într-un război în care se vorbeau unsprezece limbi diferite. Era imposibil ca un asemenea fapt să nu-ți atragă atenția asupra problemelor de organizare politică.

În timpul luptelor din Italia m-am hotărât, în principiu, să studiez economia. Am fost însă acaparat definitiv când am citit *Grundsätze* a lui Carl Menger, care mi s-a părut o carte fascinantă. Am revenit totuși la studiul dreptului, pentru a putea lucra în economie, dar eram la fel de interesat și de psihologie. În cele din urmă, a trebuit să mă decid. Cel puțin economia era formal legitimată de o diplomă, ceea ce nu se putea spune despre psihologie. Și din moment ce nici nu exista șansa unei slujbe în respectivul domeniu, m-am hotărât pentru economie.

Îmi plănuisem, cel puțin din rațiuni practice imediate, să urmez simultan dreptul la universitate și limbile și problemele internaționale la *Konsularakademie* [o școală specială pentru viitorii diplomați] pentru a intra în serviciul diplomatic, obținând eventual, prin intermediul acestuia, un post diplomatic sau politic. Dar o dată cu prăbușirea Austro-Ungariei a dispărut și *Konsularakademie*, iar aspectul diplomatic al acestui plan a devenit mult mai puțin atractiv. Dreptul a rămas un obiect de studiu care să îmbine economia cu o pregătire fie pentru avocatură („baroul“), fie, după cum mi se părea mai probabil, pentru serviciul civil: un post de funcționar.

Deși m-am întors în noiembrie 1918, după ce școala începuse, cu o infecție gravă de malarie, m-am lansat imediat, cu o energie care acum mi se pare uimitoare, atât în diverse domenii de studiu, cât și – în primăvara următoare – într-o viață socială foarte activă. Timp de mai multe săptămâni am lucrat din greu în timpul zilei și am dansat în mai toate serile, deși în acea iarnă restricțiile de lumină cauzate de lipsa de cărbuni au împiedicat ca serile să se prelungească prea mult.

În anii imediat următori războiului, cele două subiecte principale de discuție între studenții Universității din Viena erau marxismul și psihanaliza; în Occident ele aveau să capete mult mai târziu importanța binecunoscută. M-am străduit conștiincios să studiez ambele doctrine, dar cu cât le studiam mai mult cu atât le găseam mai nesatisfăcătoare. Mi s-a părut atunci, și părerea mea a rămas neschimbată, că acele doctrine erau în întregime neștiințifice, deoarece își definiseră termenii în așa fel încât ceea ce afirmau era cu necesitate adevărat și irefutabil, și prin urmare ele nu mai spuneau nimic despre lume. În lupta cu aceste idei, mi-am format opinii asupra filozofiei științei care erau asemănătoare, deși bineînțeles mult mai puțin clar exprimate, cu cele pe care Karl Popper și le formase pe baza aproximativ acelorași experiențe; iată de ce nu puteam decât să-i împărtășesc opiniile, atunci când a publicat în 1935 (cu câțiva ani înainte de a-l fi cunoscut personal) *The Logic of Scientific Discovery*.

I6: Din câte înțeleg, din 1880-1890 până în 1930, Viena a fost o capitală a efervescenței intelectuale. Așa o considerați în retrospectivă?

Hayek: Se poate data cu exactitate. Este vorba despre marea reformă din 1867; până atunci, Universitatea din Viena nu a fost nimic, nimic. În 1867, ea începe să se dezvolte; la sfârșitul secolului atinge un vârf. Apogeul a fost între 1890 și 1914. A luat din nou avânt după război, în anii 1920, dar pe la începutul anilor 1930, Viena apune, nu numai în ce privește economia, ci în toate privințele.

* * *

I4: Cercetând această perioadă, descopăr că o mulțime de oameni – atât cei de dinaintea războiului, cât și cei de după război – se descriu deseori ca pozitiviști sau antipozitiviști, și îmi este greu să știu ce anume însemna de fapt pozitivismul în acel moment.

Hayek: Era vorba aproape în totalitate de influența lui Ernst Mach, fizicianul, și a discipolilor lui. El era personalitatea cea mai influentă din punct de vedere filozofic. Cred că, în acel moment, inițierea mea în ceea ce acum numesc cu ezitare filozofie – cred că „metodă științifică" este o descriere mai potrivită – s-a făcut (exceptând ce citisem înainte de a intra în armată) prin intermediul filozofiei machiene. În domeniul istoriei științei era în general foarte bun și domina discuțiile din Viena. Joseph Schumpeter fusese pe deplin fermecat de Mach, iar acea figură interesantă, Moritz Schlick, a devenit profesor de filozofie când eu încă eram la Universitate. Era începutul cercului de la Viena, la care eu desigur nu am participat niciodată, dar ai cărui membri se aflau în strânsă legătură cu noi. Există cineva [Felix Kaufmann] care teoretic era membru al cercului nostru, *Geistkreis*, și de asemenea participa la cercul lui Schlick și la cercul de la Viena propriu-zis, astfel încât eram la curent cu ceea ce se întâmpla acolo.

M-a descumpănit faptul că cercetătorii științelor sociale, oamenii de știință în tradiția lui Otto Neurath, erau atât de radicali și naivi în privința economiei; datorită lor am devenit conștient de faptul că în științele sociale pozitivismul inducea în eroare. Datorită poziției extreme a lui Neurath, mi-am dat seama că pozitivismul nu ar fi potrivit. Și mi-a luat, sincer, mult timp să mă eliberez de el. Numai după ce am părăsit Viena, la Londra, am început să gândesc sistematic problemele de metodologie a științelor sociale și mi-am dat seama că în acest domeniu pozitivismul conduce cu siguranță la concluzii greșite.

Într-o discuție avută la Viena cu prietenul meu Haberler, i-am explicat că am ajuns la concluzia că pozitivismul machian nu se potrivea cu scopurile noastre. Atunci el a replicat: „a, există o carte nouă foarte bună, a unui anumit Karl Popper, despre logica cercetării științifice, care a apărut în cercul pozitiviștilor de la Viena". Așa că am citit cartea lui Popper imediat. Apăruse cu câteva săptămâni în urmă. Am descoperit că Haberler fusese indus în eroare de contextul în care apăruse cartea. Deși formal provenea din acel cerc, ea era în realitate un atac împotriva sistemului. Iar eu am fost atât de mulțumit pentru că a confirmat părerea pe care mi-o formasem deja, în urma unei experiențe foarte asemănătoare cu a lui Karl Popper. Karl Popper este cu patru-cinci ani mai tânăr decât mine, așa că nu am aparținut aceleiași generații academice. Dar mediul în care ne-am conturat ideile era, în linii mari, același – dominat de discuții cu marxiștii, pe de o parte, și cu freudienii, pe de alta.

Amândouă aceste grupări aveau o trăsătură foarte iritantă: insistau că teoriile lor sunt, în principiu, irefutabile. Îmi amintesc mai ales o întâmplare datorită căreia am realizat brusc ce ridicole erau dezbaterile mele cu freudienii: ei explicau „ei bine, aceasta se datorează instinctului morții", eu spuneam „dar aceasta nu se poate datora instinctului morții" și concluzia era „ei, atunci se datorează instinctului vieții". Evident, dacă ai la îndemână aceste două posibilități pentru a explica ceva, nu există nici o cale de a verifica dacă teoria este adevărată sau nu. Și aceasta m-a făcut să înțeleg ceea ce a devenit teza sistematică a lui Popper: și anume că testul științei empirice este posibilitatea de a fi respinsă și că orice sistem care se pretinde irefutabil este prin definiție neștiințific. Eu nu eram filozof profesionist; nu am elaborat această idee. Pentru mine era suficient s-o fi identificat, iar când am găsit-o la Popper explicit argumentată și explicată, am acceptat filozofia popperiană, pentru că exprimase clar ceea ce eu crezusem întotdeauna.

De atunci merg în aceeași direcție cu Popper. În cele din urmă am devenit prieteni foarte apropiați, deși nu ne

cunoscusem la Viena. Am fost de acord cu el într-o măsură foarte mare, deși nu întotdeauna i-am acceptat opiniile imediat. Popper a avut propriile sale evoluții interesante, dar în chestiuni de filozofie sunt în general de acord cu el într-o măsură cu mult mai mare decât cu oricine altcineva.

* * *

I6: În ce măsură exista în Viena un sentiment al gândirii libere? Ați putea face o comparație cu libertatea de gândire și înflorirea muzicii în Viena, a muzicii lui Mozart, Beethoven și Wagner, și a tuturor acestor oameni – s-ar putea face o comparație?

Hayek: Nu cred că era vorba într-o măsură atât de mare de un sentiment de libertate. Aș zice că în universități cel mai important lucru era pur și simplu că nimeni nu se aștepta să te limitezi la propriul tău domeniu. Cred că am dedicat cursurilor din alte domenii și altor oameni la fel de mult timp ca și economiei. Formal, studiam dreptul, dar tot îmi mai rămânea timp, sau mi-l făceam. Stăteam la universitate de dimineața până seara, dar treceam de la un domeniu la altul, audiind bucuros prelegeri despre istoria artei sau despre dramele antice grecești sau despre orice altceva. Destul de curios, s-a întâmplat ca psihologia să dispară în timpul războiului de moarte naturală. În timpul războiului au existat doi psihologi eminenți care au luptat și au murit; mai era unul [Adolf Stöhr] care se stingea încet, susținând încă prelegeri zilnice, dar se vedea că fusese un om strălucitor care acum făcea eforturi să vorbească – și cu toate acestea el era suficient de interesant ca să mă atragă. Și la fel li se întâmpla și altora.

Totul se petrecea într-un moment în care universitatea era plină până la refuz cu veteranii care se întorceau din război. Erau de trei ori mai mulți studenți decât în mod

normal; dintre aceștia, nouă din zece doreau să-și ia diploma cât mai repede cu putință. Cu toate acestea, unii dintre noi au reușit, într-o perioadă scurtă, nu numai să obțină, precum eu, o diplomă în drept cu notă maximă, dar și să studieze multe alte subiecte. Universitatea încuraja această practică. Niciodată nu a pus vreo condiție.

De asemenea am participat la un număr de alte cursuri la care nu aveam dreptul. Mergeam prin toată universitatea, experimentând oamenii. Experimentam oameni precum faimosul Kammerer – probabil vă amintiți numele, Koestler a scris o carte despre el. Iată un om care se credea în stare să dovedească ereditatea trăsăturilor dobândite, și pentru o clipă a devenit foarte faimos. Existau unele persoane foarte interesante. Tot la universitate mai activau, în afara celor care pot fi numiți angajați, acești *Privatdozenten*, cu ideile lor proprii, care doar aveau permisiunea de a ține cursuri fără să aparțină în nici un fel structurii organizate, dar care veneau în încercarea de a-i convinge pe studenți de ideile lor. Astfel că diversitatea de care ne bucuram în anii 1920 la Universitatea din Viena nu avea limite.

I6: Seamănă foarte mult cu Universitatea din Berlin de pe vremea lui Marx. Aceeași atmosferă de cafenea, tineri străluciți cu diferite convingeri. Desigur, în cazul lor influența precumpănitoare era Hegel, așa cum în timpul dvs. era Mach.

Hayek: Probabil că așa stăteau lucrurile. Vreau să spun contrastul dintre Universitatea din Viena, așa cum o cunoașteam eu, și cea de astăzi este atât de mare încât evit să mă duc acolo. În orice altă privință, Viena este minunat reînsuflețită. Este îmbucurător, de pildă, că a devenit prosperă din punct de vedere economic. Așa cum mi-o amintesc eu, era foarte săracă, dar în plină efervescență intelectuală. Cei care predau erau, cu siguranță, oameni de primă mână. Aproape toți lectorii erau inteligenți și aveau lucrări ori-

ginale. Trebuiau să fie așa, dacă doreau să aibă studenți. Dacă cineva nu era bun, nu avea nici un student.

I6: Numai în universitățile din Evul Mediu am mai auzit să se întâmple așa ceva. Vreți să spuneți că prelegerile într-adevăr însemnau ceva? Studenții mergeau de fapt la prelegeri pentru că erau prelegeri bune. Mă gândesc la cei care, precum dvs., mergeau peste tot. Era un lucru obișnuit?

Hayek: Da, pentru un mic grup dintre noi. Dar în nici un caz eu nu eram singurul. Aveam prieteni cu care vorbeam, care încercaseră ceva diferit, și care îmi spuneau că merită să mă duc acolo și dincolo, pentru că ei experimentau la fel ca și mine.

I6: Să mă întorc la întrebarea inițială. Exista vreo legătură între ce se întâmpla în Viena, și deschiderea – dacă era deschidere, eu presupun că trebuia să fi fost – și ceea ce se întâmpla la universitate, care pare o altă încercare, la fel de importantă, în comunicarea de idei?

Hayek: Universitatea era o lume în sine. La Universitate, cel puțin la facultatea de drept, deseori aveau loc discuții politice foarte aprinse, la care participau și organizațiile de socialiști și comuniști. De fapt, chiar și eu, deși niciodată nu am fost membru al vreunui partid politic, organizasem, în anii studenției (între 1918 și 1921), împreună cu prietenii mei, un Partid Democratic German, pentru a avea o grupare de mijloc între extremele reprezentate de catolici, respectiv socialiști și comuniști. Cu toate acestea, mi-am sfârșit studiile de drept cu un an înaintea datei oficiale, pentru că aveam credite de veteran, ceea ce însemna că îmi era permis să-mi duc la bun sfârșit studiile într-un timp mai scurt. Și am reușit să o fac, în ciuda unei complicații – m-am întors din război îmbolnăvit destul de grav de malarie. Puteam fi și mai sănătos, dar faptul că trebuia

să petrec fiecare a doua seară acasă, cu temperatură, nu a intrat în conflict cu restul lucrurilor.

În ceea ce privește economia, am amintiri destul de detaliate atât despre prelegerile la care am participat, cât și despre lecturile mele din acea perioadă. Când mi-am început studiile la Universitatea din Viena, facultatea de drept era strălucită, deși pentru moment științele economice lipseau aproape cu desăvârșire. Printre avocați erau mari învățați, precum Wlassak în drept roman și Stooss în drept penal; și câțiva lectori străluciți, precum Bernatzik (care a murit la mijlocul unei introduceri enciclopedice în științele politice, curs la care m-am dus în primul an); și profesori excepționali precum Pisko (drept comercial) și Loeffler (drept penal).

Câteva luni mai târziu, Friedrich von Wieser, care fusese ministrul comerțului în ultimul guvern al Imperiului Austriac, a fost numit din nou la catedra de economie, dar nu am avut relații mai strânse cu el decât în ultimul meu an ca student la universitate și în anul imediat următor obținerii diplomei. În acel moment, am fost mai puternic influențat, deși numai pentru un scurt timp, de mai tânărul Othmar Spann, numit, o dată cu von Wieser, ca profesor asistent la catedra de economie politică; la început, el a avut cel mai mare succes în atragerea studenților, datorită entuziasmului său, nonconformismului și interesului pentru activitățile lor individuale.

Nu cred că am învățat prea multe de la Spann, cu siguranță nu în acel seminar despre metodologie, primul seminar la care am participat vreodată, care se găsea cu mult deasupra nivelului meu de înțelegere și care era de asemenea neinteligibil, cred, pentru majoritatea celorlalți participanți. Dar Spann m-a făcut să citesc câteva cărți bune, în special cărțile lui Carl Menger, pe care atunci nu le dezaproba cu violența de mai târziu, iar din cartea lui *Fundament der Volkswirtschaftslehre* am căpătat câteva idei utile despre semnificația pe care logica structurii mijloace-scopuri o are în teoria economică. Nu ne-am înțeles bine prea mult timp și după o perioadă scurtă, în care am fost privit ca unul dintre pre-

frații săi, m-a dat afară din seminar spunându-mi că prin criticile mele permanente îi încurcam pe participanții mai tineri.

I6: Prima mea întrebare îl privea pe Menger. El nu a dorit să publice, și totuși a avut un impact uriaș asupra ideilor. Care era caracterul lui Menger, ca profesor sau personalitate care a făcut acele idei să dăinuie, deși el scrisese atât de puțin?

Hayek: Și eu mi-am pus de multe ori această întrebare. Nu-l cunoșteam aproape deloc pe Menger. Îl văzusem o singură dată, când avea cam optzeci de ani, mărșăluind într-o procesiune academică; partea distractivă a poveștii este că, mai târziu, când am scris un eseu biografic despre el (îi editam lucrările), singura propoziție bazată pe propria mea experiență a fost și singura propoziție falsă! Pentru că făcea o impresie puternică, l-am descris ca fiind înalt, iar după aceea toată lumea mi-a spus că m-am înșelat, că el era de statură medie. Era atât de impresionant încât, după ce l-am văzut, l-am descris ca pe un om înalt!

La seminarul său, după ce el s-a pensionat, participa un mic grup de persoane foarte inteligente – foști studenți care deja ocupau poziții importante – care se întâlneau regulat într-o cafenea: un „cerc Menger“. Asta se întâmpla în principal în ultimii treizeci de ani ai secolului trecut, și pentru că Menger s-a retras în 1903, nu mai rămăsese mare lucru din cerc la începutul secolului. În timpul primului război mondial, a murit și cea mai proeminentă personalitate dintre studenții lui Menger, Böhm-Bawerk, și de asemenea marele autor de manuale Philippovich. Până și un al treilea, care mi-a fost mai târziu profesor, Friedrich von Wieser, părăsise temporar facultatea. Astfel că la întoarcerea mea din război, în 1918, nu mai preda nici unul dintre cei trei mari profesori. De fapt (temporar și destul de comic), economia căzuse în sarcina unui istoric al economiei care era socialist și care mai târziu a pus bazele fai-

mosului Institut marxist-freudian de Cercetare Socială de la Frankfurt. Dar Wieser s-a întors.

I6: Despre cine este vorba?

Hayek: Numele său era Karl Grünberg. Oamenii de la Institutul din Frankfurt erau figurile reprezentative ale tradițiilor marxist-freudiene din secolul al XIX-lea. El însuși era un istoric al economiei cu înclinații în acea direcție, genul de director academic al unei instituții care a devenit foarte politică. Dar nu este deloc interesant pentru noi. Apoi s-a întors Wieser, devenind profesorul meu.

I6: Studenții se întâlneau cu profesorul la cafea?

Hayek: Într-o situație specială pe care o cunoșteam foarte bine, și anume cursul de dimineața devreme, studenții veneau la profesor dacă doreau să se consulte cu el. Studenții nu se duceau la cafeneaua de peste drum, deși era foarte modestă, pentru că li se părea un loc prea luxos, iar cafeneaua Viena, unde puteai sta toată ziua plătind pentru o singură ceașcă de cafea, atrăgea intelectuali de un nivel puțin mai ridicat decât al studentului de rând; tot în universitate se găsea cafeaua studențească cea mai ieftină. Profesorul care se retrăgea după curs la ceașca sa de cafea îi primea însă și pe alții.

Bănuiesc, fără să știu cu siguranță, că Menger își reunea (ca alți oameni mai tineri pe care îi cunoșteam) adepții la Kaffee Landmann, dar în cazul lui Menger cel mai important lucru era că nu studenții, ci foștii studenți se întâlneau regulat într-un fel de cerc, discutând politica zilei. Deși Menger nu a fost niciodată activ în politica austriacă, el avea mare, mare greutate ca influență din culise, era și sufletul intelectual al liberalilor din secolul al XIX-lea. Și înalții funcționari care îi fuseseră studenți în anii 1870 veneau cu regularitate, în anii 1890 și la începutul secolului, o dată pe săptămână pentru o discuție cu Menger.

I6: Ce ne puteți spune despre seminarul lui Böhm-Bawerk? Să discutăm despre el.

Hayek: Era ceva cu totul diferit. Seminarul lui era centrul progresului academic. După cum veți vedea, Böhm-Bawerk și Wieser aveau personalități complet diferite. Este foarte curios, aveau exact aceeași vârstă, erau colegi de școală, colegi de universitate, cumnați, lucrau în același domeniu, mergeau împreună la universitate, dar aveau atitudini științifice întru totul diferite. Am scris o dată un eseu intitulat „Two Types of Mind“, parțial modelat pe acest contrast. Böhm-Bawerk își stăpânea perfect subiectul, știa răspunsul la toate; cunoștea tot ce fusese spus înainte, avea o concepție clară asupra realității.

I6: Iar Wieser era enigmaticul.

Hayek: Cu o tendință de a simplifica, pentru a evita anumite dificultăți. Wieser era o persoană înceată, gânditoare, pentru care nimic nu era simplu, totul era îngrozitor de dificil, căruia-i displăcea orice discuție pentru că trebuia să dea un răspuns rapid. Mai mult decât orice, el își dorea să gândească.

I6: Se vorbește foarte rar despre studenții lui Wieser și mult mai des despre studenții lui Böhm-Bawerk. Cum se explică acest fapt?

Hayek: Da; seminariile erau foarte diferite. Seminariile lui Böhm-Bawerk erau foarte captivante. La ele participau, în afara principalilor gânditori originali ai școlii sale, mulți dintre socialiștii timpului, persoane ca Otto Bauer; aveau loc discuții violente. Seminariile lui Wieser erau liniștite, se expunea o problemă teoretică bine delimitată – o lucrare pregătită cu grijă, pe care o desfăceau în bucățele, dar foarte îndepărtată de orice fel de chestiune de actualitate. Seminarul lui Böhm-Bawerk a luat sfârșit înainte

de primul război mondial. Böhm-Bawerk a murit în 1914 sau în 1915. Eu am participat numai la seminarul lui Wieser. Era interesant dintr-o perspectivă teoretică, dar nu aveai nici un motiv de înflăcărare.

I6: Participați la amândouă seminariile?

Hayek: Eu aveam șaisprezece ani când a murit Böhm-Bawerk. L-am cunoscut din întâmplare, pentru că era prieten al bunicului meu, al bunicului din partea mamei, iar în anii 1880 a profesat la Innsbruck. De fapt, s-ar putea să vă amuze, cei doi obișnuiau să urce pe munte împreună, și era încă posibil în acei ani să-i vezi ajungând primii în vârf. Cât timp bunicul a fost în viață, l-am întâlnit pe Böhm-Bawerk în casa lui, fără să fi știut, pe atunci, ce însemna cuvântul „economie“. Böhm-Bawerk era doar un prieten apropiat al părinților și bunicilor mei. Mai târziu mă întâlneam cu văduva lui, prietenă de-a mamei mele; mama îi spunea „mătușă“, pentru că stătuseră câțiva ani împreună la Salzburg.

* * *

Q5: Cu ce v-au influențat cel mai mult economiștii austrieci?

Hayek: Am fost student direct al lui Wieser și el a avut inițial cea mai mare influență asupra mea. L-am cunoscut pe [Ludwig von] Mises, în realitate, numai după ce mi-am luat diploma. Dar acum îmi dau seama – nu aș fi avut cum s-o știu atunci – că influența decisivă a venit numai din citirea cărții lui Menger, *Grundsätze*. Probabil că am avut multe de câștigat atât din *Grundsätze*, cât și din *Methodenbuch*, nu pentru ceea ce spun despre metodologie, ci pentru ceea ce spun despre sociologia generală. Această concepție a apariției spontane a instituțiilor este dezvoltată acolo mai frumos decât în orice altă carte pe care o cunosc.

Este greu de estimat cât de mult datorez faptului că, aproape de la începutul carierei mele, am intrat în legătură cu un grup de contemporani care aparțineau cremei intelectualității evreiești a Vienei, și care s-au dovedit a fi cu mult deasupra mea în ce privește educația literară și precocitatea generală. Pentru prima dată, asupra activității mele a început să aibă influență o anumită ambiție de a-mi depăși colegii în realizările lor; și de vreme ce pe atunci interesele mele serioase acopereau un domeniu mai larg decât ale lor, am reușit să lucrez mai mult decât ei, în același timp ținând pasul cu studiile mele de drept și economice și fiind acceptat ca unul dintre puținii (cam șase) membri remarcabili ai diverselor seminarii. Nu numai că în cele din urmă am recuperat anul pierdut la școală, ci chiar am obținut titlul de doctor în drept cu câteva săptămâni mai repede decât cei mai apropiați colegi ai mei; și aceasta a fost una dintre victoriile mărunte care m-au asigurat că puteam să realizez ceea ce doream cu tot dinadinsul.

În perioada de după absolvire am câștigat probabil mai mult de la acel grup decât în anii de universitate, continuând, la sugestia unuia dintre membrii săi – J. Herbert von Fürth – de care m-am apropiat cel mai mult –, să ne întâlnim pentru discuții la fiecare două săptămâni. Aproape toți ceilalți membri erau avocați cu puternice interese filozofice, istorice și literare. Aproape toți se află acum în America: Max Mintz, Erik Vögelin, Alfred Schutz, Walter Fröhlich, Felix Kaufmann și, dintre cei care s-au alăturat mai târziu, Gottfried Haberler, Oskar Morgenstern, Fritz Machlup și Friedrich Engel-Janosi. În parte, era același cerc care se întâlnea și în *Privatseminarul*-ul lui Mises (altă sursă importantă de stimulare) în momentul în care eu am fost admis în el.

Un câștig, și nu cel mai mic, pe care îl datorez acestor prieteni evrei sau în parte evrei este că ei erau mult mai deschiși spre lume decât propriul meu cerc, că știau aproape la fel de bine ceea se întâmpla în lumea germană și ceea ce se petrecea în viața intelectuală a Franței și Angliei. Am aflat nume noi pentru mine, precum Bertrand Russell sau H. G. Wells, Proust sau Croce,

numele unor oameni cu ale căror idei cineva trebuie să fie familiarizat pentru a putea participa la conversația obișnuită. Desigur, prietenii mei aparțineau acelei intelectualități progresiste cu înclinații mai mult sau mai puțin puternice către socialism, dar educați în spiritul liberalismului secolului al XIX-lea. Ambițioși și capabili, aproape fără excepție păstraseră din *Gymnasium* cunoștințe mult mai întinse de cultură generală decât mine, și în plus dovedeau o stăpânire a limbilor străine și o cunoaștere, cel puțin de suprafață, a artelor și literaturii, pe care eu nu puteam decât să le invidiez. Probabil cea mai prețioasă învățătură dobândită de la ei a fost că am înțeles că a te dărui sincer problemelor spirituale nu înseamnă a fi neîndemânatic în arta de a te descurca în viață, că un talent special într-un domeniu nu este o scuză pentru a nu învăța cum să-l folosești cel mai bine, și că ignorarea oportunităților este, ca orice altă incapacitate de a te face util, rezultatul unui fel special de lene sau de dispreț, născut dintr-o prejudecată, față de o sarcină necesară. Deși în general acești oameni proveneau din familii care erau sau care fuseseră mult mai bogate decât a mea și deși erau solidari în lupta împotriva prejudecății pe care o întâlneau, ei aveau de depășit, un obstacol mult mai mare decât un creștin de familie bună la fel de capabil, căruia îi era deschisă orice ușă din Viena.

I6: Antisemitismul l-a împiedicat pe Mises să devină profesor?

Hayek: Vă rog să fiți mai puțin iscoditor în privința acestei chestiuni, pentru că ridică probleme delicate; dar în general se crede, și Mises însuși a afirmat-o, că nu a fost făcut profesor din cauza antisemitismului. De fapt, bănuiesc că nu este totul chiar atât de simplu, pentru că jumătate din corpul profesoral era format din evrei, iar problema de ce Mises nu a primit o catedră este una foarte ciudată; și soluția mea, care nu cred să fi fost menționată vreodată, dar v-o spun, este că un evreu, pentru a primi o catedră, trebuia să fie sprijinit de colegii săi evrei. Orice evreu suficient

de eminent avea nevoie de sprijin, pentru că numai evreii numiți puteau primi o catedră. Dar toți profesorii evrei erau socialiști, iar Mises era antisocialist, astfel încât nu a putut primi sprijinul colegilor săi. Așa că motivul pentru care nu a primit catedra nu a fost antisemitismul, ci faptul că nu era simpatizat de colegii săi evrei. Este o poveste foarte comică, pe care v-o spun cu reținere, pentru că este genul de lucru care nu poate fi dovedit. Dar sunt sigur că am dreptate.

Viena anilor 1920 și 1930 nu poate fi înțeleasă făcând abstracție de problema evreiască. Care nu se referea pur și simplu la creștini și evrei, ci la un grup de mijloc foarte mare, format parte din evrei botezați, parte din creștini care se împrieteniseră cu evreii; și existau puncte de contact între grupul pur-creștin și cel mixt, și între cel mixt și grupul evreilor, dar niciodată între cele două extreme. Am devenit conștient de acest lucru doar relativ recent, când am fost întrebat ce personalități ale Vienei am cunoscut în perioada respectivă. De exemplu. Schrödinger, da, desigur; Wittgenstein, da, desigur; și așa mai departe. Apoi a venit vorba despre Freud, iar eu nu aș fi avut cum să-l cunosc pe Freud. De ce? Pentru că aparținea grupului evreiesc, aflat în afara domeniului meu de cunoștințe. Aveam multe cunoștințe în grupul mixt, treceam regulat în interiorul lui, dar era atât de improbabil să întâlnesc pe cineva din grupul pur evreiesc încât mi se pare absurd să mi se spună că trebuia să-l fi cunoscut pe Freud doar pentru că era vienez.

I6: N-a fost Freud însuși timp de mulți ani *Privatdozent?* A ocupat vreodată vreo poziție universitară?

Hayek: Niciodată. Atât Mises. cât și Freud dețineau titlul de „profesor“, însă era doar un titlu. Erau *Privatdozenten*, aveau dreptul de a preda, și erau numiți „profesor“, dar nu au primit niciodată vreun bănuț de la universitate.

I6: Ne puteți spune ceva despre relația pe care ați avut-o cu vărul dvs. Ludwig Wittgenstein?

Hayek: Nu pot să spun că l-am cunoscut bine, dar desigur l-am cunoscut mai mult timp decât orice altcineva acum în viață [în 1983]. Prima mea amintire datează dintr-o zi de permisie, când, în gara de la Bad Ischl [Austria], doi tineri recruți în uniformă de artilerie s-au uitat unul la altul spunându-și „Ai o figură foarte cunoscută". Apoi ne-am întrebat „Nu cumva ești un Wittgenstein?" și „Nu cumva ești un Hayek?". Știu acum că în acea zi în care se reîntorcea pe front, Wittgenstein trebuie să fi avut manuscrisul *Tractatus*-ului în rucsac. Dar atunci nu știam asta. Erau însă vizibile multe dintre trăsăturile mentale ale bărbatului matur, după cum am aflat în acea călătorie nocturnă de la Bad Ischl la Innsbruck, ocazia discuției fiind disprețul său față de mulțimea zgomotoasă a ofițerilor, pe jumătate beți, care se întorceau pe front; un anumit dispreț față de lume.

După aceea nu l-am mai văzut ani în șir, dar am auzit multe despre el, pentru că sora lui cea mai mare era o prietenă apropiată a mamei mele, verișoară de gradul al doilea, și ne vizita des. Întotdeauna circulau zvonuri mărunte despre acest tânăr nebun, dar ea îl apăra cu hotărâre, și așa am mai aflat câte ceva despre el.

Am ajuns să-l cunosc însă mult mai târziu, la Cambridge. L-am întâlnit acolo înainte de război și l-am mai văzut în ultima parte a războiului, când a revenit, dar niciodată nu am discutat filozofie adevărată. Tipul său de personalitate mi-a făcut o impresie foarte puternică. Ultima discuție pe care am purtat-o cu el a fost despre politică. Amândoi ne întorceam de la Viena, dar eu îmi întrerupsesem călătoria în Basel și, când la miezul nopții am intrat într-un vagon de dormit, s-a dovedit că tovarășul meu de vagon era Wittgenstein. În prima parte a dimineții următoare, după ce el a terminat de citit un roman polițist, am vorbit despre Viena și rușii din Viena, ajungând astfel la o discuție despre filozofie și probleme etice; era foarte dezamăgit de ceea ce aflase despre ruși. Și tocmai când discuția devenise interesantă, am ajuns în port, la feribot. El mi-a zis „trebuie să continuăm", dar era clar că a regretat

că și-a deschis inima, pentru că pe vas nu a fost de găsit, și după aceea nu l-am mai văzut niciodată.

Wittgenstein era pe trei sferturi evreu. Dar familia sa era complet integrată în societatea vieneză, după cum știți. Problema evreiască a devenit acută în Viena numai ca urmare a imigrației poloneze. În Viena exista o populație evreiască veche, integrată, în parte de origine locală, în parte de origine ungurească sau boemiană; ea era în întregime acceptată și recunoscută. Antisemitismul violent a apărut atunci când, înainte de începerea războiului și chiar în timpul lui, au venit în Viena evrei polonezi primitivi, foarte săraci, care fugeau de ruși. Viena s-a umplut de un tip de evreu care nu fusese întâlnit înainte, cu pălărie și barbă lungă, așa cum nu se mai văzuse până atunci. Ei erau ținta antisemitismului.

I6: Asta se întâmpla în anii 1920 sau 1930?

Hayek: Evreii au imigrat în timpul marelui război; antisemitismul s-a dezvoltat în anii 1920 și 1930, dar imigrația a avut loc în timpul marelui război.

I6: Deci considerați că făceați parte din acest grup mixt...

Hayek: Nu familia mea; familia mea aparține grupului pur creștin; dar la universitate am intrat în grupul mixt. Și trebuie să recunosc că îmi displăceau anumite lucruri la prietenii mei evrei. Cel mai rău era că mie nu-mi era permis să vorbesc despre lucruri evreiești, pe când ei vorbeau tot timpul despre asta. Ei se întrebau mereu: „are cutare accent evreiesc?"; în schimb, orice cuvânt pe care l-aș fi spus eu despre un asemenea subiect ar fi fost pus la inimă.

În Viena, comunitatea evreiască specula pe marginea subiectului [dacă familia mea era de origine evreiască]. Iată unul dintre aspectele amuzante: fratele meu mai mic, Heinz, avea părul negru, deși în orice altă privință trăsăturile lui erau

mult mai puțin „evreiești" decât ale mele; și s-a întâmplat ca într-una din verile petrecute la casa de vacanță a familiei Schwarzwald să aud o discuție purtată în cercul evreiesc, după sosirea fratelui meu, cum că el ar arăta a evreu.

Propria mea curiozitate în această privință m-a determinat să petrec mult timp căutându-mi strămoșii. Am informații complete despre cinci generații, în toate direcțiile posibile. Și de vreme ce s-a întâmplat ca toți acești strămoși să fie primii născuți, e sigur că provin din părinții lor; așa că, atât cât pot urmări în trecut, cu certitudine nu am strămoși evrei.

Desigur, trebuia să studiez dreptul, iar economia constituia doar un subiect al unuia dintre cele trei examene ce contau pentru examinarea finală (în care se acorda titlul de doctor). Și totuși, deși am promovat cu rezultate foarte bune majoritatea examenelor și profitând de o concesie specială făcută soldaților reveniți din război, am reușit să obțin diploma după trei ani (în noiembrie 1921) în locul celor patru obișnuiți, principalele mele interese erau de mult împărțite între psihologie și economie, mai târziu îndreptându-se mai ales spre economie.

Totuși, voi spune întâi câte ceva despre preocuparea mai scurtă, dar intensă în privința problemelor psihologiei fiziologice, cărora le-am dedicat o parte considerabilă a energiilor mele în anii 1919 și 1920. Această preocupare s-a datorat în principal interesului meu pentru scrierile lui Ernst Mach, pe atunci foarte la modă printre cei din generația imediat anterioară. Citind scrierile sale filozofice, am conceput ideea pe care am încercat în van s-o explic într-o scurtă lucrare din 1920 și pe care am publicat-o, treizeci și doi de ani mai târziu, în *The Sensory Order*. Pe atunci fusesem nevoit să-mi dobândesc practic de unul singur cunoștințele de psihologie, de vreme ce singurul dintre profesori care era cât de cât interesat de acest gen de problemă – filozoful Adolf Stöhr (un om interesant) – era deja bolnav pe moarte și se ajungea greu la el. Atât el, cât și filozoful german Alois Riehl – de a cărui activitate eram foarte impresionat și căruia i-am trimis o versiune

preliminară a eseului meu – m-au încurajat suficient și astfel am perseverat în eforturile mele. În septembrie 1920, când a trebuit să încep să studiez sistematic pentru cel mai important examen de drept, am pus deoparte acea versiune preliminară a eseului meu – pe atunci, credeam că pentru scurt timp; și totuși, până în 1946 nu am mai acordat atenție acestei probleme.

La drept vorbind, am dedicat doar un an academic (1920-1921) studiului intens al dreptului modern, și deși cu această ocazie am învățat câte ceva, îmi datorez cunoștințele din acest domeniu mai degrabă cursului de trei semestre de istoria dreptului, și în principal istoriei dreptului roman, decât acestui an de „tocit" pentru examen. De îndată ce am promovat examenele, m-am îndreptat către economie, căreia i-am dedicat timpul liber permis de slujba pe care mi-o luasem încă înainte de absolvire.

Cândva, în timpul primului an de universitate, cineva m-a prezentat unui grup de adepți ai sistemului unic (*Bodenreformers*) – versiunea germană a școlii lui Henry George, condusă de unul Damaschke, și am fost convins să le citesc o lucrare despre teoria ricardiană a rentei. Acesta a fost un pas decisiv al inițierii mele în teoria economică, probabil întâmplarea care m-a făcut să-mi dau seama despre ce era vorba. Teoria ricardiană a rentei m-a fascinat imediat, pe când entuziasmul pentru propunerea impozitului unic s-a stins repede. Nu-mi amintesc ce defecte i-am găsit atunci, pentru că astăzi mi se pare propunerea socialistă cea mai ușor de susținut din punct de vedere teoretic, nepractică numai din cauza imposibilității de facto de a distinge între potențialitățile permanente ale solului și diferitele tipuri de îmbunătățire ce i se pot aduce.

În timpul celor trei ani de universitate, am avut (exceptând câteva zile petrecute la München) două ocazii de a vizita o țară străină: o călătorie de șase sau opt săptămâni la Zürich în iarna 1919-1920 (când Universtitatea din Viena era închisă deoarece lipsea combustibilul necesar pentru încălzire) și trei-patru săptămâni, în august și septembrie 1920, petrecute la un domeniu din Norvegia (în interiorul țării, lângă Hamar și lacul Mjösen). Ambele au fost posibile datorită invitațiilor făcute de colegii botaniști ai

tatălui meu; ei doreau, ca parte a eforturilor generale desfășurate în numele copiilor subnutriți austrieci și germani, să-l ajute pe fiul unui prieten, recent întors din război, care nu numai că avea nevoie să fie bine hrănit, dar și suferea de malarie (boală de care călătoria în Norvegia pare să mă fi vindecat definitiv).

Dintr-o perspectivă intelectuală, călătoria la Zürich a fost destul de importantă pentru mine. Dintre prelegerile pe care le-am audiat la Universitatea din Zürich, în afara celor ale lui Fritz Fleiner pe tema legii canonice (printre cele mai strălucite prelegeri universitare pe care le-am audiat vreodată), cel mai persistent efect s-a datorat unui tânăr care a vorbit pe larg despre o carte nouă (*Erkenntnislehre*). Pronunția sa elvețiană m-a făcut să cred că autorul cărții se numea „Moritschlick" – și în consecință pentru un timp nu am putut da de urma cărții; dar la întoarcerea la Viena am descoperit că respectivul autor era chiar recent numitul profesor de filozofie Moritz Schlick, primul care m-a convins că filozofia putea avea un sens pe care până atunci nu-l găsisem decât în lucrările lui Ernst Mach. Tot la Zürich am mai lucrat câteva săptămâni în laboratorul lui von Monakow, specialist în anatomia creierului, urmărind mănunchiuri de fibre prin diferite zone ale creierului uman. Altfel, Zürich în 1919-1920 mi-a arătat pentru prima oară după război ce însemna o societate „normală", Viena aflându-se în acea perioadă în ghearele inflației și foametei.

Unul dintre motivele pentru care m-am grăbit să obțin diploma a fost speranța de a petrece, înainte de a mă angaja, un an la o universitate germană. Max Weber predase la Viena în anul în care eu luptam în Italia, astfel că la întoarcerea mea, în anul următor, în întreaga universitate se vorbea despre marea sa personalitate. Tatăl meu îmi promisese, chiar dacă numai pe jumătate, că după obținerea diplomei m-aș putea duce pentru un an la München. Însă Max Weber a murit înainte de absolvirea mea, iar ultimele stadii ale inflației nu i-ar fi permis sub nici un chip tatălui meu să-mi plătească costurile unui an de studiu în Germania. În consecință, în 1921, după o lungă vacanță de vară, am început să-mi caut de lucru, iar în octombrie, imediat după promovarea ultimului examen și înainte de confirmarea diplomei, am început să

lucrez la biroul guvernamental unde mă recomandase Wieser; Mises era unul dintre directorii biroului. Biroul, o agenție temporară înființată pentru a duce la bun sfârșit anumite clauze financiare ale tratatului de pace, se numea *Abrechnungsamt* [Biroul de Deconturi].

După ce am intrat în *Abrechnungsamt*, m-am înscris la universitate pentru titlul de *doctor rerum politicarum* și în vara anului 1922 am început să lucrez la teză, pe tema teoriei imputării, luându-mi cea de-a doua diplomă în februarie sau martie 1923, chiar înainte de a pleca în America. Deși studiind pentru teză am învățat multe și deși articolul pe tema *Zurechnung* [imputarea valorii] este o realizare destul de respectabilă, sper că nu au supraviețuit copii ale tezei. (Teza exista numai în câteva copii dactilografiate și mi s-a spus că Biblioteca Universității din Viena, care trebuia să aibă o copie la dispoziția publicului, nu îi poate da de urmă.)

Am întreprins, pe riscul meu, o călătorie în Statele Unite, din martie 1923 până în mai 1924, înainte ca bursele Rockefeller și altele asemănătoare să fi devenit disponibile pentru studenții din Europa Centrală. Hotărâsem că pentru un economist era indispensabilă o familiarizare cu Statele Unite, iar ocazia a apărut în primăvara lui 1922, când l-am întâlnit la Viena pe profesorul Jeremiah W. Jenks de la Universitatea din New York. Când i-am mărturisit dorința mea, el mi-a spus că plănuia să scrie, în anul următor, o carte despre Europa Centrală și, dacă aș fi ajuns la New York, m-ar fi putut angaja pentru câteva luni ca asistent cercetător. Am reușit să economisesc destui bani, în perioada dintre sfârșitul inflației din vara anului 1922 și începutul anului 1923, pentru un bilet dus la New York; am ajuns acolo cu doar douăzeci de dolari în buzunar, numai pentru a afla că profesorul Jenks plecase în vacanță lăsând vorbă să nu fie deranjat. După ce am prezentat mai multor economiști scrisorile de prezentare pe care mi le dăduse Schumpeter (în calitate de președinte al Băncii Biederman, care a dat curând după aceea faliment), fără ca ei să-mi ofere vreo soluție, am început să-mi caut de lucru fără speranțe.

În acel moment de pronunțată recesiune a comerțului nu aveam șanse prea mari, ținând cont și de faptul că abia vorbeam engleza; după două săptămâni, când fondurile mele fuseseră în întregime epuizate, am fost totuși acceptat ca spălător de vase într-un restaurant de pe Sixth Avenue, dar nu am mai început lucrul, deoarece cu o oră înainte de a mă prezenta la slujbă am primit un telefon prin care mi se comunica că profesorul Jenks s-a întors și că era gata să mă angajeze. Am lucrat pentru el timp de aproape șase luni, primind un salariu de o sută de dolari din care cheltuiam șaizeci pentru traiul zilnic, restul economisindu-i pentru biletul de întoarcere în Europa. După aceea, Jenks mi-a obținut o mică bursă la Universitatea din New York, care acoperea numai taxele școlare, dar din care am reușit să mai trăiesc încă două luni (într-un Y.M.C.A.).

Deși oficial eram înscris la Universitatea din New York, unde am început o teză de doctorat sub îndrumarea lui J. D. Magee, mi-am forțat participarea la cursurile de la Universitatea Columbia, în special la cele ale lui W. C. Mitchell despre istoria economiei și la ultimul seminar ținut vreodată de J. B. Clark – în care eu am citit ultima lucrare.

În timpul primelor șase luni petrecute la New York, pe când lucram pentru Jenks la Biblioteca Publică, mi-am folosit timpul liber pentru a transforma ideea mea despre imputarea valorii într-un articol; Wieser îmi dăduse de înțeles că l-ar putea folosi pentru *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, dar a apărut în cele din urmă în *Jahrbücher* a lui Conrad. Mă simțeam întrucâtva plictisit de subiecte precum teoria valorii subiective sau calculul economic în socialism, care la Viena reprezentaseră preocuparea mea principală, și căutam un subiect descriptiv potrivit, la elaborarea căruia să mă pot folosi de călătoria în America. În domeniul teoriei pure, fusesem cam dezamăgit de universitățile americane, dar în privința noilor tehnici dezvoltate pentru analiza statistică a seriilor de timp economice am aflat multe lucruri noi. Curând am început să adun material pentru o carte despre dezvoltarea sistemului federal de rezerve, pe care intenționam să o scriu după

reîntoarcerea la Viena, dar nu a rezultat decât un articol, în mai multe părți, despre politica monetară americană recentă (publicat în *Zeitschrift für Volkswirtschaft)* și o conferință despre sistemul federal de rezerve, care a apărut în *Österreichische Volkswirt* [„Die Währungspolitik der Vereinigten Staaten seit der Uberwindung der Krise von 1920“ și „Das amerikanische Bankwesen seit der Reform von 1914“].

După ce s-a încheiat activitatea mea în slujba lui Jenks și el mi-a procurat bursa de la Universitatea din New York, am lucrat un timp pentru Willard Thorp, adunând material despre Europa Centrală (Germania, Austria și Italia) pentru *Bussiness Annals*, ocupație care m-a învățat multe, atât în privința istoriei fluctuațiilor industriale, cât și în privința tehnicilor de utilizare a resurselor bibliografice. Thorp și B. H. Beckhart (care lucra la aceeași masă cu mine, în camera de cercetare economică a Bibliotecii Publice din New York, la cartea sa despre politica ratelor de scont adoptată de sistemul federal de rezerve) au devenit tovarășii mei obișnuiți sau mai degrabă singurii oameni pe care îi vedeam destul de mult și prin intermediul cărora am stabilit legături cu alți tineri economiști.

Sperasem să-mi pot prelungi cu încă un an șederea în State, cu ajutorul unei burse Rockefeller pentru care fusesem propus de Wieser ca primul candidat austriac. Dar înștiințarea că bursa îmi fusese acordată a ajuns la New York cu câteva ore după ce îmi începusem călătoria de întoarcere la Viena, pe care din lipsă de fonduri nu o putusem amâna. Eu am aflat despre acordarea bursei după sosirea la Viena, dar în acel moment nu doream și nici nu-mi stătea în putință, din cauza serviciului meu, să o accept imediat; speram să mă duc în schimb peste câțiva ani. Dar înainte ca acest lucru să devină posibil, m-am căsătorit și mi-am luat o altă slujbă care m-a legat de Viena, astfel încât până în anul 1945 nu am mai fost în SUA.

I6: Vă puteți aminti împrejurările care au determinat colaborarea dvs. cu Mises?

Hayek: Când am absolvit, în 1921, în Viena exista un nou birou temporar, înființat pentru a pune în aplicare anumite prevederi ale tratatului de pace din 1918 – reglementarea datoriilor antebelice ale națiunilor. Mises, ca reprezentant al camerei de comerț, era unul dintre directorii acestui nou birou. Pentru tineri, slujba era foarte atrăgătoare, deoarece un tânăr care studiase dreptul și vorbea două limbi străine putea obține în situația dată un post mult mai bine plătit. Eu eram unul din acești oameni norocoși și m-am dus – ce vă spun este neoficial, doar pentru amuzamentul dvs. – m-am dus la Mises cu scrisoarea de prezentare din partea lui Wieser, care mă recomanda pentru acest post. Mises, încă îl am în fața ochilor, a citit scrisoarea de prezentare a lui Wieser și uitându-se la mine mi-a zis: „Wieser spune că ești un tânăr economist promițător. Nu te-am văzut niciodată la cursurile mele." Totuși, m-a angajat, astfel că în următorii cinci ani – întrerupți de călătoria în America – am lucrat sub direcția lui. Apoi am adus din America noua idee a marilor predicții, genul de idee dezvoltată în anii 1920 de barometrul economic de la Harvard, iar Mises m-a ajutat să înființez în aceeași clădire un institut pentru desfășurarea acestui gen de cercetare.

I6: Despre ce perioadă este vorba?

Hayek: Despre a doua jumătate a anilor 1920. În prima jumătate a deceniului am lucrat cu Mises în acel birou, iar din 1927 până în 1931, când am plecat la Londra, am fost organizatorul acelui institut, în care la început lucram doar eu și secretara, dar pe care l-am extins treptat, aducându-l pe Morgenstern pe post de colaborator; Morgenstern a preluat mai târziu institutul.

Biroul era angajat în lichidarea anumitor datorii dintre două țări, o activitate care fusese blocată de izbucnirea războiului astfel încât datoriile fuseseră neachitate timp de cinci ani, cu prevederi foarte complicate din cauza schimbărilor de devize și așa mai departe.... În acel moment, mă

întorceam din America; vorbeam franceza destul de bine și cunoșteam chiar puțină italiană, învățată în război. Cele trei limbi străine, plus dreptul, plus economia, mă calificau pentru un post care față de altele era bine plătit. Bine plătit pentru un birou guvernamental, pentru că era un post temporar; eu nu eram un funcționar obișnuit, ci unul temporar, cu un salariu mult mai mare decât dacă aș fi fost angajat permanent. Așa că postul era foarte atrăgător, chiar dacă nu s-ar fi întâmplat ca Mises să-mi fie șef oficial.

Trebuie să spun câteva cuvinte despre relația mea curioasă cu Ludwig von Mises, de la care mai târziu am învățat probabil mai mult decât de la oricare altul, dar care într-un sens convențional nu a fost niciodată profesorul meu. Cred că am participat la o prelegere de-a lui pe când eram student, dar nu mi-a plăcut prea mult. Tot ceea ce îmi amintesc cu claritate este că în 1921 l-am căutat pe Mises pentru a-mi depune cererea de angajare la acel birou guvernamental, printre ai cărui directori el se număra; aveam cu mine o scrisoare de recomandare din partea lui Wieser, foarte amabilă, în care eram descris drept unul dintre cei mai promițători tineri economiști. Eu aveam o vagă idee despre genul de persoană la care să mă aștept, dar Mises, cu siguranță, nu știa absolut nimic despre mine. Și totuși Mises l-a audiat (și angajat), cu un scepticism politicos, pe candidatul pe care nu-l văzuse niciodată la universitate.

După ce am fost angajat în acel birou ne-am apropiat în scurt timp și în următorii opt ani Mises a fost persoana de la care am avut cel mai mult de câștigat, nu numai pentru că m-a stimulat intelectual, ci și pentru că m-a sprijinit direct în carieră. Fiind un funcționar (temporar) foarte neconvențional, Mises mi-a deschis perspective dându-mi însărcinări noi și încărcate de responsabilitate, pentru care ar fi fost de obicei angajate persoane cu mai multă experiență. Iar când m-am hotărât, după numai un an și jumătate [în 1923], să plec în America pentru a-mi continua studiile, el mi-a netezit calea procurându-mi concediul necesar, în

condiții financiare atât de favorabile încât a făcut planul meu realizabil.

După ce m-am reîntors, m-am alăturat *Privatseminar*-ului pe care îl ținea seara în biroul său; presupun că acest seminar exista de câtva timp, încă dinaintea plecării mele. Pe la mijlocul anilor douăzeci, era cel mai important centru vienez de discuții economice; el a asigurat și nucleul pentru *Nationalökonomisch Gesellschaft* [Societatea de Economie Națională], pe care am relansat-o puțin mai târziu, după câțiva ani de inactivitate – în parte cu intenția de a construi o punte peste prăpastia care se tot adâncea continuu între Mises și grupul său, pe de o parte și grupul lui Hans Meyer de la universitate, pe de altă parte.

Tot lui Mises îi datorez înființarea Institutului Austriac pentru Cercetarea Ciclurilor de Afaceri, conceput de el, cred, în principal pentru a-mi oferi o deschidere, după ce nu reușise să mă introducă pe post de asistent științific în camera de comerț în care deținea cea mai importantă poziție (scopul fiind de a construi acolo, sub direcția lui, o secție de cercetare economică). A venit în cel mai potrivit moment. Mă căsătorisem în vara anului 1926, iar postul meu de la *Abrechnungsamt*, unde era angajată și soția mea, nu era satisfăcător nici în privința venitului, nici în privința perspectivelor. Nici măcar nu-mi lăsa prea mult timp liber, iar eu nu-mi mai puteam continua studiile alături de munca de birou în ritmul în care o făcusem până atunci.

Ideea institutului s-a născut din conversațiile purtate cu Mises pe tema celor văzute în America referitoare la cercetarea economică. Eu m-am ocupat de redactarea diverselor raporturi pregătitoare și de detaliile organizării institutului; Mises a fost cel care a convins diverse birouri guvernamentale și organizații comerciale să asigure finanțarea institutului și să-mi acorde mie responsabilitatea conducerii lui. O dată ce institutul a fost înființat (pe 1 ianuarie 1927), Mises mi-a acordat în continuare ajutorul său, oricând am avut nevoie, dar mi-a dat mână liberă în conducerea lui.

I6: Ați cunoscut marea inflație germană. Austria a avut de suferit?

Hayek: Noi am avut parte de inflație înainte. Inflația austriacă a început aproape imediat după război. La prima mea slujbă, sub direcția lui Mises, am fost plătit în octombrie 1921 cu un salariu de cinci mii de coroane vechi. În luna următoare, a trebuit să fiu plătit cu de trei ori acea sumă pentru a putea trăi din ea, iar până în iulie 1922 salariul meu a atins un milion pe lună. Astfel că primele mele zece luni de activitate profesională s-au desfășurat în ceea ce atunci era considerată o inflație enormă, dar inflația de peste doi sau trei ani a germanilor a fost mult mai mare. Pe atunci nu se mai întâmplase ca o deviză să se deprecieze într-atât încât în cele din urmă unitatea să fie un milion. După reformă, zece mii a devenit noua unitate. Pe atunci, aceasta era o inflație majoră.

Noi știam tot despre inflație în momentul în care s-a întâmplat în Germania. Mises a fost singurul care ne-a arătat mecanismul inflației – Mises era marele expert monetar. În acel moment, el era aproape exclusiv un expert monetar. Cartea sa despre socialism nu apăruse încă. Numai primul eseu despre calculul economic fusese deja publicat. Și la un moment dat, știu eu, vă spun pentru informația dvs., Mises avea în sertar toate hârtiile care i-ar fi permis să stabilizeze oricând deviza dacă ar fi fost chemat, așa cum spera, să preia ministerul finanțelor. Dar nu s-a apelat la el niciodată. Una dintre marile dezamăgiri ale vieții sale. Dar în cele din urmă a înțeles că ar fi fost politic imposibil și, oricum, a avut o putere de decizie considerabilă în comisia Ligii Națiunilor, trimisă la Viena să se ocupe de finanțe. Nu știu în ce măsură l-a sfătuit el pe comisarul Ligii Națiunilor, dar bănuiesc că, deși oficial Mises nu a fost implicat, stabilizarea decisivă s-a făcut la recomandările sale.

I6: La recomandările lui Mises?

Hayek: El era singurul din Viena capabil de acest lucru.

I6: Circulă o relatare, probabil apocrifă, că Mises ar fi fost întrebat, în timpul inflației, cum i s-ar putea pune

capăt acesteia. Iar el ar fi spus „hai să ne întâlnim la 12 noaptea în această clădire." La miezul nopții s-au întâlnit în tipografia unde erau tipăriți banii. Întrebat atunci „cum putem stopa această inflație?", Mises ar fi răspuns: „auziți acest zgomot? Opriți-l".

I6: Ne-ați putea vorbi despre seminarul lui Mises?

Hayek: Așa-numitul seminar particular se ținea în biroul lui Mises de la camera de comerț, de două ori pe lună în timpul anului academic.

I6: Este important, totuși. Spuneți că Mises preda în afara universității – că studenții nu erau creditați pentru aceste studii aprofundate?

Hayek: Nici vorbă, era doar un club de discuții.

I6: Ne-ați putea enumera câțiva participanți, pe care vi-i amintiți, sau de care ați auzit, care ne-ar fi cunoscuți, care ar avea relevanță pentru noi?

Hayek: În primul rând, cei dintr-o generație intermediară, între a lui Mises și a mea, participau la seminarul lui Böhm-Bawerk. Un bărbat numit Strigl, Richard [von] Strigl (cu toții ne așteptam ca el să devină profesor), dar care a murit de tânăr, și altul numit Schams. Apoi vine generația mea, în care eu sunt cel mai în vârstă, deși am un contemporan, o doamnă numită Stefanie Browne. Acum își scrie numele englezește; în Austria, pe când o cunoșteam eu, era „Braun". Ea este, cred, singurul membru de vârsta mea încă în viață. Apoi, o altă femeie de aceeași vârstă, secretara asociației bancherilor, Lena Lieser, decedată de mulți ani. Apoi vine Haberler, mai tânăr decât mine cu numai un an. Apoi, pentru a menționa mai întâi figurile mai cunoscute, Machlup, cu doi ani mai tânăr; Morgenstern, care este la Princeton; în fine, s-ar putea spune că erau cam douăzeci de oameni, dintre care doisprezece se întâlneau

regulat, de două ori pe lună, în biroul lui Mises de la camera de comerț, fără vreo legătură formală cu universitatea. Toți erau foști studenți de la universitate, discutând, cred, în principal chestiuni de metodologie științifică, nu probleme precise. Chiar dacă am fi început cu o problemă concretă, foarte practică, de actualitate, ne-am fi îndepărtat de subiect foarte repede, sfârșind într-o neînțelegere între diferitele tabere economice.

Mai târziu, la începutul anilor 1930, în ultimii patru ani în care s-a mai ținut, seminarul devenise un punct de atracție pentru studenții străini. Aceasta se întâmpla după ce eu îl părăsisem. Nu-mi amintesc, dar știu că studenți francezi, englezi, americani veneau, pentru un semestru, să ia parte la aceste discuții despre economie. Știu asta din auzite, pentru că eu am fost primul care a părăsit Viena înainte să înceapă emigrația. Pentru că niciodată eu nu mi-am închipuit că voi emigra. Dar, dacă la treizeci și doi de ani ești invitat să fii profesor la Universitatea din Londra, accepți. Niciodată nu am considerat că acest lucru însemna să mă mut în afara Austriei. Era doar primul pas important din cariera mea academică. Lumea m-a împiedicat să mă mai întorc vreodată în Austria.

I6: Dar ați interpretat altfel decât Mises economia austriacă.

Hayek: Să trecem la ce este mai important. Numai acum înțeleg impasul în care a intrat relația mea cu Mises începând din 1937, o dată cu articolul meu despre economia cunoașterii; acest articol era o încercare de a-l convinge chiar pe Mises că se înșela afirmând că teoria pieței era *a priori*; că numai logica acțiunii individuale era *a priori*, dar din clipa în care treceai de la acțiunea individuală la interacțiunea mai multor oameni, intrai în domeniul empiric. Destul de curios, deși Mises respingea orice critică făcută de elevii săi și pentru un timp chiar a întrerupt legătura cu Machlup și Haberler din cauză că îl criticaseră, el

a acceptat fără comentarii critica mea și chiar a aprobat articolul, de parcă nu și-ar fi dat seama că era o critică a propriilor sale opinii. Nu pot să explic acest fapt. Dar eu am mers mult mai departe. Cred că acum pot chiar să explic de ce critica făcută de Mises socialismului, pe care o consider foarte iscusită nu a fost de fapt eficientă. Cred că Mises a rămas el însuși un utilitarist raționalist, iar respingerea socialismului nu se împacă deloc cu utilitarismul raționalist.

Capitalismul presupune că în afară de înțelegerea rațională mai posedăm o înzestrare morală tradițională, care a fost testată de evoluție, dar nu proiectată de inteligență. Nu am inventat proprietatea privată pentru că am fi înțeles consecințele ei, tot așa cum nu am inventat familia din acest motiv. Se întâmplă ca aceste tradiții să fie în esență religoase – și deși eu sunt agnostic ca și Mises, trebuie să admit că cele două tradiții hotărâtoare care au făcut posibilă ridicarea unei ordini care ne depășește puterea de pătrundere nu pot fi rezultatul vieții noastre intelectuale, ci trebuie să fie rezultatul unei tradiții morale, care, după cum o văd eu astăzi, este produsul unei selecții de grup și nu al selecției individuale, ceva ce putem interpreta *ex post*. Dar postulatul lui Mises – dacă suntem strict raționali și hotărâm toate premisele ne putem da seama că socialismul este greșit – este o eroare. Dacă rămânem strict raționaliști, utilitariști, atunci trebuie să credem că putem aranja totul după cum vrem. Mises nu s-a putut desprinde niciodată de acea filozofie fundamentală, în care suntem cu toții crescuți, conform căreia rațiunea poate face totul mai bine decât simpla obișnuință. În această privință, deși accept aproape în întregime critica făcută de el socialismului, înțeleg acum de ce ea nu a fost întru totul eficientă: pentru că în cazul lui Mises ea se sprijină încă pe eroarea fundamentală a raționalismului și socialismului, potrivit cărora noi avem puterea intelectuală de a ordona totul rațional. Dar Mises însuși afirmă uneori că nu putem face un lucru, pentru ca mai târziu să argumenteze că, fiind ființe raționale, trebuie să încercăm să îl facem.

PARTEA A DOUA

LONDRA

Cu puțin timp înainte de a fi invitat la Londra ca *visiting professor*, i-am spus soției mele, pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios, ce aș dori să fac dacă aș putea să-mi planific cariera. Întâi și întâi, spuneam eu, m-aș duce la Londra ca profesor, apoi aș reveni la Viena după câțiva ani – la început ca profesor și apoi ca președinte al Băncii Naționale Austriece – și, în cele din urmă, când activitatea mea ca om de știință sau administrator se va fi încheiat, m-aș întoarce la Londra ca ambasador austriac. Cu excepția primului pas – care părea cel mai puțin plauzibil și care a fost totuși singurul care s-a materializat – aceasta nu era, așa cum stăteau lucrurile atunci, o aspirație nerealizabilă în nici o privință. Ea mi-ar fi oferit acel gen de viață, la granița dintre munca pur academică și cea publică, pe care probabil aș fi considerat-o, în ultima parte a vieții mele, drept cea mai satisfăcătoare – chiar dacă uneori aș fi tânjit după izolarea mai completă a unei vieți pur academice. Că, de fapt, am ajuns să duc viața unui universitar aproape perfect, nu a fost în totalitate o chestiune de înclinație și în mod sigur nu s-ar fi întâmplat dacă aș fi rămas în Austria. Dar transferat într-un mediu cu totul diferit, cunoașterea mea factuală era inevitabil atât de mult inferioară celei a colegilor mei încât am fost împins mai departe decât îmi era pe plac într-un domeniu în întregime teoretic și savant.

Înțeleg că datorez invitația inițială de a susține patru conferințe pe tema teoriei economice la London School of Economics

impresiei pe care eseul meu despre „The Paradox of Saving" [1931] a lăsat-o asupra lui Lionel Robbins, care tocmai fusese numit profesor acolo; în timpul anilor petrecuți la Londra, el a fost cel mai apropiat prieten al meu. Am fost foarte norocos în privința momentului la care mi-a parvenit invitația. Concepusem cu puțin timp în urmă o idee privitoare la mecanismul fluctuației industriale, pe care am putut s-o aștern repede pe hârtie purtat de entuziasmul inițial, dar folosind totodată rezultatele studiilor mele în istoria ideilor – domeniu în care lucrasem ceva timp. Deși engleza mea nu era încă la nivelul cerut de această întreprindere (versiunea publicată a cărții *Prices and Production* [1931] a fost considerabil revizuită de Robbins), conferințele au avut un mare succes, mai ales acolo unde m-am îndepărtat de manuscrisul pregătit. În consecință, mi s-a oferit un post de *visiting professor* pentru 1931-1932, după care a urmat numirea mea permanentă ca Profesor Tooke de științe și studii economice, poziție deținută din 1932 pînă la sfârșitul lui 1949.

I6: Aș dori să știu următorul lucru: dumneavoastră ați fost invitat să fiți profesor la London School of Economics; de ce Mises nu a fost invitat și el? Nu vorbea engleza?

Hayek: În acel moment, în 1931, Mises era încă o personalitate relativ minoră, restrânsă la un domeniu particular. El realizase două lucruri: o teorie a banilor și o critică a socialismului. Marea sa carte, eseul său filozofic, a apărut în germană abia în 1938, iar versiunea americană abia în anii patruzeci. Această carte l-a consacrat ca mare filozof social. La începutul anilor treizeci, Mises era cunoscut internațional – în măsura în care era cât de cât cunoscut – unor oameni ca Robbins drept o persoană ce adusese o contribuție deosebită la teoria banilor, dezvoltându-l pe Menger și dezvoltând în cel mai eficace mod critica adusă de acesta socialismului.

Eu realizasem un lucru pe care nimeni altcineva nu-l realizase. În 1923, înainte de începerea bursei Rockefeller, m-am dus pe risc propriu în America, am petrecut cinci-

sprezece luni acolo, prin urmare vorbeam engleza fluent. Asta în primul rând. Era o precondiție, dar povestea nu se termină aici. Mises cu greu și-ar fi făcut timp pentru aceasta, și cu siguranță nici unul dintre ceilalți colegi ai mei. Apoi, cât am stat în America am dedicat mult timp criticii genului particular de analiză americană a subconsumului întreprinsă de Foster și Catchings (nu știu dacă vă mai amintiți aceste nume) – foarte asemănătoare cu ce a creat Keynes mai târziu. Am dedicat mult timp subiectului și eram complet pregătit să critic orice teorie a subconsumului. Când, mai târziu, Keynes a creat-o pe a sa, m-am năpustit asupra lui complet echipat.

Am lucrat în tot cursul anilor douăzeci asupra acestui gen de problemă. Am început să scriu un mare tratat despre bani, pe care niciodată nu l-am dus la bun sfârșit; îmi propusesem să încep cu zece capitole despre istoria teoriei și politicii monetare din care, la sfârșitul anilor 1920, scrisesem primele patru capitole dedicate evoluției în Anglia între 1690 și 1900. Așa se face că atunci când am venit la Londra știam mult mai multe despre istoria teoriei monetare engleze decât oricare dintre profesorii englezi, ceea ce a produs o foarte bună impresie.

Când am susținut la Viena primele prelegeri ca *Privatdozent*, mi-am ales ca subiect acest gen de teorie a subconsumului devenit atunci acut în Anglia. Iar Robbins putea citi în germană. Rareori un profesor englez citește literatură germană – acesta este un noroc, așa că Robbins s-a repezit asupra subiectului meu realizând că a descoperit ce era necesar pentru a-l combate pe Keynes. Deci am fost chemat la Londra în acest scop, am scris bineînțeles o lucrare originală, care sugera o cunoaștere mai profundă a istoriei teoriei engleze decât a oricui altcuiva. Lucrarea a fost primită cu simpatie de Robbins, care fusese influențat de școala austriacă. Ne-am înțeles unul pe altul încă de la început. Această combinație de accidente a dus la numirea mea la Londra. A fost noroc de la început până la sfârșit.

I6: Dar *Prices and Production* a fost cartea care a adus teoria austriacă a ciclului economic în atenția lumii noastre.

Hayek: Da, dar și acest lucru a fost întâmplător. Invitația mi-a parvenit în momentul în care aveam pentru prima oară o imagine clară a acestei teorii, fără să fi trecut încă la detaliile complicate. Dacă aș fi înaintat în scrierea unui tratat elaborat, m-aș fi confruntat cu un număr de complicații și aș fi scris un tratat foarte dificil. Invitația a venit în momentul în care nu puteam decât să expun rapid subiectul ca pe un studiu general, așa cum îl vedeam atunci.

Pentru a vă oferi cel mai semnificativ exemplu, din expunerea mea simplă am putut opera o simplificare gravă la Böhm-Bawerk, lucrând cu o perioadă medie de producție. Perioada medie de producție este o simplificare minunată, dar nu te ajută deloc. Mi-am dat seama mai târziu că problema unei unice perioade medii de producție era o structură complexă; dacă aș fi fost conștient de acest lucru în 1931, nu aș fi putut oferi o expunere extrem de simplă, ci aș fi zăpăcit pe toată lumea. Întrucât nu realizam încă dificultățile, am susținut aceste conferințe cu un succes incredibil; meritul nu era al lor; succesul se datora situației în care se afla Londra atunci când eu țineam conferințele. Rezultatul celor patru conferințe ținute la Londra a fost o invitație. Bineînțeles că mai întâi a fost numai o invitație de un an ca *visiting professor*. Dar m-am integrat foarte bine, iar Robbins și cu mine am devenit prieteni foarte apropiați, am lucrat minunat împreună; din 1931 până în 1940 am gândit împreună și am lucrat împreună. Mi-e teamă că după aceea el a căzut sub influența lui Keynes.

La sosirea pentru primul angajament, de un an, în 1931 (la o zi după devalorizarea lirei, despre care aflasem trecând prin Paris), ne-am luat o casă mobilată în suburbia Hampstead Garden (în Constable Close, aproape de familia Robbins) și am rămas în acel cartier, din 1932 în 1939 într-o casă închiriată (Turner Close

nr. 15), iar din 1939, într-o casă din apropiere (Turner Close nr. 8), pe care am cumpărat-o eu. Un grup destul de numeros de economiști de la LSE locuia la momentul respectiv în suburbia Garden – atât soții Robbins, care au devenit cei mai apropiați prieteni ai noștri, cât și Arnold Plant, Frank Paish, George Schwarz, și mai târziu, pentru un timp, James Meade.

Trăiam foarte liniștit, evitând viața socială, în afara vizitelor ocazionale ale colegilor. Bineînțeles că ne ocupam de gospodărie cu ajutorul unei servitoare permanente. Servitoarele noastre erau de obicei fete din Austria, iar una dintre ele a stat cu noi un timp îndelungat și a devenit aproape un membru al familiei. Dar numai cam atât îți putea permite salariul de atunci al unui profesor (la început de o mie de lire pe an, după cinci ani de o mie două sute cincizeci). Până în 1936, ne-am descurcat fără mașină, și singurul răsfăț pe care mi l-am acordat a fost să mă înscriu la Reform Club, club care a devenit foarte important pentru mine și care până în ziua de astăzi este singurul „cămin" pe care l-am cunoscut timp de aproape patruzeci de ani.

În primii ani petrecuți la Londra, interesul meu a rămas concentrat asupra teoriei banilor, capitalului și fluctuațiilor industriale, iar țelul meu principal a devenit în curând o reformulare a teoriei capitalului ca bază pentru o prezentare mai satisfăcătoare a fenomenelor dinamice. Am descoperit că reformularea teoriei capitalului era extrem de dificilă fără simplificările utilizate de predecesorii mei, dar m-am ținut de ea până am simțit că ajung la capătul răbdărilor și, în cele din urmă, am publicat în 1941, sub numele de *The Pure Theory of Capital*, ceea ce era de fapt doar o parte a lucrării plănuite, sub pretextul că altfel războiul ar putea face imposibilă terminarea lucrării. Dar nu m-am apucat de fapt niciodată, așa cum intenționasem, să scriu o continuare pe temele monetară sau dinamică. Deși m-am străduit să mă concentrez mai departe asupra acestui subiect, interesul meu s-a deplasat spre alte teme.

A fost, mai mult sau mai puțin, tot un accident faptul că în 1935, pe când editam diverse eseuri despre planificarea socialistă,

am contribuit eu însumi la acel volum cu două texte destul de lungi. Dar am devenit din ce în ce mai interesat de problemele filozofice și metodologice care, m-am convins treptat, erau în esență răspunzătoare pentru unele din disputele politice curente. Pasul decisiv în această evoluție a gândirii mele a fost lucrarea *Economics and Knowledge*, pe care am prezentat-o în 1936 Clubului Economic din Londra, în calitate de președinte. Alături de alte lucrări mai târzii pe aceeași temă, incluse în volumul *Individualism and Economic Order* [1948], aceasta mi se pare a fi, privind retrospectiv, cea mai originală contribuție pe care am adus-o la teoria economică.

I5: Aș dori să trecem, dacă se poate, la poziția dumneavoastră fundamentală în teoria politică – filozofia politică. V-aș ruga să faceți puțină istorie intelectuală cu privire la propria dumneavoastră poziție. Amândoi am început, mai mult sau mai puțin, ca economiști tehnicieni și apoi am devenit interesați de întrebări mai politic-filozofice. Ne-ați putea schița evoluția gândirii dumneavoastră din acest punct de vedere?

Hayek: Totul a început, de fapt, cu realizarea acelui volum pe tema planificării economice colectiviste, născut din descoperirea faptului că anumite perspective recente, cunoscute pe continent, nu ajunseseră încă în lumea anglofonă. În principal Mises și școala sa, dar și anumite comentarii ale lui Barone și ale altora, erau atunci complet necunoscute lumii anglofone. Fiind obligat să explic în introducerea și concluzia volumului, care conținea traduceri, această evoluție de pe continent, am fost, în mod destul de bizar, împins nu numai către filozofia politică, ci și către analiza concepțiilor metodologice greșite ale economiei. Mi se părea că acestea conduc către concepții naive de tipul „la urma urmei, ceea ce realizează piața noi putem realiza mai bine prin intelect". De acolo m-am îndreptat în principal către considerații metodologice, care m-au condus înapoi

către... eseul pe care l-am scris în 1937, „Economics and Knowledge".

I5: Acela a fost un eseu strălucit.

Hayek: Cred că acela a fost momentul decisiv al schimbării de perspectivă. Aș zice că [eseul a elaborat] concepția potrivit căreia prețurile servesc drept călăuze ale acțiunii și trebuie explicate pentru a determina ceea ce oamenii ar trebui să facă – ele nu sunt determinate de ceea ce oamenii au făcut în trecut.

Dar, desigur, consecința întregului model al analizei utilității marginale a fost probabil, psihologic vorbind, punctul decisiv care, după cum văd acum întreaga chestiune – piața ca un sistem al utilizării cunoașterii pe care nimeni nu o poate poseda ca întreg, sistem care îi face pe oameni să țintească spre nevoile celor pe care nu îi cunosc, să se folosească de avantaje despre care nu au informație directă, toate acestea condensate în semnale abstracte; în plus, faptul că toată bogăția și toată producția noastră modernă au apărut numai datorită acestui mecanism – reprezintă, cred eu, baza nu numai a opiniilor mele economice, dar și în bună parte a celor politice. Dacă îți dai seama că într-un fel piața este superioară, raza de acțiune posibilă a autorității se reduce foarte mult, deoarece cantitatea de informație pe care autoritățile o pot folosi este foarte limitată, pe când piața folosește o cantitate infinit mai mare de informație decât ar putea-o folosi vreodată autoritățile.

Timp de nouă sau zece luni din fiecare an locuiam la Londra, centrul principal al activităților mele fiind desigur LSE. Îmi desfășuram cea mai mare parte a muncii științifice acasă, în timpul dimineții, predând mai ales după-amiaza și seara; de obicei plecam de acasă pe la unsprezece dimineața și dejunam la școală sau, ocazional, la club. *The senior common room* era atunci un grup extraordinar de interesant, având încă dimensiuni care-ți permiteau să-i cunoști bine pe cei mai mulți dintre membrii săi. Întotdeauna

se desfășurau discuții aprinse; la sfârșitul anilor treizeci, subiectul principal erau evoluțiile politice foarte rapide din lume. În ciuda diferențelor politice foarte pronunțate dintre o majoritate de stânga și avocații și economiștii liberali sau conservatori (în vechiul sens), atmosfera era întotdeauna foarte prietenească.

Cred că numărul total de profesori nu depășea cu mult o sută; cu toate acestea aveam drept colegi o mulțime de indivizi de mare talent și înzestrați pentru conversație. Pe lângă economiștii deja menționați (la care ar trebui să-i adaug pe Theodore Gregory, John Hicks și Frederic Benham), se mai aflau acolo Harold Laski și Denis Brogan, cei mai buni vorbitori, Tawney și Eileen Power, Malinowski și, desigur, directorul, Sir William Beveridge, ca și secretara școlii, doamna Mair, cei mai de seamă membri. În timpul primilor mei ani, mai veneau uneori doi dintre vechii profesori ieșiți la pensie, Edwin Cannan și Graham Wallas, și de asemenea Sidney (și în unele ocazii Beatrice) Webb.

În unele privințe, acești ani petrecuți înaintea războiului la Londra sunt anii care mi se par acum cei mai activi și satisfăcători din punct de vedere intelectual. Cu siguranță niciodată nu mi s-ar mai putea stârni același interes pasionat în tehnicalitățile economiei teoretice, nici nu aș mai putea profita în aceeași măsură de discuțiile cu minți de primă mână și având interese asemănătoare cu ale mele. În special seminarul – de care eram formal responsabil alături de Robbins, dar care a fost în realitate susținut de el – m-a învățat mai multă economie decât orice altceva.

I6: London School of Economics (LSE) a fost inițial o instituție fabiană. Cum se face că în 1931 atât dvs., cât și Robbins vă numărați printre profesori?

Hayek: Presupun că acest fapt se datora întru totul lui Edwin Cannan. În această privință, soții Webb erau foarte cumsecade. Doreau un teoretician care să aibă o minte independentă și erau atât de convinși că oricine studiază fără prejudecăți economia va ajunge cu siguranță la socia-

lism încât au făcut greșeala de a accepta pe cineva care nu era deloc de acord cu această concluzie. Atât Cannan, profesorul principal, cât și Foxwell, care era titularul cursurilor despre bani și activități bancare, erau complet separați de tabăra fabiană.... Într-un fel, eu și Laski aveam ceva în comun – amândoi eram mari colecționari de cărți, dar bineînțeles în afară de aceasta nu aveam nimic în comun. De-abia vorbeam aceeași limbă. Nu-mi cereți să vă povestesc despre LSE – datorită acestei persoane extraordinare, Harold Laski, era un loc tare ciudat.

I6: Poate doar o istorioară sau două?

Hayek: Harold Laski era o problemă patologică. Chiar și prietenii lui recunosc astăzi că era un mincinos patologic. Vă spun o poveste sau două, dacă aveți timp, numai din experiența noastră de colecționari de cărți. Știți că aceștia se aseamănă cu pescarii – întotdeauna dau de unicate. Cu Harold Laski se întâmpla în felul următor: venea entuziasmat la prânz, când întotdeauna ne întâlneam după-masă în *Senior Common Room*; tocmai fusese la Charring Cross Road, și într-una din cutiile anticarului găsise niște minunate volume duodecimale franțuzești din secolul al XVIII-lea. S-a uitat la ele – toate erau cărți religioase. Dintr-o dată a remarcat că una din ele avea o copertă mai groasă decât celelalte. Așa că Laski l-a întrebat pe anticar: „Și cât costă?" „Șase penny volumul." A plătit deci un shilling, a luat cele două volume, a deschis unul dintre ele, și din el au căzut patru scrisori, între Rousseau și Voltaire. Nu fuseseră niciodată publicate. O asemenea poveste era tipică pentru Laski.

I6: Pur și simplu a inventat-o?

Hayek: În întregime. Mai târziu au mai fost două întâmplări memorabile. Chiar înainte de a ne fi mutat la

Cambridge, în 1939, pregătindu-ne pentru posibila izbucnire a războiului, sau în 1940, înainte de a ne fi mutat toți, înainte de bombardamentele din Londra. Laski și cu mine ne petreceam serile în care țineam cursuri în casa unui coleg, Lancelot Beales – veneam de la Londra două zile pe săptămână. Prima întâmplare a fost într-adevăr remarcabilă pentru că Harold Laski ne amuza ținând predici despre frumusețile sistemului rus și a fost întrerupt de semnalul care anunța știrile. Toți ascultam, cred, BBC-ul la șapte și jumătate, și am aflat de pactul Stalin-Ribbentrop, iar după aceea Laski s-a purtat de parcă nu spusese niciodată în viața lui o vorbă bună despre bolșevici, cele mai abominabile creaturi care au trăit vreodată. Nu părea să-și amintească ce spusese în precedenții douăzeci de ani ai vieții sale. Iar un an mai târziu, în exact același loc, stând iarăși împreună după cină și ascultând știrile, se arăta foarte zguduit pentru că tocmai fusese la Manchester și trăise primul său atac aerian; o bombă căzuse aproape de hotelul în care se afla și-l speriase tare. Când am auzit din nou povestea, trei săptămâni mai târziu, bomba îi lovise hotelul, iar el căzuse cu pat cu tot patru etaje, până în pivniță.

I6: Cât despre London School of Economics: studenții erau în majoritate fabieni, sau erau doar studenți obișnuiți care încercau să obțină o diplomă? De ce veneau la LSE în anii '30?

Hayek: Trebuie să faceți distincție între profesori și elevi. În cazul profesorilor era o diferență enormă între economiști, pe de o parte, și sociologi și specialiști în științele politice, pe de alta. La mijloc se găseau avocații, geografii, istoricii economiei, care erau neutri sau, de cele mai multe ori, fabieni foarte temperați. Cei din grupul de la Bloomsbury, sau cei ca Eileen Power, care se alăturaseră grupului, erau foarte drăguți și cumsecade în felul lor, dar nu erau doctrinari.

I6: Nu știam că Eileen Power avea legături cu Bloomsbury.

Hayek: Ba da, ea locuia acolo. Cei din grup erau toți vecinii ei; așa îi cunoscuse pe toți. Nu cred că avea activitate în grup – dar membrii acestuia îi erau foarte apropiați. Nici Tawney, care bineînțeles era foarte fabian, dar totuși o persoană cu care se putea vorbi, un om foarte interesant, nu era deloc doctrinar; mie personal îmi plăcea. Harold Laski era aproape o glumă, niciodată nu l-am putut crede, dar pe atunci oamenii îl luau foarte în serios. Nici măcar tovarășii săi de partid, nici în timpul vieții, nu l-au luat prea în serios ca gânditor. În tinerețe trebuie să fi fost sclipitor, dar pe când l-am cunoscut eu nu mai era.

I6: Și despre directorul școlii, Beveridge?

Hayek: Cât despre Beveridge, nu știa nimic despre economie.

I6: El era în primul rând un funcționar public.

Hayek: Da, era un funcționar public. Cel mai mare succes în carieră l-a avut ca editorialist pentru *The Morning Post*. Putea scrie pe orice subiect pentru care i se dădeau instrucțiuni.

I6: Presupun că acest lucru este într-o anumită măsură legat de sistemul de învățământ de la Oxford, unde cineva trebuie să scrie săptămânal câte un eseu foarte, foarte bun pe un subiect nou. Cineva poate să muncească din răsputeri pentru acest eseu, fără să aibă continuitate în gândire sau să se sprijine pe vreun interes teoretic, și după aceea să-l uite complet.

Hayek: Dar Beveridge era un caz extrem. Niciodată nu am întâlnit pe cineva mai capabil să scrie despre lucruri

despre care nu știa nimic. Iată o altă anecdotă despre el, una pe care am spus-o de multe ori. Din fericire, Beveridge căpătase obișnuința ca de câte ori vorbea în public despre economie să ne roage ori pe mine ori pe Robbins să-i citim înainte discursul. O dată, una din conferințele lui era atât de scandalos inflaționistă încât i-am făcut puțină instrucție. Din fericire, am văzut versiunea următoare, care conținea propoziția „din nefericire, după cum a descoperit profesorul Hayek, o creștere a cantității de bani tinde să urce prețurile".

I6: Deci Keynes nu era singurul care, după cum ați spus, avea lipsuri în cunoaștere.

Hayek: Am descoperit că economiștii de la LSE, și chiar Lionel Robbins, nu aveau o educație clasică. Într-un timp încheiam fiecare întrunire a comitetului departamental cu expresia *Beveridge delendus est.* Am descoperit că nimeni nu înțelegea ce spuneam. Este o frază celebră, aparținându-i lui Cicero, cred. *Ceterum censeo Catonum esse delendum.* Era pledoaria lui împotriva lui Cato; și se presupune că Cicero își încheia fiecare discurs din Senat cu vorbele „așa cred că trebuie să-l distrugem pe Cato". Am presupus că acest lucru era cunoscut de toată lumea și foloseam expresia împotriva lui Beveridge, pentru că îl consideram imposibil. Era iresponsabil în general, ceea ce genera încurcături și punea școala în dificultate. De exemplu, obținea bani de la Rockefeller cu un scop și îi cheltuia pentru un altul, discreditând îngrozitor școala. Manifesta entuziasme de moment. Cred că obținuse o mulțime de bani – am uitat de unde în cazul acesta – pentru construirea unei biblioteci noi, dar după aceea i-a folosit ca să-i dea lui Lancelot Hogben catedra de sociobiologie. A fost un episod faimos, acum uitat. Se răspândise zvonul că la venirea lui Hogben se vor instala, pe un etaj inferior al clădirii LSE, cuști în care vor fi ținuți cimpanzei pentru a li se studia obiceiurile de împerechere; studenții au fost foarte

încântați de acest lucru. Hogben nu era o persoană neinteresantă; de fapt, era o persoană chiar foarte dificilă.

Însă în general mă înțelegeam cu persoanele dificile; și cu Laski m-am înțeles destul de bine, până la o anumită ciocnire cu Mannheim. Până când i-a intrat în cap că *Drumul către servitute* fusese scris împotriva lui. După aceea, s-a sfârșit; dar de vreme ce eram amândoi pasionați colecționari de cărți, aveam unele lucruri în comun. Pe Beveridge îl consideram însă un real pericol pentru școală. Desigur, există faimosul episod în care aproape a preluat Școala de la Frankfurt.

I6: A, da, el a făcut asta? Nu știam.

Hayek: Da, desigur. A fost oprit în ultimul moment.

I6: Știu că mi-ați povestit despre asta. Nu-mi dădusem seama că Beveridge era autorul.

Hayek: Găsiți povestea în autobiografia lui Lionel Robbins. Robbins avea instincte, dar știa foarte puține despre ceea ce se petrecea; literal, el a intervenit când contractul aștepta, pe biroul lui Beveridge, semnătura. Slavă Domnului, nu a acceptat așa ceva. „Dar ei sunt excelenți", a replicat Beveridge. Apoi m-a chemat pe mine să-i explic lui Beveridge cum stătea situația. Ar fi fost o catastrofă ca LSE să fie absorbită. Biblioteca extraordinară pe care o aveau cei de la Frankfurt și pe care ar fi adus-o cu ei era o mare tentație, iar Beveridge nu-i putea rezista: așa a ajuns pe punctul de a semna contractul.

Mai sunt multe alte lucruri. Beveridge era absolut imprevizibil. Nu este vorba numai despre el, ci și despre acea doamnă extraordinară care mai târziu a devenit doamna Beveridge. Nu ați auzit niciodată de ea? A, nu știți nimic despre LSE dacă nu știți cine e doamna Mair. Englezoaică; scoțiancă. Era soția unui funcționar guvernamental și ea însăși lucrase în Ministerul Alimentației, alături de

Beveridge. Beveridge a luat-o cu el când a devenit director al școlii. În realitate, ea conducea treburile. Era o femeie aspră și energică, care știa ce voia; Beveridge se afla cu totul sub dominația ei. Se zvonea că aveau o relație sexuală. Sunt sigur că nu era adevărat. O dată, cum se întâmpla adeseori, această femeie energică și rece a intrat în *Senior Common Room*, indignată că Beveridge nu luase hotărârea care trebuia. Și în cele din urmă a izbucnit: „Nu este destul de bărbat; nu este destul de bărbat. Eu știu."

Această pereche devenise destul de greu de suportat și nu se putea prevedea ce va mai face și cum va mai discredita școala. Un timp, talentul lui Beveridge de a obține bani a avut un succes extraordinar, dar el discredita școala prin felul în care folosea fondurile în scopuri cu totul diferite de cele pentru care fuseseră obținute. Nu că ar fi fost necinstit, era perfect cinstit, dar entuziasmul său trecea de la un lucru la altul, iar el se simțea complet îndreptățit să folosească banii în scopurile care păreau pentru moment cele mai bune. În ultimii ani petrecuți la LSE, agitam spiritele împotriva lui; aveam cea mai proastă părere cu putință despre... e foarte greu să găsesc cuvântul potrivit. Nu pot spune „calități intelectuale". Prezenta minunat orice subiect. Avea darul de a te conduce spre orice concluzie doreai. Exemplul clasic este că Beveridge și profesorii săi publicaseră, cu puțin timp înaintea sosirii mele la LSE, o carte în favoarea comerțului liber. Apoi s-a schimbat guvernul și în prezența mea Beveridge i-a spus lui Robbins: „acum este timpul să scriem o carte în favoarea protecționismului".

I6: Nu participa la seminarul dvs., presupun.

Hayek: Nu, nu era câtuși de puțin interesat de economie. Nu știa deloc economie. Luați-o în sens literal! Câteodată spun același lucru despre Keynes, dar de fapt ei doi se deosebeau. Keynes își cunoștea propria economie, și era suficient de inteligent pentru a-și construi o teorie. Beveridge

nu avea această calitate. El era un avocat perfect, putea face un caz pentru orice dosar care îi era prezentat.

I6: Știu că Kaldor participase la seminarul dvs. și într-un timp vă era apropiat. Cum de v-a părăsit pentru Beveridge și Keynes? E ceva de povestit aici?

Hayek: Greu de spus. Știți, el a fost unul dintre traducătorii cărții mele *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*, el și o domnișoară foarte drăguță [H. M. Croome] care a murit de tânără. Ocazional, admitea fără rețineri că la început a fost hayekian. Cred că *Treatise* [1930] al lui Keynes l-a convins și l-a făcut să treacă în cealaltă tabără. Și lucra împreună cu Beveridge. El a scris cartea lui Beveridge despre mâna de lucru. Faptul este binecunoscut. Ideile economice din cartea respectivă îi aparțin în întregime lui Kaldor. Beveridge ar fi fost cu totul incapabil să scrie o asemenea carte. Exista în ea un eseu semnat de Kaldor, dar întreaga carte era scrisă de el. Beveridge nu a vrut să-și asume acel eseu, pentru că nu-l putea înțelege.

I6: Reiese că atât Beveridge, cât și Kaldor au făcut carieră politică pentru că s-au raliat keynesianismului.

Hayek: Da. Kaldor a devenit consilierul politic/economic sau al prim-ministrului sau al ministrului de finanțe de atunci. Ei [Kaldor și Balogh] erau, după cum îi poreclisem, Buda și Pesta.

I6: Kaldor era Buda.

Hayek: Partea comică este că nimeni nu știa sigur care era Buda și care era Pesta. Kaldor era gras și părea să semene cu Buda, iar Balogh era atât de antipatic tuturor încât era „Pesta“*.

---

* „Pest“ (original, engleză) = ciumă, pacoste.

La altă extremă, se găsea John Hicks. Super-intelectul, un teoretician minunat, care era câteodată prezumțios, dar cred că în cazul lui se poate găsi o justificare. O dată, spre surprinderea mea, mi-a spus „ei bine, noi doi înțelegem acest lucru". E aici o ușoară aroganță intelectuală. M-a acceptat ca egalul său, dar nu chiar la standardele sale. Cu siguranță a fost cea mai bună minte pe care am avut-o la LSE, nu încape îndoială. Un om foarte educat și citit, bine informat din punct de vedere istoric.

* * *

I2: Ce credeți despre lucrarea lui Hicks, *Value and Capital?*

Hayek: Într-adevăr, o lucrare de primă mână la timpul său. Cred că este o formulare definitivă a teoriei valorii, în măsura în care există o teorie propriu-zisă a valorii, care nu se extinde peste valoare și care nu o analizează în termeni de dirijare a producției. Nu cred că îmbunătățirile lui Samuelson adaugă într-adevăr ceva la ea. Cred că analiza hicksiană în termeni de rate de substituție este, în acel domeniu restrâns, o realizare permanentă.

I2: Considerați că ceea ce acum se numește revoluția keynesiană ar fi trebuit să se numească de fapt revoluția hicksiană? A facilitat Hicks în vreun fel acceptarea ideilor lui Keynes?

Hayek: Cu siguranță, pe Hicks nu-l consider un revoluționar. Cred că a încercat să dea acestor idei o formă mai acceptabilă. Dar am motive să afirm că probabil ar fi trebuit să se numească revoluția kaldoriană, nu pentru ceea ce este legat oficial de numele lui Kaldor, ci pentru că în realitate ideile au fost răspândite de cartea lordului Beveridge pe tema ocupării totale a mâinii de lucru, iar respectiva carte

a fost scrisă de Kaldor și nu de Beveridge, dat fiind că lordul Beveridge nu a înțeles niciodată economia.

Aproape imediat după ce m-am instalat la Londra, m-am implicat într-o controversă cu J. M. Keynes, ceea ce m-a făcut mai cunoscut. (Întâmplător, deși am continuat să nu fiu de acord cu Keynes și am avut unele discuții încinse, pe plan personal am rămas în cei mai buni termeni, și în multe privințe îl admiram și îl plăceam ca om.) Robbins îmi ceruse să recenzez pentru *Economica* lucrarea recent publicată a lui Keynes, *Treatise*, și prima parte a lungului meu articol de recenzie a apărut în numărul din august 1931, chiar înainte de a mă fi instalat la London School of Economics. Tot mai cred că a fost o critică destul de eficientă, deși și-a pierdut relevanța, deoarece Keynes și-a schimbat radical ideile la foarte scurt timp după aceea.

Reacția imediată a lui Keynes este cel mai bine descrisă de cuvintele profesorului A. C. Pigou, care se referă la acest episod (fără să amintească nume) în *Economics in Practice:* „Cu un an sau doi în urmă, după publicarea unei cărți importante, a apărut o critică elaborată și atentă a unui număr de pasaje din cartea respectivă. Răspunsul autorului nu a fost de a respinge critica, ci de a ataca cu violență o altă carte, scrisă de către critic cu câțiva ani înainte. Luptă corp la corp. Metodele duelului. Un asemenea lucru este cu siguranță greșit".

În timpul în care am fost înscris ca doctorand la Universitatea din New York, am început să lucrez la o teză (al cărei titlu propus cred că a fost „Este o stabilizare a valorii monetare compatibilă cu funcția sa?"); și deși nici ea, nici lucrarea germană în care am transformat-o la Viena nu au fost duse vreodată la bun sfârșit, în multe privințe ele au marcat începutul unei evoluții de durată. Majoritatea articolelor mele din următorii doi ani sunt produsele secundare ale acestei evoluții sau formulări ale unor rezultate parțiale sugerate de o situație particulară.

Una din primele concluzii la care-mi amintesc că am ajuns pe la sfârșitul anului 1923 era că stabilizarea nivelului prețurilor

naționale și stabilizarea schimbului valutar repezentau scopuri contradictorii. Dar am aflat că Keynes tocmai afirmase același conflict în *Tract on Monetary Reform* [1923] înainte ca eu să fi putut da spre publicare scurtul articol scris pe acest subiect. Pentru ca nimeni să nu creadă că această neîmplinire a speranței mele de a fi făcut o descoperire originală poartă responsabilitatea pentru opoziția mea persistentă de mai târziu față de Keynes, aș adăuga că pe atunci Keynes era, și a mai rămas pentru mult timp, unul dintre eroii mei, căruia i-am admirat mult opera. L-am întâlnit pentru prima oară câțiva ani mai târziu, într-una din primele mele călătorii la Londra, la o întrunire a institutelor europene preocupate de cercetarea fluctuațiilor industriale (în 1929, cred). Atunci am avut noi prima dispută și nu-mi amintesc cu care amănunt de teorie monetară nu am fost de acord. La început a încercat, după cum îi era obiceiul, să mă intimideze – dar de îndată ce m-am opus și am fost capabil să-mi susțin opinia într-un mod acceptabil a început să mă trateze cu respect și nu și-a mai schimbat niciodată această atitudine, oricât de violente ar fi fost dezacordurile dintre noi. Mă îndoiesc, totuși, de povestea lui H. J. Laski, potrivit căruia Keynes m-ar fi descris o dată ca fiind „cel mai distins aiurit din Europa". Sună mai degrabă a Laski decât a Keynes.

I6: Când l-ați întâlnit pentru prima oară pe Keynes?

Hayek: În 1928, înainte de a fi avut vreo legătură formală cu LSE. Trecusem prin serviciile economice de la Londra și Cambridge, care marcau începutul acelor activități de observare a ciclurilor comerciale, în care erau implicate atât Londra cât și Cambridge.

Eu organizasem pentru prima oară o întrunire a *Konjunkturinstituten*, la Viena, și după aceea s-a repetat întâlnirea la Londra și desigur am fost și eu invitat. Keynes era membru al consiliului. De la început am avut un conflict, foarte prietenesc, despre rata dobânzii. Inevitabil. În felul său obișnuit a încercat să treacă, ca un tăvălug, peste tânărul interlocutor. Dar în clipa – trebuie să-i recunosc acest gest – în clipa în care m-am opus cu argumente serioase,

m-a luat în serios și de atunci m-a respectat. Cunosc felul în care vorbește în general despre mine: „desigur că este nebun, dar ideile lui sunt chiar interesante". Așa că aceasta era părerea lui despre mine.

Iar mai târziu am împărtășit multe alte interese comune. Să vă povestesc o întâmplare, principalul motiv pentru care îl învinovățesc. Analizasem *Treatise* în detaliu. Eram pregătit să-l critic, deoarece tocmai scrisesem o lucrare importantă care era de fapt o respingere generală a funcției ocupării mâinii de lucru, dependența directă a ocupării mâinii de lucru de cantitatea globală. Credeam că demontasem ideea expusă de domnii Fosters și Catchings.

Exista, prin anii 1920, un grup american care dezvoltase într-o formă naivă ceva foarte asemănător cu ideile keynesiene. În 1923 și 1924, pe când eram în America, domnii Fosters și Catchings au oferit un premiu pentru cea mai bună critică a lucrării lor. Nu am profitat de ocazie să scriu una, dar cartea care a primit premiul era atât de proastă încât mi-am spus că trebuie să mă reîntorc fără întârziere la subiect. Prelegerea, mai târziu publicată în engleză cu titlul „The Paradox of Saving", conține de fapt în germene ideile mele despre prețuri și producție.

Astfel că, atunci când a apărut *Treatise*, am fost puțin iritat că tocmai în momentul în care sperasem să fi demontat complet relația dintre cererea globală și ocuparea mâinii de lucru, chestiunea fusese reluată. Era primul meu an în Anglia. Recenzia la *Treatise* a lui Keynes fusese scrisă în două părți. Cred că o anumită parte din *Treatise* este mult mai bună decât *The General Theory* [1936], așa că pe ansamblu recenzia era complementară, deși critica teza principală. Teoria era depășită, așa că atunci când a apărut a doua parte a recenziei, Keynes mi-a spus: „o, nu contează; nu mai cred toate acele lucruri". Ceea ce a fost foarte descurajant.

I6: Într-adevăr foarte descurajant, nu ar fi trebuit să facă acest lucru.

Hayek: Privind în urmă, îmi spun că din acest motiv nu m-am întors la atacul asupra *The General Theory*, care nu este tocmai corectă. Știam că există ceva mai important decât dezacordul asupra acestei chestiuni cruciale, dar pe atunci nu-mi erau foarte clare conceptele diferenței dintre macro- și microteorie. Devenisem doar conștient de faptul că, într-adevăr, ar trebui să se discute despre contrastele dintre micro- și macroteorie.

Dar, mult mai important, am fost criticat pentru faptul că teoria capitalului din *Prices and Production* nu era deloc adecvată; că era inadecvată în această formă böhm-bawerkiană nefinisată a perioadei medii de producție. Așa că am început să scriu o lucrare de mari dimensiuni despre capital și bani, care în fond se ocupa de fenomenul monetar. Mi-a luat mult mai mult timp decât am crezut; am lucrat la ea șapte ani. Mă plictisisem de subiect înainte de a ajunge la aspectele monetare. Iar apoi a venit războiul, ceea ce m-a convins să pun partea la care lucrasem deja într-un volum separat [*The Pure Theory of Capital*, 1941] și pentru moment să las deoparte partea monetară, de care intenționam să mă ocup cu altă ocazie.

Poate vă va surprinde, dar în timpul războiului luptasem de partea lui Keynes împotriva celor care îl criticau, deoarece Keynes se temea foarte mult de inflație. Chiar am publicat două eseuri, dintre care unul făcea recenzia pamfletului său din timpul războiului, iar celălalt se axa pe problema combaterii inflației, cu care el era acum de acord. Marele pericol în timpul anilor de război devenise inflația, nu mai era deflația; astfel că luptam împotriva inflației. Și în aceste împrejurări, în care doream să-i întăresc influența în fața inflaționiștilor, nu am mai dorit să-mi continuu cartea.

Am devenit prieteni pentru că împărtășeam multe alte interese în afara economiei. În general, când ne întâlneam nu mai discutam economie. În timpul războiului, îl întâlneam destul de des, deși el lucra în Londra, iar eu eram la King's College, pentru că el venea la Cambridge la fiecare

sfârșit de săptămână. Așa că am devenit prieteni foarte buni, atât cu el, cât și cu soția sa, Lydia Lopokova.

Vreau să vă povestesc o întâmplare, dar nu sunt foarte sigur dacă cele două sau trei lucruri pe care vreau să vi le spun s-au petrecut în aceeași seară sau în două seri succesive. Keynes tocmai se întorsese de la negocierea, extrem de obositoare, a împrumutului britanic de după război. Întâmplarea s-a petrecut cu șase săptămâni înainte de moartea lui, în 1946, pe la începutul anului. Cu toate că venea de la acea negociere, întreaga seară ne-a vorbit despre starea comerțului american cu cărți elizabetane!

Mai târziu, în acea seară, s-a întâmplat următorul lucru – care are nevoie de o explicație introductivă. În timpul războiului, Keynes începuse să-mi trimită regulat *Journal of the History of Ideas*, o revistă pe atunci recent lansată; el era singurul abonat din Anglia. Când a observat că eram interesat (și aceasta ilustrează foarte bine relația noastră), a început să mi-o trimită de îndată ce o termina de citit. S-a întâmplat ca eu să primesc revista cu două sau trei săptămâni înainte de ziua în discuție, dar să citesc de-abia în dimineața respectivă un articol despre condițiile în care a fost publicată cea de-a doua lucrare pierdută a lui Copernic. Și s-a întâmplat să-mi servesc cafeaua la King's College, să stau lângă un astronom cu care altfel mi-ar fi fost foarte greu să intru în legătură; era foarte interesat, fiindcă nu cunoștea lucrul despre care eu citisem. Așa că îi povesteam tot ce-mi puteam aminti despre condițiile acelei publicări. Keynes era așezat cu trei locuri mai încolo, prins într-o altă conversație; a ascultat tot timpul discuția noastră, iar la un moment dat a spus „te înșeli, Hayek" și m-a corectat. Trebuie să fi trecut cel puțin două săptămâni de când citise articolul, pentru că îmi trimisese revista în urmă cu două săptămâni. Se gândea la altceva, dar era suficient de vigilent și informat ca să remarce ce spuneam eu. Avea dreptate. Trecusem cu vederea acel detaliu particular, iar el m-a corectat.

În aceeași seară – probabil nu era seara în care el ne-a vorbit despre colecționarea cărților elizabetane în America,

dar sigur nu la o depărtare prea mare de ea – stăteam împreună în *Seniors Common Room*, citind ziare. Eu vorbeam despre ce făceau în politica monetară d-na Robinson și Kahn. Keynes a izbucnit: „sunt doar niște nesăbuiți. Știți, ideile mele erau teribil de importante în anii treizeci. Nu se punea problema combaterii inflației. Dar poți avea încredere în mine, Hayek, ideile mele sunt depășite. Uite-așa (pocnind din degete) o să schimb opinia publică". Șase săptămâni mai târziu era mort. Cred că ar fi făcut-o.

I6: Se poate. Keynes era un mare manipulator al opiniei publice, nu-i așa?

Hayek: Da. Era marea lui vanitate. Întotdeauna se autodenumea Casandra. Era convins că putea manevra după plac opinia publică. I se urcase la cap efectul pe care l-a avut asupra tratatelor de pace. Sigur că era foarte conștient de puterea sa asupra limbajului, pe care din păcate nu o arată *The General Theory*, dar putea scrie minunat și era un vorbitor foarte bun. Eu întotdeauna am spus – alții nu par să o fi amintit atât de des – că vocea lui te fermeca. Avea o voce foarte muzicală. Pot să înțeleg de ce oamenii erau încântați doar ascultându-i cuvintele.

Și întinderea intereselor sale! Puteai vorbi cu el despre foarte multe lucruri. Desigur că în cunoștințele sale erau goluri extraordinare. Cunoașterea lui era călăuzită estetic, cu rezultatul că nu știa absolut nimic despre istoria economică a secolului al XIX-lea. Absolut nimic. Pur și simplu nu-i plăcea.

Trebuia să-i povestesc în fiecare zi nu numai despre istoria economiei, ci chiar și despre economiștii englezi mai timpurii. Îl cunoștea pe Marshall al său, dar foarte puțin în rest. La un moment dat, a trebuit să se intereseze de Malthus, dar a fost nevoie să-i spun eu despre Henry Thornton. Mi-am dat seama mult mai târziu – nu am apucat niciodată să i-o spun – că dacă i-aș fi făcut o prezentare a inflaționiștilor englezi din secolul al XIX-lea probabil ar fi fost descurajat în încercările sale.

I6: Vă amintiți cumva, îl cunoștea pe Jevons?

Hayek: Da. Asta știa.

I6: Era de așteptat să știe. Jevons și de asemenea tatăl său scriau cărți de logică, care erau...

Hayek: Da, era familiarizat mai degrabă cu logica decât cu economia lui Jevons. Cunoștea, sub aspect economic, marea descoperire și indexul prețurilor. Dar nu utilitatea marginală – și Jevons în special fusese excelent pe tema capitalului, despre care Keynes nici măcar nu avea idee.

Nu știa nimic despre teoria comerțului internațional. Alesese criteriile statistice ale impactului public, pe care le studiase; și dacă iei în considerare timpul lui de studiu, nu cred că a dedicat mai mult de un an învățării economiei. Țin să spun că îmi plăcea Keynes și în multe privințe îl admiram, dar nu cred că era un bun economist.

I6: Spre sfârșitul vieții, cândva, cred, prin anii 1940, Keynes scria un eseu despre un aspect oarecare al literaturii elizabetane și remarca ce memorie „scurtă" are. Spunea: „săptămâna asta sunt expert în acest subiect, iar săptămâna viitoare nu voi mai ști nimic despre el".

Hayek: Se potrivește de minune. Anumite întâmplări izolate mă luau prin surprindere. Fundamental el era foarte doctrinar, și totuși era receptiv față de idei noi. Când i-am trimis eseul meu despre investițiile care cresc cererea de capital nou a admis fără rețineri că subiectul îi era necunoscut, adăugând „dar probabil tu ai dreptate". La fel, când i-am trimis un eseu despre ceva legat de stabilizare; termenul îmi scapă acum. La acea vreme se propusese ca valuta să fie stabilizată în termenii unui număr de index [monedă emisă pe bază de rezerve-marfă]. A fost sincer interesat de acest lucru, deși nu i se potrivea, iar antecedentele ideii îi erau în acest caz complet necunoscute.

I6: Când v-ați dat seama că bătălia fusese temporar câștigată de Keynes, că părerile lui fuseseră acceptate de către cei care luau hotărâri în guvern sau în altă parte?

Hayek: De faptul că el a câștigat în mod cert? Numai după război.

I6: După război. Nu mă refer la bătălia teoretică, ci la cea practică, legată de guvernare.

Hayek: Care este într-un fel legată de alt aspect, acela că Keynes îl atrăsese pe Lionel Robbins de partea sa, ca urmare a faptului că în timpul războiului au colaborat în cercuri guvernamentale.

I6: Lucrau împreună. Înțeleg.

Hayek: O, da. Au fost împreună, ca delegați britanici, la Bretton Woods, iar Lionel, care înainte de război era foarte antikeynesian, a fost într-o anumită măsură câștigat de Keynes. Nu atât în chestiuni pur teoretice, dar mă tem că a fost câștigat – și mai bine v-aș povesti ceva. Eu am o teorie conform căreia toți economiștii care lucrează în guvern sunt corupți tocmai pentru că lucrează în guvern. Și admit chiar (asta aș putea adăuga aici) că îmi datorez independența faptului că am părăsit orice țară de îndată ce au început să mă folosească în serviciul guvernului.

I6: Tocmai aveam de gând să vă întreb despre asta.

Hayek: Am fost o dată, în Austria, într-un comitet guvernamental. Șase săptămâni sau șase luni mai târziu eram plecat din țară. În Anglia nu s-au folosit de mine în timpul războiului. Încă eram fostul străin, străinul dușman; înțelegeți, aveam o poziție foarte privilegiată. Nu am fost folosit în scopuri de război, nici nu am fost molestat. Nici nu ar fi putut exista în Anglia o situație mai bună. Dar după

război am făcut ceva, ceva foarte curios – am făcut o anchetă socială în Gibraltar.

În 1944, ultimul an al războiului, erau probleme cu docherii. După tradiția încetățenită, docherii aduși din Anglia erau plătiți mai bine decât lucrătorii locali. Nici măcar nu exista un index al costului vieții, așa că Biroul Colonial a apelat la mine: n-aș putea să le recomand un student bun care să meargă în Gibraltar pentru a calcula un index al costului vieții? Le-am spus: „Acum nu mai există studenți buni; eu nu am nici un student. Dar dacă vreți, pot să merg eu acolo, l-aș face cu multă plăcere în timpul vacanței". „Dacă mergeți dumneavoastră, v-am ruga să mai faceți ceva. Puteți să faceți o anchetă socială a Gibraltarului?"

Așa că m-am dus acolo pentru șase săptămâni, ceea ce a fost extraordinar – iarăși, nu mă ispitiți să vă spun anecdote; nu am mai termina niciodată. Oricum, mi-am luat porția de serviciu guvernamental, dar pentru ultima oară. Următoarea ocazie în care am fost rugat de Biroul Colonial să mă duc în numele lui în Cipru, a trebuit să le spun nu, mă tem că m-am angajat să plec în America.

Așa că nu a fost destul timp ca să fiu corupt. În America, lucrurile nu au ajuns niciodată atât de departe. Prima oară când mi-au cerut să fiu într-un comitet la Washington, a trebuit să spun nu, eu plec. Așa că am fost scutit de experiența practică în serviciul guvernului. Și nu am nici o îndoială că ea corupe atitudinea unui economist – am observat acest lucru în cazul unui om ca Lionel Robbins, pe care-l admiram atât de mult. Economistul devine om de stat.

I6: Cred că este o alegere: ori una, ori alta. Iar pentru amândouă nu prea e loc.

Hayek: Sigur că nu; Keynes era, într-un fel, mai mult om de stat.

I6: Mai mult decât teoretician.

Hayek: Dar în cazul lui Robbins, vroiam să adaug (mi-aș fi dorit ca dvs. înșivă să fi putut vorbi cu el), trebuie să aveți în vedere un obicei foarte agreabil. Robbins este cel mai loial prieten pe care l-ați putea întâlni. Dar dacă l-ați ruga să vă povestească despre Harold Laski, sau despre Beveridge, ar fi sincer în ce ar spune, fără să vă spună adevărul. Ar înfrumuseța mult totul, pentru că ei îi erau prieteni apropiați. Mă tem că eu sunt mult mai deschis în această privință. Eu nu tac; istorisirile mele despre Laski și Beveridge pot fi chiar puțin răutăcioase.

Dacă m-ați întreba care sunt cele mai interesante persoane cu care mi-ar face o deosebită plăcere să mai petrec o seară, v-aș spune că cei doi economiști, Schumpeter și Keynes, care de altfel aveau anumite lucruri în comun. Pot să le formulez într-o singură frază: *pour épater les bourgeois*. Amândoi o făceau, în feluri diferite. Schumpeter este un om de știință mai mare decât Keynes, și un intelect mai sclipitor. Înțelegea o idee cu o iuțeală impresionantă. Și cu toate acestea îi lipsea o filozofie cu adevărat coerentă. Se încredea în intuițiile sale. Nu cred că i se va putea scrie vreodată o biografie bună, pentru că ar fi nevoie de un prieten apropiat care să fie în același timp și critic, și nu cred că există o astfel de persoană.

* * *

I6: Ne-ați putea povesti ceva despre disputele avute cu economiștii keynesieni?

Hayek: Împotriva intențiilor sale, Keynes stimulase dezvoltarea macroeconomiei. Eu eram convins că nu numai concluziile particulare ale lui Keynes erau greșite, ci chiar fundamentele macroeconomiei, așa că doream să demonstrez necesitatea de a reveni la microeconomie. Abordarea macroeconomică, conform căreia orice se putea deduce din

măsurarea mărimilor efectelor globalităților și mediilor, venea dinspre științele naturii. A ajuns să mă fascineze tot mai mult.

Am simțit într-un fel că în ceea ce privește lucrul pe care nu sunt pregătit să-l fac – nici nu știu pe nimeni altcineva care și-ar putea asuma această sarcină. Am sperat ca alții să continue ceea ce eu realizasem în teoria capitalului. Problema amintită mai înainte deschidea noi perspective fascinante. Într-o situație ar fi trebuit să lucrez pentru un rezultat pe care îl cunoșteam deja, dar pe care trebuia să-l dovedesc, ceea ce era foarte plicticos. În cealaltă, era vorba de o problemă deschisă: cum arată în realitate economia când o recunoști drept prototipul unei noi științe a fenomenelor complexe, care nu se mai poate folosi de modelul simplu al mecanicii din fizică, ci trebuie să se ocupe cu ceea ce am descris atunci drept „simple predicții de *pattern*", anumite predicții limitate? Aceasta din urmă era, ca problemă intelectuală, mult mai fascinantă.

I6: N-ați spune, privind în urmă, că teoria capitalului în sens austriac a luat sfârșit cu *The General Theory?*

Hayek: Aș afirma-o fără rețineri. Nimeni nu a mai făcut ceea ce eu sperasem că vor face alții.

I6: Cel puțin problema agregatelor keynesiene este acum luată în serios, iar dvs. sunteți privit ca persoana care a contestat-o pentru prima oară, acum cincizeci de ani.

Hayek: Interesul renăscut pentru mine se datorează faptului că oamenii au fost dezamăgiți de Keynes. Șomajul, combinat simultan cu inflația, i-a deziluzionat brusc.

I6: Unii au susținut că *General Theory* a lui Keynes a fost scrisă special pentru a crea confuzie și pentru a fi complexă. Credeți că este adevărat?

Hayek: Nu într-o exprimare atât de grosolană. Keynes era atât de convins că era mai deștept decât toți ceilalți încât credea că instinctul îi spunea ce trebuia făcut, motiv pentru care inventa o teorie ca să-i convingă pe ceilalți să facă lucrul respectiv. Așa proceda. Nu era deloc pregătit, ca economist, în istoria economiei – știți că avea o pasiune pentru epoca elizabetană, pentru secolul al XVI-lea era un mare expert – dar în ce privește istoria economiei din secolul al XIX-lea era aproape ignorant, pentru că îi displăcea din motive estetice. Secolul al XIX-lea este urât.

I6: De ce îi era atât de antipatic secolul al XIX-lea?

Hayek: O, pentru că el credea tot ce spuneau Tawney și ai lui despre istoria muncii. Sărăcirea clasei muncitoare. Totul este Dickens.

Singura scrisoare pe care o am de la Keynes este cea în care mi-a scris despre *Drumul către servitute*, des citată, în care el simpatiza foarte mult cu mine, ajungând în final la concluzia că există într-adevăr un mare pericol, dar care poate fi evitat într-o țară în care oamenii judecă așa cum trebuie.

O consecință a izbucnirii războiului a fost mutarea LSE la Cambridge și plecarea, în serviciul guvernului, a celor mai mulți dintre colegii apropiați. Pentru un timp, am fost singurul economist titular al LSE, asistat doar de doi tineri. Dar cursurile făceau parte dintr-un program de colaborare cu Cambridge, și o perioadă eu am susținut, pentru ambele instituții, cursurile de teorie economică avansată, iar A. C. Pigou a predat teoria elementară.

În primul an al războiului, am continuat să locuim la Londra, eu mergând la Cambridge trei zile pe săptămână. După începerea bombardamentelor, în septembrie 1940, a trebuit să ne mutăm la Cambridge. Cum la început nu am putut găsi un loc potrivit în care să stăm, soții Robbins, care aveau pe atunci o căsuță la Chilterns, mi-au găzduit familia timp de un an, iar Keynes, care îmi devenise prieten, mi-a făcut mie rost de camere la King's

College. În 1941, am reușit în sfârșit să găsesc o casă, sau mai degrabă un hambar modificat, în Malting Lane, unde am locuit până în 1945.

Îmi plăcea în mod deosebit viața la Cambridge în acei ani de război, și ea a desăvârșit procesul de integrare deplină în viața engleză pe care, încă de la început, l-am considerat foarte ușor. Cumva, starea de spirit și atmosfera intelectuală a țării s-au dovedit dintr-o dată extraordinar de atrăgătoare pentru mine, iar împrejurările unui război în care simpatizam cu englezii au grăbit mult procesul de asimilare – în Anglia mă simțeam mai acasă decât în Austria natală, de care deja mă înstrăinasem întrucâtva în anii douăzeci. Nici la prima mea vizită în SUA, nici în cursul șederii mele de mai târziu acolo sau chiar și mai târziu, în Germania, nu am simțit că locul meu este într-adevăr acolo; modul de viață englez, însă, părea să se armonizeze într-o asemenea măsură cu instinctele și dispozițiile mele încât, dacă nu ar fi fost niște împrejurări foarte speciale, nu aș fi dorit niciodată să părăsesc Anglia. Iar dintre toate modurile de viață, cel al unuia dintre colegiile vechilor universități – cel puțin cum era atunci Cambridge, căci nu am cunoscut niciodată bine Oxfordul – mi se pare și astăzi cel mai atrăgător. Serile petrecute la *High Table* și *Combinations Room* la King's College se numără printre cele mai plăcute amintiri ale vieții mele, iar unii dintre oamenii mai în vârstă pe care am ajuns atunci să-i cunosc bine, în special J. H. Clapham, mi-au rămas, cât timp au trăit, prieteni dragi.

PARTEA A TREIA

O DESPĂRȚIRE DE DRUMURI

Povara ușoară a cursurilor (erau foarte puțini studenți) și drumurile scurte din Cambridge mi-au lăsat mai mult timp decât am avut vreodată înainte pentru munca mea. Deși principalul meu interes era încă în teoria economică pură, la Cambridge am scris *Drumul către servitute*, dezvoltând anumite idei pe care le schițasem deja într-un articol din 1938 și care evoluaseră ca urmare a acelor studii despre abuzul și declinul rațiunii cărora le-am dedicat primii doi ani de război.

I1: *Drumul către servitute*, spre deosebire de o lucrare mai tehnică de economie, este genul de carte accesibilă cititorului neinițiat. Felul în care este folosit cuvântul „străin“... în Marea Britanie este unul interesant. În ce măsură – și știu că v-ați gândit de curând la acest lucru – cultura, într-o definiție oarecare, joacă un rol în ordonarea lumii?

Hayek: Cultura care te atrage cel mai mult nu este în mod necesar cea în care te-ai născut. Cultural, eu simt că acum naționalitatea mea este britanică, nu austriacă. Poate din cauză că am petrecut în Anglia, între 1930 și 1950, perioadele decisive, cele mai active ale vieții mele. Dar chiar din prima clipă în care am ajuns acolo m-am găsit, pentru întâia dată, într-o atmosferă morală cu care mă potriveam perfect și pe care am putut-o absorbi peste noapte.

Recunosc că nu am avut aceeași experiență când, cu zece ani înainte, am ajuns pentru prima oară în SUA. Mi s-a părut foarte interesant și fascinant, dar nu am devenit un american în sensul în care am devenit britanic. Cred însă că aceasta este o chestiune de suflet. Temperamentul meu se aseamănă mai degrabă cu cel al britanicilor decât cu cel al americanilor, sau chiar cu cel al conaționalilor mei austrieci. Într-o anumită măsură, este o chestiune de adaptabilitate personală la o anumită cultură. Într-un timp vorbeam fluent italiana, dar niciodată nu aș fi putut deveni italian. Nu aveam acele sentimente care m-ar fi putut face italian; din contră, am devenit, dintr-o dată, într-un anumit sens „britanic“, fiindcă pentru mine „a fi britanic“ era o atitudine naturală, lucru pe care l-am descoperit mai târziu. A fost ca și cum aș fi intrat într-o cameră în care aerul avea aceeași temperatură ca cea a corpului meu.

I1: Ce vă face să vă simțiți bine alături de britanici?

Hayek: Puterea anumitor convenții sociale care-i fac pe oameni să înțeleagă care-ți sunt dorințele la un anumit moment fără să fie nevoie să le exprimi.

I1: Ne puteți da un exemplu?

Hayek: Gândiți-vă la felul în care se întrerupe o conversație. Nu spui „o, îmi pare rău, sunt grăbit“. Devii ușor neatent și evident preocupat de altceva; nu ai nevoie de nici un cuvânt. Interlocutorul tău va întrerupe conversația pentru că își dă seama, fără ca tu să-i spui că în realitate îți dorești să faci altceva. Nu e nevoie de nici un cuvânt.

I1: Cum stau lucrurile în Statele Unite? Totul ar fi mai direct?

Hayek: Interlocutorul s-ar strădui să asculte cu prea mare atenție, ca și cum ar fi într-adevăr numai ochi și

urechi, sau te-ar întrerupe brusc spunând: „o, te rog să mă scuzi, dar mă grăbesc“. Nu pot să spun că așa ceva nu s-ar întâmpla niciodată în Anglia, dar britanicii nu obișnuiesc să rezolve situația așa.

I1: Dar în Austria?

Hayek: Ar fi o efuziune de expresii politicoase, explicând că îți pare extrem de rău, dar că pentru moment nu poți continua conversația. Ai vorbi pe larg despre asta, pe când în Anglia nu s-ar spune absolut nici un cuvânt.

* * *

I6: Cu siguranță, și sentimentul de a vă simți în largul dvs. în Anglia v-a ajutat să stăpâniți nuanțele limbii.

Hayek: În timpul războiului m-am jucat cu *Drumul către servitute*, pentru că era pentru prima oară în viață când simțeam că ajunsesem să stăpânesc engleza, în sensul că îmi făcea plăcere să scriu în engleză. Vreau să spun, nu aveam greutăți în a desfășura demonstrații tehnice, dar...

I6: Vă simțeați pe deplin stăpân.

Hayek: De fapt veți descoperi, dacă faceți efortul de a citi începutul introducerii și primele două sau trei capitole, că într-adevăr am încercat acolo să văd cât de bine puteam să scriu în engleză, și m-am străduit mult, citind iar și iar, intrând în ritm...

I6: În ritm, da.

Hayek: Mi-ar fi trebuit ani de zile să fac acest lucru pentru întreaga carte. Dar probabil, partea de început – primele două sau trei capitole și introducerea – a fost,

stilistic, cel mai bun lucru pe care l-am scris vreodată. Într-adevăr, m-am străduit și am realizat cu plăcere că în sfârșit am atins stadiul în care puteam să scriu englezește bine, nu numai corect, ci într-o limbă care să sune bine. Procesul s-a desfășurat treptat, în toată perioada războiului – cred că încă mai păstrez o versiune sau două de lucru ale *Drumului*. Și mi-a făcut plăcere să exersez astfel. Probabil eram puțin obosit de teoria pură. Cei patru ani pe care i-am dedicat lucrării *The Pure Theory of Capital* au fost ani foarte grei.

Există cel puțin un alt lucru foarte important, pe care îl puteți descoperi în textele mele. *The Counter-Revolution of Science* este un fragment dintr-o carte foarte mare pe care la momentul respectiv o proiectasem într-o formă foarte diferită. Titlul intenționat era *The Abuse and Decline of Reason*. Când m-am decis să scriu *Drumul către servitute*, mă gândeam în realitate la concluzia lucrării despre declinul rațiunii. *Drumul către servitute* s-a dovedit mult mai populară decât planul mult prea ambițios pe care-l făcusem mai înainte. După planul inițial, cartea ar fi cuprins capitolele pe care le scrisesem despre saint-simonieni, Comte, legătura lui Comte cu Hegel; urmau apoi două sau trei capitole despre Franța; apoi ar fi trebuit să urmeze unul despre Hegel și Marx. Nu-mi plăcea deloc să mă ocup de Marx. Mă luptasem cu el în anii de studenție. Mi s-a părut atât de deprimant când mi-am îndreptat atenția spre el, încât am abandonat această idee a unei lungi relatări istorice; apoi venea la rând această expunere sistematică a declinului rațiunii. Titlurile erau Nemesis și Hubris.

* * *

I5: Nu s-a creat o anumită confuzie în jurul *Drumului*, interpretat ca un fel de examinare a lucrurilor care s-ar putea întâmpla...

Hayek: O situație foarte specială a luat naștere în Anglia, începând din 1939, în sensul că oamenii chiar credeau că național-socialismul era o reacție capitalistă împotriva socialismului. Astăzi așa ceva este greu de crezut, dar exponentul principal al acestei teorii era Lordul Beveridge. El era chiar convins că național-socialiștii și capitaliștii reacționau împotriva socialismului. Am scris pe acest subiect un memorandum pentru Beveridge, pe care l-am transformat apoi într-un articol de ziar și în cele din urmă m-am folosit de război pentru a scrie ceea ce de fapt era o versiune populară extinsă a ceea ce îmi imaginasem că va fi marea carte despre abuzul și declinul rațiunii. Aceasta ar fi fost a doua parte, cea despre declinul rațiunii. Se potrivea cu momentul și țintea intelectualitatea britanică socialistă; toți membrii ei păreau să împărtășească această idee, că național-socialismul nu ar fi socialism, ci doar ceva demn de dispreț. Așa că eu încercam doar să le spun: „voi vă îndreptați în aceeași direcție ca ei".

O întâmplare complet neprevăzută a fost faptul că *Drumul către servitute* a fost primită în America într-un mod foarte aparte, atrăgând, spre surpriza generală, atenția americanilor. Era evident scrisă într-un sistem de referință englez – în Anglia, a fost, desigur, primită într-o manieră complet diferită. Cu puține excepții, socialiștii englezi au acceptat cartea ca pe ceva scris cu bună-credință, ce ridica problemele pe care ei doreau să le ia în considerare. Persoane precum Lady Wooton au scris o foarte... De fapt, cu ea am avut o experiență foarte curioasă. A spus „știi, doream să atrag atenția asupra unora dintre aceste probleme pe care tu le-ai scos în evidență, dar acum, fiindcă tu ai exagerat atât de mult, trebuie să mă întorc împotriva ta"! În America a fost cu totul altceva. Socialismul era o boală nouă. Marele entuziasm pentru *New Deal* era încă la apogeu, și existau două grupări: cei care erau entuziasmați de carte, dar nu o citiseră niciodată – auziseră doar că era o carte care sprijinea capitalismul – și intelectualitatea americană, care tocmai fusese atinsă de microbul colectivist și care a consi-

derat cartea ca fiind o trădare a celor mai înalte idealuri pe care intelectualii sunt datori să le apere. Așa încât am fost supus unui tratament incredibil, ceva ce nu trăisem niciodată în Anglia. S-a mers până la a mă discredita profesional complet.

Pe la mijlocul anilor 1940 – probabil că par foarte îngâmfat – cred că eram cunoscut ca unul dintre cei doi principali economiști combatanți: era Keynes, și eram eu. Keynes a murit, devenind un sfânt; iar eu m-am discreditat publicând *Drumul către servitute*, ceea ce a schimbat complet situația.

Am fost luat prin surprindere de succesul la public al *Drumului către servitute.* Deși timp îndelungat am rezistat tendinței care amenința să mă tragă din teoria pură într-un domeniu mai practic, cartea a avut în cele din urmă un efect profund asupra vieții mele. Succesul imediat din Anglia nu a fost mai puțin surprinzător decât cel din America, deși niciodată nu a căpătat forma spectaculoasă de acolo. S-a întâmplat să experimentez această explozie curioasă, pentru că din martie până în mai 1945, chiar când cartea ajunsese best-seller, mă aflam în America, într-un turneu de conferințe. A fost una dintre cele mai curioase experiențe ale vieții mele.

Editorii americani de la University of Chicago Press aranjaseră inițial o vizită de cinci săptămâni, în timpul căreia aș fi susținut o serie de trei sau patru conferințe la cinci universități importante din Est și din Vestul Mijlociu. Pe când traversam Atlanticul în convoi lent (era încă război), lipsiți de mijloace de comunicare, apariția în *Reader's Digest* a unui rezumat al cărții a schimbat complet respectivul aranjament. Devenisem faimos peste noapte (fără să rămân mult timp), și la sosirea în America mi s-a comunicat că întregul plan al vizitei mele se schimbase, că urma să plec într-un turneu de conferințe extins și că toate pregătirile fuseseră date pe mâinile unei agenții comerciale de conferințe. Așa că eu, care nu mai ținusem conferințe populare în fața unei audiențe numeroase, am conferențiat la o zi după sosire în

Town Hall, New York – fără să mă fi pregătit, și pe un subiect pe care nu-l avusesem în vedere – descoperind, spre marea mea surpriză, că reușeam chiar foarte bine.

Povestea întregului turneu, care m-a purtat în vest până la Ocklahoma City și al cărui cartier general a fost pentru un timp Chicago, este prea lungă pentru a fi spusă aici. În timpul acestei călătorii am stabilit practic toate relațiile mele care mi-au permis ulterior să fac alte vizite în SUA și în cele din urmă să mă mut la Chicago. Nu mai fusesem de fapt în Statele Unite de la vizita mea ca doctorand, cu douăzeci și unu de ani în urmă, dar de atunci (din 1945) și până când m-am mutat definitiv în America, la sfârșitul lui 1949, m-am întors aici aproape în fiecare an.

I6: Ați putea comenta reacția la *Drumul către servitute?*

Hayek: Cartea a apărut în Anglia într-un moment în care oamenii deveniseră deja conștienți de pericolele socialismului. În America am întâlnit entuziasmul de început al tuturor adepților *New Deal*-ului. Și au fost unele reacții violente. Sunt dator să menționez că, în Anglia, cei care vorbeau despre carte o citiseră. În America era discutată în principal de persoane care nu o citiseră sau, cel mult, citiseră rezumatul din *Reader's Digest*.

Cred că v-am spus deja că nu am primit nici un bănuț pentru rezumatul din *Reader's Digest*, pentru că University of Chicago Press le-o dăduse pe gratis. Și cei mai mulți au citit-o în acea formă. Rezumatul a fost foarte, foarte bine făcut de Max Eastman. Desigur că, probabil, de douăsprezece ori mai mulți oameni au citit varianta din *Reader's Digest* decât varianta completă. În acea perioadă, ea a ajuns la un mare număr de oameni din închisoare sau lagăre. *Reader's Digest* era distribuită prizonierilor de război, în special celor din lagărele englezești. Unii germani au afirmat „am învățat engleza citind *Reader's Digest*".

Oricum, când am ajuns la New York mi s-a spus: „Planul original a căzut. Ați devenit dintr-o dată faimos. Veți pleca într-un turneu de conferințe prin America".

„Nu pot face asta, niciodată nu am conferențiat în public“.

„Ei, totul este aranjat, trebuie să încercați să o faceți“.

„Când începem?“

„O, sunteți deja în întârziere“. Era într-o sâmbătă după-amiază. „Începeți mâine dimineață la Town Hall, în New York“.

Toate acestea nu însemnau nimic pentru mine. Ce mi-a venit în minte a fost acea minunată bandă desenată din *New Yorker* [a doamnei Helen Hokinson] despre un club de femei. M-am gândit că duminica dimineața nu poate fi vorba decât de un asemenea club de femei. Când am fost luat de la Hotelul Regency și dus în centru, am început să-l descos pe cel care mă însoțea: „Ei, la ce fel de public vă așteptați?“

„În sală încap trei mii de oameni, dar vor veni mai mulți“.

„Dumnezeule. N-am făcut niciodată așa ceva. Care va fi tema conferinței?“

„O, i-am spus «legea și relațiile internaționale»“.

„Dumnezeule, nu m-am gândit niciodată la asta. Nu pot s-o fac“.

„Totul este pregătit, vă așteaptă“.

Așa că am fost condus într-o sală imensă, cu tot felul de aparate care-mi erau străine. Pe atunci aveau mașini de dictare, microfoane, toate noi pentru mine. Ultimul lucru pe care mi-l amintesc este că l-am întrebat pe însoțitorul meu: „trei sferturi de oră?“.

„O, nu, trebuie să dureze exact o oră, se va transmite la radio“.

Așa că am tratat un subiect despre care nu aveam nici o idee, și încă mai țin minte că am început cu propoziția „doamnelor și domnilor, cred că toți sunteți de acord cu mine când spun...“ – deși nu știam încă ce voi spune.

Și apoi am descoperit că publicul american era deosebit de marcat – le poți urmări pe față interesul – complet deosebit de, să zicem, un public englez; treptat, i-am entuziasmat foarte tare și am dus cu mare succes la capăt

această conferință. Eu, care niciodată nu susținusem o prelegere populară și nu conferențiasem fără manuscris, am descoperit dintr-o dată că eram capabil să țin astfel de conferințe pentru marele public.

Timp de cinci săptămâni, m-am dus peste tot prin Statele Unite, până la munți și înapoi, ca și în sud; treptat, am descoperit că devenisem un conferențiar popular destul de experimentat.

* * *

Hayek: În toamna anului 1946, cred, am reușit pentru prima dată să mă duc în Germania și să conferențiez acolo, din partea Consiliului Britanic. M-am dus atât în zonele engleze, cât și în cele americane. Cartierul general era la Köln, unde am trăit, cred, cea mai emoționantă experiență ca lector universitar. Nu aveam nici o idee că în acel moment le eram cunoscut germanilor; am vorbit într-o sală de conferințe enormă, în fața unui public atât de numeros încât studenții nu mai puteau intra. Am descoperit că oamenii făceau să circule copii dactilografiate în germană ale *Drumului*, deși cartea nu fusese încă publicată în Germania.

I6: Care a fost tema propriu-zisă a conferinței?

Hayek: *Drumul către servitute.* În plus față de Köln, am conferențiat și în câteva orașe din jur, inclusiv în Darmstadt, experiență cu deosebire memorabilă din cauză că orașul fusese făcut una cu pământul în război; nu mai rămăseseră decât grămezi mari de dărâmături. Am vorbit într-o mare gaură de sub pământ, în care am coborât printre dărâmături.

I6: Cineva din Londra mi-a spus că ar exista un anumit discurs, numit „discursul Gestapo“, pentru care v-a atacat Attlee. Ce ne puteți spune despre acest lucru?

Hayek: „Discursul Gestapo“ a fost discursul lui Churchill în care el – trebuie să fi fost la scurt timp după publicarea *Drumului către servitute* –, s-a spus mai târziu că s-ar fi inspirat din cartea mea, discursul în care Churchill prezicea că un guvern socialist va naște un Gestapo. Și după aceea Attlee l-a acuzat în replica sa pe Churchill că „domnul Churchill a fost inspirat de Friedrich August von Hayek“.

I6: Asta a fost tot?

Hayek: Asta a fost tot. De câte ori vorbea, Churchill pomenea de Gestapo. Iar acest obicei al socialiștilor de a-mi spune „Friedrich August von Hayek“ nu-i era propriu lui Attlee; și alții o făceau. În termeni socialiști eram oficial „Friedrich August von Hayek“.

I6: Există un articol din 1947, în care sunteți descris drept consilierul economic al lui Winston Churchill. Nu e nimic adevărat în asta?

Hayek: Nu. M-am întâlnit cu Churchill o singură dată.

I6: Titlul este: „Consilierul lui Churchill explică“.

Hayek: Ca decan al facultății de economie, fusesem invitat, înaintea decernării unei diplome, la un dineu cu Churchill. În timpul cinei, l-am văzut bând coniac în cantități impresionante; când i-am fost prezentat, de-abia mai putea să vorbească, dar m-a recunoscut imediat drept autorul *Drumului*. Era beat turtă. A rostit o singură propoziție: „aveți în întregime dreptate; dar în Marea Britanie așa ceva nu se va întâmpla niciodată“. O jumătate de oră mai târziu, a ținut unul dintre cele mai strălucite discursuri pe care le-am auzit vreodată.

I6: Ernst Gombrich mi-a mărturisit o dată că el credea că „discursul Gestapo“ l-ar fi putut costa pe Churchill alegerile. Credeți că avea dreptate?

Hayek: Nu cred că este imposibil. Churchill a fost atacat de Attlee și de Dalton, de la acea tribună, de fiecare dată cu învinuirea că preluase ideea de la economistul austriac Friedrich August von Hayek. Așa m-a asociat opinia publică cu Churchill. Fără îndoială, el cunoștea conținutul cărții. Acea unică întâlnire mă asigurase de acest lucru. Dar în rest nici măcar nu știam cât de mult citise – întreaga carte? – și cu excepția acestei unice ocazii nu am avut niciodată vreo influență asupra lui sau vreo legătură cu el. Dar în acel moment folosise atât de mult în discurs expresia „Gestapo“, încât este posibil ca respectivul discurs să fi făcut mai mult rău decât orice altceva.

I6: Mai aveam o întrebare legată de acel „von“ din „von Mises“, „von Hayek“... Îmi amintesc, vag, o relatare despre cum și-a obținut Mises titlul, lucru neobișnuit pentru un evreu, legat de faptul că tatăl lui obținuse titlul, iar Mises îl moștenise. Care sunt amănuntele?

Hayek: Toate titlurile erau moștenite. Mai întâi, să vă spun despre nobilul din povestea lui Mises. În mare, povestea este următoarea: imaginați-vă că în Anglia toți înalții funcționarii publici ar avea o pregătire superioară într-un anumit domeniu (drept, medicină sau comerț, de exemplu) și, datorită unor merite speciale, ar primi titlul de „sir“, pe care îl pot transmite tuturor descendenților. În Austria, în loc să fii numit „sir“, ești numit „von“; uneori titlul datează de câteva generații. Intervine apoi complicația că acest titlu a fost desființat formal și chiar interzis în revoluția din 1918, cu rezultatul destul de comic că în Austria nimeni nu-l mai poate folosi legal despre sine, dar îi este permis să-l folosească despre o altă persoană. În Austria ți se interzice doar să-ți spui ție „von“, dar este o chestiune de politețe să te adresezi astfel oricui este istoric îndreptățit. În cazul meu, această complicație devine chiar mai mare. Fiind un cetățean care respecta legile, am încetat să mai

folosesc titlul „von“, deși inevitabil el exista pe certificatul meu de naștere. Așa că atunci când m-am naturalizat în Anglia și am depus în acest scop certificatul de naștere, pe certificatul de naturalizare primit numele meu englezesc apărea ca fiind „von Hayek“. Totul se întâmpla într-un moment în care eram foarte nerăbdător să plec în vacanță în Europa pe un pașaport englezesc, astfel că în loc să fac apel la birocrație pentru a schimba acest lucru, m-am resemnat cu el. De atunci, oficial, în Austria sunt domnul Hayek. În schimb, în Anglia sunt oficial domnul von Hayek.

* * *

I7: Ați putea explica cu ce intenție ați scris *Drumul către servitute?*

Hayek: Cartea era îndreptată împotriva a ceea ce aș numi socialismul clasic; ținta în principal naționalizarea sau socializarea mijloacelor de producție. Multe dintre partidele socialiste contemporane au renunțat cel puțin în aparență la acest țel, în favoarea unei idei de redistribuție/impozitare dreaptă – asistență socială – care nu este direct aplicabilă. Nu cred că acest lucru aduce modificări obiecției inițiale pentru că eu consider că acest control indirect al lumii economice determină în final același rezultat, printr-un proces mult mai lent. Atunci vorbeam despre ceea ce părea un pericol iminent în cazul trecerii la un sistem planificat central, spre care încă ținteau majoritatea programelor socialiste oficiale; faptul nu mai este acum relevant. Cel puțin procesul ar fi diferit. Unele aspecte ale politicii statului asistențial de astăzi – redistribuția – duc în final la același rezultat: se distruge ordinea de piață și se face necesară, împotriva dorinței socialiștilor de astăzi, impunerea treptată, într-o măsură tot mai mare, a planificării centralizate. Așa ceva ar duce la același rezultat. Dar descrie-

rea pe care am făcut-o eu procesului și în special viteza relativă cu care am presupus că se va desfășura, desigur, nu se mai aplică tuturor programelor socialiste.

I7: Să înțelegem că pentru redistribuția veniturilor, e folosită nu planificarea centralizată, ci bugetul?

Hayek: Exact. Nu știu dacă ar trebui să spun că mă flatez. Cred că socialismul s-ar fi discreditat mai devreme dacă ar fi rămas la programul inițial.

* * *

Nota editorilor englezi: În paginile care urmează este reprodusă integral o discuție radiodifuzată din aprilie 1945, între Hayek și doi profesori de la Universitatea din Chicago.

Drumul către servitute
O discuție radiofonică
Masă Rotundă a Universității din Chicago
în cooperare cu National Broadcasting Company
22 aprilie 1945

În jurul mesei rotunde...

Friedrich Hayek, profesor de economie la London School of Economics; s-a născut la Viena în 1899. A studiat la Universitatea din Viena, iar în 1921 a intrat în serviciul public. Mai târziu a devenit director al Institutului Austriac pentru Cercetare Economică și a deținut un post de lector în economie la Universitatea din Viena. În 1931, a plecat în Anglia pentru a deveni profesor de științe economice la Universitatea din Londra, iar din a doua jumătate a anilor treizeci a activat la London School of Economics. A devenit cetățean englez în 1931. A scris multe cărți, printre care se numără: *Prices and Production* (1931); *Monetary*

Theory and the Trade Cycle (1933); *Collectivist Economic Planning* (1935); *The Pure Theory of Capital* (1941); *The Road to Serfdom* (1944).

Maynard C. Krueger, profesor asistent de economie și membru al corpului profesoral de la Colegiul Universității din Chicago, a studiat istoria și relațiile internaționale înainte de a se specializa în economie. A studiat la Universitatea din Missouri, obținând masteratul în 1927. După absolvire s-a alăturat corpului profesoral de la Albion College, ca preparator de istorie. A studiat în Europa trei ani, la universitățile din Paris, Berlin și Geneva. Din 1928 până în 1932, când s-a alăturat Universității din Chicago, a predat la Școala de Finanțe și Comerț a Universității din Pennsylvania. În prezent este președinte național al Partidului Socialist, iar în 1940 a fost candidat vice-prezidențial pe listele naționale ale Partidului Liberal.

Charles E. Merriam, Morton D. Hull Distinguished Service Professor Emeritus de științe politice la Universitatea din Chicago, a fost membru și a activat ca vicepreședinte al National Resources Planning Board. De asemenea, a fost membru al Commission on Recent Social Trunds și al President's Committee on Administrative Management. Profesorul Merriam a fost activ în politica locală, servind trei mandate pe post de consilier municipal, iar în 1911 a pierdut bătălia pentru postul de primar al orașului Chicago. A studiat la Lenox College și State University of Iowa și a obținut masteratul și doctoratul la Universitatea Columbia. Profesorul Merriam este din 1900 membru al departamentului de științe politice al Universității din Chicago. A scris multe cărți, printre care se numără *A History of American Political Theories* (1903); *American Political Ideas*, 1865-1917 (1921); *The American Party System* (1922); *New Aspects of Politics* (1925); *Political Pover* (1934); *Role of Politics in Social Change* (1936); *The New Democracy and the New Despotism* (1939); *Prologue to Politics* (1939); *What is Democracy?* (1941); *On the Agenda of Democracy* (1941); *Public and Private Government* (1944).

Krueger: Profesore Hayek, tocmai ați publicat o carte care este un atac general la adresa socialiștilor de toate felurile, inclusiv la adresa socialiștilor din Partidul Socialist, printre care mă număr și eu. Această discuție a Mesei Rotunde de astăzi va fi în primul rând o dezbatere a principalelor dvs. argumente. Ați putea reformula, pe scurt, teza esențială a cărții dvs.?

Hayek: Nu este chiar un atac la adresa socialiștilor, ci mai degrabă o încercare de a-i converti pe socialiști, cărora le-am dedicat cartea. Teza principală este că mijloacele pe care ei le-au ales pentru a-și atinge scopurile sunt greșite. Există două metode alternative de a pune ordine în treburile sociale – concurența și dirijarea guvernamentală. Mă opun dirijării guvernamentale, dar vreau să fac concurența să funcționeze.

Krueger: Cartea atacă și planificarea. Profesore Merriam, dvs. vă ocupați de relația dintre guvernare și ordinea economică. Ce impresie v-a făcut cartea?

Merriam: Cam de patruzeci de ani sunt implicat în planificare: planificare în Chicago, planificare statală, planificare regională, planificare națională în Washington – și am descoperit că planificarea noastră nu duce la servitute ci mai degrabă la libertate, la emancipare și la trepte mai înalte ale personalității umane. Cred că această carte nu are o importanță deosebită în domeniul nostru, exceptând faptul că tinde să creeze confuzie printre cititori, în privința înțelesului planificării în această țară.

Krueger: Prevăd o discuție interesantă și controversată. Asertiunea dvs. principală, Hayek, este că planificarea conduce la totalitarism. Aveți vreo precizare de făcut la această afirmație?

Hayek: Sigur că am. În modul în care folosiți „planificare“ în această discuție, cuvântul este atât de vag încât devine aproape lipsit de înțeles. Aparent numiți orice activitate guvernamentală „planificare“ și presupuneți că există oameni care se împotrivesc oricărei acțiuni a guvernului.

Merriam: Cu alte cuvinte, nu vă place modul în care americanii folosesc cuvântului „planificare“ și introduceți un altul?

Hayek: Nu cunosc utilizarea americană și încă am dubii că ar fi o utilizare generală. Este utilizarea pe care o atribuiți dvs. cuvântului.

Merriam: Peste drum se află The American Society of Planning Officials, care numără aproximativ o mie două sute de membri. Există sute de comitete orășenești de planificare și patruzeci și opt de comitete statale de planificare, iar de cincisprezece sau douăzeci de ani la Washington se derulează tot felul de programe de planificare. Dacă nu știți asta, v-o spun acum și pe scurt.

Hayek: Știu asta, dar în America există destui oameni care se opun planificării, dar nu vor să spună (prin această opoziție) că ei consideră că nu ar trebui să existe deloc conducere. Ei doresc să restrângă guvernarea la anumite funcții. Știți, eu sunt de acord că acest subiect este foarte încurcat. Ce încercam să arăt este că există două metode fundamental diferite de a organiza treburile. Pe de o parte, există metoda de a ne sprijini pe concurență, concurență care, pentru a căpăta eficiență, necesită în bună măsură o activitate guvernamentală dirijată tocmai în scopul de a o face eficientă și a o suplimenta acolo unde nu poate fi făcută eficientă.

Merriam: Nu sunt deloc de acord cu ceea ce ați spus despre noțiunea americană de planificare. Chiar astăzi am citit un comentariu la cartea dvs., în care se spunea că „ea

va fi un antidot pentru planificatorii și socialiștii bine intenționați și sentimentali", având în vedere că în cartea dvs. nu faceți nici o deosebire între aceștia.

Hayek: Sper că nu fac.

Merriam: Din acest punct de vedere, trebuie să fie o dezamăgire pentru dvs. faptul că eu, un planificator american, vă spun că noi nu folosim cuvântul „planificare" în sensul respectiv și că nu ne place maniera în care încercați să ni-l impuneți.

Krueger: Merriam, un minut; să acordăm acestui om șansa de a ne explica, nouă și ascultătorilor, sensul în care dânsul folosește termenul „planificare". Sunteți de acord, înțeleg, cu planificarea publică în unele domenii. Ne puteți oferi o listă a felurilor particulare de planificare pe care nu le atacați?

Hayek: Întreaga schemă a cadrului legal în care funcționează concurența – legea contractului, legea proprietății, prevederile generale pentru prevenirea fraudei și a înșelăciunii. Toate acestea sunt activități întru totul dezirabile, dar dați-mi voie să definesc planificarea distingând-o categoric de concurență.

Ori de câte ori guvernului i se cere să decidă cât de mult dintr-un anumit bun se va produce, cine va avea voie să-l producă, cine va avea un privilegiu sau altul – iată genul de sistem social alternativ la sistemul concurențial, și care nu poate fi combinat cu el și care a fost susținut timp de cel puțin o sută de ani de către marea majoritate a socialiștilor, câștigând o mare influență – și aici eu mă opun. Argumentez exclusiv împotriva acestui fel de planificare.

Krueger: V-am putea pune câteva întrebări legate de acest subiect? Ce credeți, de exemplu, despre limitarea timpului de lucru – o lege a numărului maxim de ore de lucru? Este compatibilă cu noțiunea dvs. de planificare adecvată?

Hayek: Da, dacă nu este împinsă prea departe. Se numără printre acele reglementări care creează condiții egale în tot sistemul. Dar, desigur, dacă trece de punctul în care concordă cu situația generală a țării, s-ar putea într-adevăr să interfereze foarte mult. Dacă astăzi se dictează că nimeni nu va lucra mai mult de patru ore, sistemul concurențial ar putea fi complet răsturnat.

Merriam: După părerea dvs. s-ar putea obiecta la orice limitare a timpului de lucru?

Hayek: Nu la „orice", dar s-ar putea. În acest caz, obiecția mea nu este de principiu, ci de grad. Se numără printre acele lucruri care nu pot fi făcute să corespundă problemei costului implicat în respectiva măsură particulară.

Krueger: Puteți accepta legea salariului minim?

Hayek: Da, dacă e vorba de o lege a salariului minim fix general, pentru toate ramurile industriale, dar nu cred că ar fi o metodă deosebit de înțeleaptă de a atinge scopul propus. Cunosc metode mult mai bune prin care să se asigure un minim pentru fiecare. Dar în momentul în care se trece de la stabilirea unui minim general pentru toate ramurile industriale la decretarea unor salarii minime specifice și diferite pentru ramuri diferite, atunci, desigur, mecanismul prețurilor devine inoperant, pentru că a încetat să mai existe acel mecanism al prețurilor care îndrumă oamenii către diferitele ramuri ale industriei și comerțului.

Merriam: Dar TVA [Tennessee Valley Authority]?

Hayek: Există o mare parte din activitatea TVA la care nu ar obiecta nici un economist care se respectă, și în nici un caz adepții *laissez-faire*-ului. Controlul inundațiilor și îndiguirea sunt funcții recunoscute ale guvernului. Am totuși impresia că în acest plan au fost incluse multe alte

lucruri care s-ar fi putut realiza și pe alte căi decât prin inițiativa publică. Dar este o funcție întru totul legitimată și necesară a guvernului, aceea de a asigura controlul inundațiilor și altele asemenea.

Merriam: Chiar dacă ar implica o dezvoltare a industriei hidroenergetice, cum se întâmplă în cazul TVA?

Hayek: Depinde de împrejurări. Dacă într-adevăr energia hidroelectrică nu ar putea fi asigurată de inițiativa particulară nu am nici o obiecție.

Merriam: Nu este o problemă de logică, ci una de orientare practică.

Hayek: Întreaga problemă a capacității sau incapacității de a crea un cadru concurențial este o problemă de fapt.

Merriam: Nu de logică?

Hayek: Nu susțin decât că, dacă se poate crea un cadru concurențial, trebuie să ne încredem în concurență.

Krueger: Un sistem cuprinzător de asistență socială ar fi o violare a definiției date de dvs. planificării corecte?

Hayek: Cu siguranță nu un sistem de asigurări sociale cá atare, chiar dacă guvernul ar ajuta la organizarea lui. Singurul punct potențial problematic ar fi măsura în care el ar fi obligatoriu și măsura în care ar putea fi folosit pentru a întări acțiunile monopoliste ale sindicatelor, pentru că acestea ar fi o cale de a elimina concurența.

Merriam: Nu vreți să spuneți că ați fi împotriva oricărei asigurări sociale venite din partea guvernului, nu? Doriți ca aceasta să fie opțională în întregime?

Hayek: Poate fi foarte bine opțională, ceea ce nu intră în contradicție cu faptul că este sprijinită de guvern; nu înțeleg câtuși de puțin de ce ar trebui să fie obligatorie.

Krueger: Unul dintre motive a fost că foarte mulți oameni, populația în ansamblul ei, ar fi trebuit să obțină această protecție. De aceea a fost făcută obligatorie. Cred că toată lumea este de acord cu asta.

Hayek: Nu sunt atât de sigur.

Krueger: Ce credeți despre o garanție minimă de hrană, îmbrăcăminte și adăpost?

Hayek: Ce înțelegeți prin „garanție minimă"? Întotdeauna am spus că sunt în favoarea unui venit minim pentru fiecare persoană din țară.

Merriam: Ați folosit asta în carte. Ce vroiați să spuneți?

Hayek: Voi reformula în felul meu: mă gândesc la asigurarea unui venit minim la care oricine poate apela în caz de urgență. Voi îl aveți, desigur, într-o măsură foarte mare sub forma ajutorului de șomaj.

Merriam: Ați părut deranjat când Krueger a folosit acel termen.

Hayek: Nu, el l-a transformat într-o garanție determinată a unor lucruri particulare.

Krueger: Era un citat exact.

Merriam: Din cartea dvs.

Krueger: O garanție minimă de mâncare, îmbrăcăminte și adăpost. Dacă se permite aceasta, atunci mă bucur că o recunoașteți, pentru că dvs. mergeți mult mai departe. Doriți, pe plan internațional, o putere care să împiedice diferitele

națiuni de la acțiuni dăunătoare vecinilor lor. Mi se pare că permiteți mult mai multă planificare publică decât au presupus majoritatea cititorilor cărții dvs. din această țară.

Hayek: Am remarcat acest lucru, dar eu nu sunt un anarhist. Nu sugerez că un sistem concurențial poate funcționa în lipsa unui sistem legal eficient implementat și inteligent conceput. Pe plan intern, cel puțin l-am încercat; pe plan internațional, nici măcar nu avem sistemul legal.

Krueger: V-am putea ruga să ne faceți cunoscut genul de planificare care ar fi interzisă în sistemul dvs. ideal? La ce fel de planificare ridicați obiecții?

Hayek: V-am dat o definiție generală. Este vorba despre orice control direct al volumului sau utilizării producției. Dacă doriți exemple din această țară, cred că trebuie să mă refer la situația de dinainte de război. Am putea lua Agricultural Adjustment Administration, NRA [National Recovery Administration] aproape în totalitate, Guffey Coal Bill, cazul cel mai recent. E o listă destul de lungă.

Merriam: Ați include în ea și taxa vamală?

Hayek: Cu siguranță toate restricțiile care împiedică în prezent concurența.

Merriam: Ați respinge toate taxele vamale?

Hayek: Sunt un adept convins al liberului-schimb, iar liberul-schimb face parte din aceeași filozofie.

Merriam: Fără vreo limitare sau precizare?

Hayek: Unul din lucrurile care mă supără este că atât de mulți oameni care-mi citesc cartea nu sunt adepți ai liberului-schimb și nu înțeleg că acesta este o parte esențială a aceleiași filozofii.

Merriam: Sunteți împotriva parității prețurilor în cazul fermierilor?

Hayek: Dacă „paritatea prețurilor" înseamnă că guvernul va asigura un anumit preț, desigur că sunt împotrivă, pentru că înseamnă că sistemul concurențial de prețuri este complet ineficient.

Merriam: Credeți, atunci, că dacă vrem să evităm drumul către servitute, trebuie să respingem toate taxele și paritatea prețurilor în cazul fermierilor?

Merriam: Ar fi unul dintre cele mai sigure mijloace de a evita acea cale.

Krueger: Alt lucru de care sunt interesat este problema planificării din perspectiva șomajului. În cartea dvs. explicați de ce oamenii doresc acum mai multă planificare decât a dorit generația trecută și o faceți fără să folosiți măcar o dată cuvântul „șomaj", care de altfel apare foarte, foarte rar în cartea dvs. Ce gen de planificare poate fi justificat în abordarea problemei șomajului?

Hayek: Cred că lucrul de care este nevoie și care foarte probabil ar avea efect se găsește în principal – aproape exclusiv – în domeniul politicii monetare, deși eu nu sunt de acord cu multe dintre ideile actuale. Vreau să spun că nimeni nu se poate îndoi de faptul că guvernul deține funcții importante în asigurarea unor condiții care să conducă la un nivel înalt și stabil de ocupare a mâinii de lucru. Dacă anumite măsuri au sau nu efect este o problemă foarte tehnică.

Merriam: Federal Reserve Bank se află pe drumul către servitute?

Hayek: Ei fac greșeli.

Merriam: În principiu, vreau să spun?

Hayek: Nu. Faptul că sistemul monetar trebuie să se afle sub control central nu a fost niciodată, după părerea mea, negat de vreo persoană cu judecată. Este o parte a cadrului în care poate funcționa concurența.

Merriam: Nu ați auzit despre dezbaterea pe tema adoptării decretului consiliului Federal Reserve Bank?

Hayek: Am studiat în amănunțime istoria sistemului federal de rezerve.

Merriam: Atunci nu ați aflat că a fost denunțat ca având o natură socialistă?

Hayek: Nu mă faceți responsabil pentru toate absurditățile care au fost spuse vreodată de te miri cine.

Merriam: Cuvintele care nu vă plac le numiți absurde sau vagi.

Hayek: Dvs. le considerați absurdități.

Merriam: Le consider absurdități, da, dar, fiind realist, consider că ce se întâmplă în această țară – vreau să spun în America – diferă de situația din Austria, sau de pe continent, sau din Anglia.

Krueger: Una dintre afirmațiile principale ale cărții dvs. mi se pare absurdă. Afirmați într-un limbaj foarte limpede că, istoric, ascensiunea totalitarismului și în particular a fascismului nu a fost o reacție împotriva tendințelor colectiviste din Europa, ci consecința inevitabilă a tendinței către socialism. Mi se pare o pervertire atât de evidentă a faptului istoric încât aș dori să aud această afirmație reformulată în termeni pe care să-i pot înțelege.

Merriam: În termeni bine precizați.

Hayek: Este principala mea convingere și principala teză a cărții. Se reduce, simplu, la faptul că tendința către socialism a fost cauza principală pentru care s-a acordat tot mai multă putere guvernului, în toate domeniile. În Europa, din momentul în care guvernele au dobândit controlul direct asupra unei mari părți a activităților sociale, ele au fost nevoite să le spună oamenilor în ce scopuri trebuiau utilizate. Astfel au fost nevoite să treacă de la controlul activității noastre materiale la controlul idealurilor și opiniilor noastre.

Merriam: În replică, trebuie să spun că, ajungând în 1899 în Germania ca student la Universitatea din Berlin și mergând acolo de multe, multe ori – în special în anii 1924, 1926, 1929, 1930 și 1932 – mi-am format exact impresia opusă. Cel mai puternic factor în dezvoltarea nazismului nu a fost comunismul, ci frica de comunism.

Krueger: Dacă nu putem cădea de acord asupra observațiilor istorice privitoare la relația dintre colectivism, socialism și fascism, să ne îndreptăm atenția asupra argumentului logic. Dvs. argumentați, domnule Hayek, că planificarea centralizată conduce în mod necesar la totalitarism. Aș dori să examinăm această idee în detaliu.

Merriam: Ce înțelegeți prin „planificare centralizată"? Sunt puțin nelămurit.

Krueger: Acesta este primul lucru pe care aș vrea să-l examinăm. Aș dori să cercetăm toți trei dacă legătura se poate realiza prin definiție – de exemplu, pur și simplu definind planificarea ca fiind totalitară – sau dacă are vreo logică reală, pentru că eu nu am fost capabil să urmăresc logica din carte.

Hayek: Am folosit termenul „planificare centralizată" în exact același sens în care toți cei din trecut l-au folosit când au sugerat că am putea îmbunătăți lucrurile dacă le

luăm din mâinile liberei inițiative și le încredințăm controlului guvernamental. În acest sens am folosit termenul. O dată ce acționăm astfel, se întâmplă un lucru pe care acești oameni nu l-au prevăzut, dar care este o consecință necesară. Fiindcă guvernul preia controlul mijloacelor, el trebuie de asemenea să decidă în ce scopuri vor fi ele folosite.

Merriam: Primii marxiști erau anarhiști, nu-i așa? Ei nu credeau deloc în stat.

Hayek: Ei nutreau speranța că în cele din urmă statul va fi abolit, dar au propus o cale care trecea prin omnipotența statului și care doar promitea abolirea statului într-un viitor foarte îndepărtat, dar niciodată nu au explicat cum urma să se realizeze acest lucru.

Merriam: Totuși aceasta încă este o doctrină, nu-i așa?

Hayek: Există multe școli marxiste.

Merriam: Nu am putea spune că Lenin ar trebui recunoscut ca un profet al comunismului?

Hayek: Mă îndoiesc că există cineva în Rusia comunistă care crede că statul va dispărea vreodată.

Merriam: Ne ocupăm de logica situației și nu de faptele practice. Aceasta este doctrina, nu-i așa?

Krueger: Sfârșiți, Hayek, prin a folosi termenii „socialism", „comunism", „totalitarism", „planificare" și „colectivism" interschimbabil de la un paragraf la altul. Îi substituiți unul prin celălalt, ceea ce ne face să ne întrebăm ce înțelegeți în realitate prin planificare. Insistați, de exemplu, că ea presupune controlul activităților individului.

Adică, atunci când există planificare economică, o autoritate planificatoare centrală va trebui să decidă în locul oamenilor asupra ocupației lor, să desființeze libertatea oamenilor de a-și alege ocupația, să hotărască exact ce

bunuri și servicii vor consuma oamenii ca indivizi și în ce cantitate, și să continue prin a-și impune controlul asupra gândirii și spuselor individului, și chiar asupra relațiilor sale de familie. În cartea dvs. sugerați toate acestea. Ce caracteristică a planificării centralizate necesită acest control asupra activităților individuale?

Merriam: Când spuneți „planificare centralizată" excludeți genul meu de planificare.

Krueger: Dânsul exclude de asemenea genul meu de planificare.

Merriam: Dintr-un anumit punct de vedere, la Washington se face planificare centralizată, sau la National Planning Association, cu sediul la Washington, finanțată privat.

Hayek: Nu consider acești termeni echivalenți, Krueger. Spun următorul lucru: colectivismul este o metodă ce poate fi folosită pentru multe lucruri diferite, iar celelalte sunt diverse genuri de colectivism. Dar afirm că anumite rezultate se obțin din metoda urmată și nu din scopurile pe care oamenii vor să le atingă. Acea metodă a planificării centralizate, care este propusă ca metodă alternativă de a organiza producția pentru a înlocui concurența, implică faptul că un guvern sau vreo altă autoritate centrală trebuie să preia controlul total al resurselor.

Merriam: Dar dacă „planificare centralizată" nu înseamnă asta, atunci, desigur, nu are sensul folosit în Statele Unite.

Hayek: Am definit și folosit termenul, cred, în mod frecvent în acest sens și cred că acest fel de planificare centralizată există în bună măsură și în Statele Unite.

Merriam: Contest acest lucru. Ne-ați putea da câteva exemple?

Hayek: V-am dat o listă înainte.

Merriam: Vreți să spuneți AAA; dar ei oricum sunt constituționali. Nu ne duc pe drumul către servitute. Sunt morți.

Hayek: În război se recurge de cele mai multe ori la planificarea centralizată, dar numai pentru un timp limitat.

Merriam: Vă așteptați ca războiul să fie condus de comune și județe? Războiul trebuie să fie centralizat, nu-i așa?

Hayek: În timpul războiului, toți trebuie să devenim într-o anumită măsură totalitari.

Merriam: Nu aveți nimic de obiectat la asta, nu-i așa?

Hayek: Nu, fiindcă temporar se pot sacrifica anumite aspecte ale libertății pentru a o păstra pe termen lung.

Krueger: Aș dori să vă atrag atenția că s-au scris multe lucrări de care probabil nu aveți cunoștință împotriva acestei definiții a planificării care necesită controlul asupra tuturor activităților individuale, prezentându-se un fel democratic de planificare, bazat pe descentralizare și bazat, în luarea deciziilor, mai degrabă pe utilizarea regulilor decât pe utilizarea autorității discreționare, procesul politic democratic fiind păstrat ca instrumentul esențial prin care poporul ține sub control oficialitățile guvernamentale. Dar aparent ignorați toate acestea. Insistați, de exemplu, asupra faptului că planificarea este incompatibilă cu supremația dreptului. Merriam, sunteți un adept al supremației dreptului. Ce ne puteți spune despre ea?

Merriam: Știu câte ceva despre supremația dreptului, sigur, dar mi se pare că marea lipsă a studiilor lui Hayek, printre multe altele, este că nu ia în considerare administrația publică și managementul. Dacă îl înțeleg corect, crede că tot ce este delegat unui administrator este irațional.

Hayek: Sunt foarte multe aspecte, Krueger, dar al dvs. este, cred, cel mai important.

Merriam: Îl consider pe al meu ca fiind cel mai important.

Hayek: Trebuie să încep cu Krueger. Intelectual, aceste noi experimente ale unora dintre voi, socialiștii, de a concepe o alternativă la ceea ce fusese metoda tradițională a socialismului sunt foarte fascinante. Ele sunt, de fapt, rezultatul unei recunoașteri a însăși pericolelor pe care le subliniez eu. Nu cred că ați mers suficient de departe. Nu înțelegeți cât de mare este pericolul. Cu modificările pe care le propuneți încă nu îl evitați, dar cel puțin voi i-ați văzut începutul.

Dar eu am discutat despre socialismul care a determinat stadiul actual de evoluție, nu despre acel socialism speculativ care datează cam de cinci ani, dezbătut în numeroase articole și reviste academice, în care autorii își manifestă îndoiala că el ar putea deveni vreodată o chestiune practică.

Merriam: Despre ce anume vorbiți? Sunt cam dezorientat. Krueger, știți cumva sau înțelegeți despre ce vorbește dânsul?

Krueger: Cred că pur și simplu dă deoparte tot ce a fost foarte inteligent scris în privința felului în care planificarea poate fi operată democratic, pentru că insistă pe o definiție în virtutea căreia planificarea este nedemocratică.

Merriam: Ne scoate din discuție. Prin definiție, definiția sa e o definiție, sunt sigur.

Hayek: Am folosit definiția pe care, până acum cinci sau zece ani, o foloseau toți socialiștii cunoscuți de mine și despre care toți socialiștii afirmau că ar putea fi pusă în

aplicare într-un sistem democratic. Astăzi și eu și dvs. am ajuns la concluzia că toate vechile lor concepții despre economia dirijată de guvern nu ar putea fi realizate într-un sistem democratic. Trag concluzia că se aplică tuturor genurilor de socialism. Dumneavoastră, în replică, ați proiectat un nou tip de socialism despre care credeți că ocolește impasul respectiv, iar eu urmăresc cu cel mai mare interes aceste experimente.

Merriam: Nu înțeleg cum puteți fi atunci atât de sigur că nu pot exista condiții democratice într-un sistem despre care spuneți că nu a fost încă pus în practică.

Hayek: Pot exista moduri complet diferite de a controla. Eu sunt pentru dezvoltare și experiment.

Merriam: Cred că noi avem mai multă credință în democrație decât aveți dvs. Mă sprijin pe anumite pasaje din cartea dvs.

Krueger: Dați-mi voie să detaliez acest aspect. Spuneți de mai multe ori, Hayek, că orice fel de planificare este incompatibil cu supremația dreptului, și într-o scurtă notă dați la o parte tot ce a fost scris despre planificarea socialistă de natură democratică. Aparent nu manifestați deloc încredere în procesul politic văzut ca mijloc de a menține guvernul răspunzător în fața poporului. Nu aveți deloc încredere în procesul politic ca mijloc de a stabili răspunderea?

Hayek: Dacă folosiți planificarea centralizată în sensul în care o folosesc eu – dirijarea de către guvern a producției – sunt destul de convins că ea nu poate fi eficient controlată de procesul democratic. Într-o societate liberă nu vom putea pretinde niciodată gradul de acord între oameni cerut de planificarea centralizată. Este nevoie de metode prin care oamenii să fie de acord, altfel nu vă veți bucura niciodată de verificările dvs. democratice.

Merriam: În capitolul „De ce ajung în frunte cei mai răi“, aparent exprimați îndoieli foarte serioase în ceea ce privește capacitatea unei societăți democratice de a realiza mare lucru. Spuneți, de exemplu, că este cu atât mai puțin probabil ca oamenii să cadă de acord cu cât ei sunt mai inteligenți. Dacă așa stau lucrurile, atunci valoarea procesului nostru educațional este pierdută.

Hayek: Spun că oameni ca dvs., Merriam, au înclinația de a împovăra democrația cu sarcini de care nu se poate achita și, prin urmare, probabil o vor distruge.

Merriam: Credeți că acesta ar fi punctul meu de vedere. Ideea mea este că tocmai pentru asta este făcută democrația și că slăbiciunea democrației e cauzată de faptul că unii ascultă ceea ce alții cred că ar fi părerea dvs.

Hayek: Iată punctul în care nu suntem de acord.

Krueger: Hayek, și eu sunt la fel de sceptic ca și dvs. în ceea ce privește statul atotputernic.

Merriam: Ce înțelegeți prin statul „atotputernic“?

Krueger: Vorbesc în termenii lui. În fiecare capitol a folosit cuvintele „tot“, „atotcuprinzător“ și așa mai departe.

Merriam: Nici un stat nu este atotputernic.

Krueger: Eu nu doresc să fiu salvat de concentrarea puterii economice în mâini particulare, așa cum s-a întâmplat în secolul al XIX-lea, prin dezvoltarea unui stat totalitar, dar dacă ați fi serios interesat de acest subiect, Hayek, mi se pare că ați fi interesat și de îmbunătățirea procesului politic prin care se realizează o legătură între oameni și guvernul care îi conduce. În schimb, spuneți, și citez, „alegerea periodică a reprezentanților, în care opțiunea morală a individului tinde să fie din ce în ce mai redusă, nu reprezintă o situație în care să fie testate valorile sale

morale". Mi se pare că vă veți găsi în mare dificultate dacă procesul politic nu va putea fi transformat într-un prilej de manifestare a valorilor morale.

Hayek: Fraza induce în eroare dacă este scoasă din context.

Krueger: Sugerez ca fiecare dintre noi să facă o ultimă declarație, precizând pentru ascultători poziția sa esențială asupra subiectului.

Merriam: Consider că lumea modernă evoluează către libertate – libertatea într-o măsură mult mai mare decât oricând înainte în istoria omenirii. Servitutea și sclavia se găsesc în urma noastră, nu înainte. Războiul și șomajul – marile blesteme ale omenirii – sunt în curs de eradicare prin efortul uman, democratic, care aduce laolaltă într-o inițiativă comună, atât publică, cât și particulară, forțele creatoare ale guvernului, întreprinderilor comerciale, proletariatului, agriculturii și bisericii.

Krueger: Dacă se definește planificarea ca fiind totalitară, atunci nu există nici o cale de a o face democratică; dar planificarea este compatibilă cu menținerea unor reguli procedurale care să limiteze puterea discreționară. Libertatea, egalitatea, securitatea pot fi toate reunite, dar anumite libertăți, cred, trebuie desființate sau limitate pentru ca acest lucru să fie posibil. Una dintre ele este libertatea de a deține în mod privat și de a controla pentru profit mijloacele de trai care sunt esențiale pentru ceilalți. În loc de a restrânge moralitatea la comportamentul individual înțeles ca sfera proprie a acesteia, trebuie să introducem principiile morale în procesul politic, unde vor opera prin intermediul programelor politice și al partidelor politice. Altfel libertatea va fi pur și simplu un cuvânt în „Liberty League".

Hayek: Nu sunt tulburat de ceea ce spuneți. Vedeți, dvs. încă vorbiți despre o veche controversă – dacă statul

ar trebui să acționeze sau dacă ar trebui să nu acționeze deloc. Cartea mea s-a străduit să înlocuiască vechea idee, prostească și vagă, cu o nouă distincție. Am realizat că un anumit gen de acțiune statală este extrem de periculos. Prin urmare, întregul meu efort se îndrepta către distincția între acțiunile legitime și cele ilegitime ale statului. Am încercat să o fac spunând că nu există obiecții în cazul în care guvernul planifică în vederea concurenței sau intervine acolo unde concurența nu poate face față; dar consider că toate celelalte forme de activitate guvernamentală sunt foarte periculoase.

PARTEA A PATRA

CHICAGO – FREIBURG

Cea mai lungă dintre călătoriile mele în America din perioada postbelică, până în 1949, a fost cea din primăvara anului 1946, când am petrecut două luni la Universitatea din Chicago și două luni la Universitatea Stanford. În acea perioadă, în care am avut mai mult timp liber decât în anii precedenți, am reînceput să lucrez serios, după mai bine de douăzeci și cinci de ani, la ideile psihologice care au fost în cele din urmă publicate în *The Sensory Order*.

După călătoria din 1945, în care am făcut acel turneu de conferințe, propunerile de a scrie pe înțelesul maselor și de a mai ține astfel de conferințe erau foarte atrăgătoare financiar, iar unii dintre prietenii mei m-au sfătuit insistent să rămân în America și să culeg o asemenea recoltă. Nu lipseau oferte de diverse feluri. Dar nu mă simțeam atras de acest lucru și nici nu credeam că aș fi avut talentul de a-l face cu ușurință. Într-adevăr, nutream convingerea că acest gen de activitate, de a scrie și conferenția pentru marele public, corupea mintea și că pe termen lung aș fi făcut mai mult pentru idealurile politice la care țineam dacă m-aș fi mărginit la activități strict academice. Dar cel puțin o dată exercitasem o anumită influență practică, câștigând în același timp destui bani; m-am simțit îndreptățit de acest fapt să nu mă mai preocup de chestiuni practice, dedicându-mi energia pentru un timp unor probleme în întregime abstracte. Probabil că m-am simțit și provocat de faptul

că unele dintre cunoștințele mele mai de stânga (cu tupeu considerabil) mi-au dat de înțeles că în opinia lor am încetat să mai fiu un om de știință, devenind un propagandist. În orice caz, am hotărât să mă răsplătesc pentru ceea ce mi se părea a fi o datorie îndeplinită, neglijând complet, pentru un timp, lucrurile așteptate de la mine și făcând exclusiv ceea ce se nimerea să mă intereseze cel mai mult pe moment. Acestea erau vechile mele idei despre psihologia teoretică, reînsuflețite de studiile, întreprinse în primii ani ai războiului privind metodologia științelor sociale.

Nu mi-aș fi dorit niciodată să părăsesc Anglia, mai ales dacă aș fi putut trăi în continuare la Cambridge, deși atmosfera unei instituții ca LSE, foarte specializată, începuse să mi se pară îngustă și era chiar din ce în ce mai obositor să lucrez acolo, din cauza distanțelor lungi de parcurs și a cursurilor de seară. Am acceptat în 1950 oferta de la Chicago în primul rând pentru că îmi oferea posibilitatea financiară a divorțului și a recăsătoriei, pe care le doream de mult, dar le amânasem din cauza războiului. De fapt, postul de la Committee on Social Thought de la Universitatea din Chicago îmi oferea posibilități aproape ideale de a-mi urmări noile interese. Îmi era permis, ca profesor de științe sociale și morale, să mă dedic oricărui subiect aveam chef și să predau cât de mult sau de puțin doream. Simțeam că stagnez ca economist și nu simpatizam cu direcția în care evolua economia. Deși consideram încă cercetările pe care le făcusem în anii 1940 în domeniile metodei științifice, istoriei ideilor și teoriei politice ca refugieri temporare în alte specialități, mi-a fost greu să mă întorc la predarea sistematică a teoriei economice și m-am simțit ușurat că nu mi s-a impus acest lucru.

I6: Fondul Volker n-a fost și el implicat în mutarea dvs. în Statele Unite [în 1950]?

Hayek: Una dintre cele mai semnificative conferințe ale turneului din 1945 s-a ținut la Clubul Economic din Detroit. Cartierul meu general se găsea atunci la Clubul Quadrangle al Universității din Chicago, de vreme ce

University of Chicago Press sprijinea această acțiune, în întregime aflată în mâinile organizației naționale a concertelor și artiștilor. Acea conferință din Detroit a avut succes, iar în seara următoare, sau după două seri, când m-am întors la Chicago, un anumit domn a apărut la clubul meu spunând: „Profesore, nu voi răpi mult din timpul dvs., dar o carte ca *Drumul către servitute* ar trebui rescrisă pentru America. O puteți face?"

„Nu știu nimic."

„Dar se poate face?"

„Ei, presupun că se poate face, dacă găsiți omul potrivit."

„Cât ar costa?"

„Nu cunosc prețurile din America, dar aș zice că în jur de zece mii de dolari pe an [șaizeci de mii astăzi], timp de trei ani, și se poate face."

„Banii sunt ai dumneavoastră."

Acela era domnul Luhnow. Nu l-am luat prea în serios. Dar am avut câteva lungi discuții pe acest subiect cu Henry Simons, care-mi devenise bun prieten la Chicago; existau anumite complicații, așa că în cele din urmă a trebuit să mă întorc în Anglia. A trebuit să-i comunic lui Luhnow, în timpul călătoriei, că nu-l puteam ajuta.

Telegrama lui de răspuns a fost „Vă veți reîntoarce în condițiile stabilite de dvs. să o faceți?".

„Nu în serviciul dvs. Dacă aranjați ca o universitate să mă invite ca *visiting professor*, s-ar putea să mă mai gândesc".

„Ce universități ați prefera?"

Totul prin telegrame. Am spus: „Chicago", unde începusem discuțiile cu Henry Simons, și apoi am spus în treacăt că nu fusesem încă pe Coasta de Vest; am menționat Stanford ca pe o posibilitate. În mai puțin de trei săptămâni, aveam invitații de la decanii a trei universități. S-a aranjat să împart un semestru între Chicago și Stanford.

16: Ce s-a întâmplat cu proiectul de a scrie un *Drum către servitute* american?

Hayek: Aproape că îl convinsesem pe Henry Simons să accepte angajamentul cu condiția ca Aaron Director, care pe atunci lucra la Washington, să i se alăture și să lucreze cu el.

I6: Asta s-ar fi întâmplat la Chicago? Iar Director era cumnatul lui Milton Friedman?

Hayek: Da. Lucrase la Chicago, acceptase o slujbă la Washington în timpul războiului, iar în momentul respectiv era la Washington; Henry Simons era cel cu care negociasem. Proiectul s-a anulat, Aaron refuzând inițial această poziție de asistent al lui Henry Simons. După aceea s-a petrecut o întâmplare ciudată. După ce m-am dus la Stanford să încerc și acolo, Henry Simons a murit subit. Oricum, Aaron Director s-a simțit prin urmare obligat să continue, ca prieten drag, ceea ce nu dorise să facă înainte alături de Henry Simons. Astfel că s-a dus la Chicago cu acești bani de la Volker, cu misiunea oficială de a scrie un *Drum către servitute* pentru Statele Unite, pe care de altfel nu l-a scris niciodată. Acesta a fost începutul relațiilor mele cu Luhnow. După această întâmplare, nu am mai avut legături directe cu el, exceptând întâlnirile de discuții pe care el le stabilea; dar am motive să cred că, atunci când John Nef a inițiat încercările de a-l convinge pe Hutchins să mă cheme la Chicago, Luhnow și-a adus contribuția. Am fost propus mai întâi pentru catedra de economie, dar m-au respins.

...Cel care mă dorea acolo era perseverent și și-a mutat eforturile de la catedra de economie la Committe on Social Thought. Lucru care pentru mine s-a dovedit în cele din urmă a fi mult mai atrăgător, fiindcă eram puțin obosit după douăzeci de ani de predat teoria economică, iar invitațiile de la Committee on Social Thought îmi indicau că puteam prezenta orice subiect care avea cât de cât legătură cu științele sociale și că nu eram obligat să predau când nu doream să o fac. Fiind vorba și de un salariu corespunzător mai mare, era o ofertă irezistibilă. Așa că am mers la Chicago.

Capitolele de istoria ideilor din *The Counter – Revolution of Science*, adică eseurile despre saint-simonieni și Comte scrise în 1940 la Londra, reprezintă cea mai ambițioasă încercare într-un domeniu care m-a interesat timp îndelungat. În acesta se încadrează diversele schițe biografice ale economiștilor (Gossen, Wieser, Cantillon, Menger și în special Henry Thornton, eseul meu preferat), scrise în diverse perioade, în cursul timpului. Dar lucrarea despre saint-simonieni, în special, a avut o urmare neașteptată: i-am dedicat mult timp lui John Stuart Mill, care în realitate nu m-a atras niciodată în mod deosebit, deși am dobândit fără intenție reputația de a fi unul dintre cei mai de seamă experți ai operei sale. S-a ajuns la această situație datorită faptului că, urmărind influența saint-simoniană asupra Angliei, am remarcat că mare parte din corespondența importantă a lui John Stuart Mill, care arunca lumină asupra acestei probleme, nu se găsea decât răspândită prin diverse publicații, deseori greu de procurat, sau numai în manuscris.

O trecere în revistă a corespondenței nepublicate disponibile a relevat o asemenea bogăție de material de acest tip – printre care corespondența fascinantă a lui Mill cu soția sa de mai târziu – încât am fost ispitit să inițiez colectarea sistematică și chiar publicarea acestui material extrem de interesant. Întâmplarea de a fi găsit acest material în timpul războiului, când aveam la dispoziție nu numai timp liber, ci și un asistent potrivit pe care altfel nu l-aș fi putut angaja pentru așa ceva (dr. Bosch), m-a tentat să duc proiectul mult mai departe decât intenționasem. Dar după ce am publicat corespondența lui J. S. Mill cu Harriet Taylor (în 1951) și am pus tot materialul meu la dispoziția biografului plin de succes al lui J. S. Mill, Michael Packe, am transferat toate copiile scrisorilor lui Mill acumulate de mine lui Francis Mineka de la Universitatea Cornell care, sunt sigur, se va achita mult mai bine decât mine de însărcinarea de a le edita.

Munca mea la Mill a avut o urmare neprevăzută, dar foarte plăcută. A trebuit să omit, în editarea corespondenței lui Mill cu soția sa, majoritatea scrisorilor lungi pe care i le scrisese în timpul lungii călătorii prin Italia și Grecia, întreprinse în iarna și primăvara

anilor 1854-1855, din motive de sănătate. Mi-a trecut însă prin minte că ar fi interesant să repet călătoria după exact o sută de ani, cu scopul de a realiza o ediție adnotată a scrisorilor. Am reușit să conving Fundația Guggenheim să-mi acorde o sponsorizare substanțială pentru finanțarea călătoriei, și astfel eu și soția mea am avut posibilitatea de a petrece șapte luni încântătoare călătorind cu mașina, întâi prin vestul și sudul Franței, apoi prin Italia până la Neapole, apoi în jurul Siciliei, ajungând la Corfu și Atena, de unde am vizitat Eubeea, Delphi și mare parte din Peloponez. Deoarece cu mașina am putut călători mult mai repede decât putea călători Mill pe calea ferată și deși în general am încercat să fim în locurile respective la datele la care le vizitase și Mill, am economisit timp suficient ca de la Neapole să ne abatem în Egipt, pentru a susține prelegerile pe tema „The Political Ideal of the Rule of Law", la invitația Băncii Egiptului.

Datorită acestor conferințe și a preocupării constante cu gândirea lui Mill, după întoarcerea la Chicago, în toamna anului 1955, planul pentru *Constituția libertății* mi-a apărut dintr-o dată clar în minte. Există totuși o poveste legată de acest subiect, pe care aș dori să o spun. În *Autobiografia* sa, Mill descrie cum i-a venit ideea pentru *On Liberty*, pe când urca scările Capitoliului din Roma. În ziua potrivită am făcut și eu același lucru, dar nu mi-a venit inspirația. După cum am observat mai târziu, nici nu era de așteptat, fiindcă Mill spusese o minciună: scrisorile arată că ideea de a scrie o astfel de carte i-a venit înainte de a ajunge la Roma. Cu toate acestea, la scurt timp după încheierea călătoriei, aveam un plan clar pentru o carte despre libertate, construită în jurul conferințelor de la Cairo. În cei trei ani care au urmat, am scris versiuni preliminare ale celor trei părți care compun *Constituția libertății*, revizuind întreaga carte în iarna 1958-1959; astfel că am putut să le prezint editorilor mei americani manuscrisul terminat (la a șaizecea mea aniversare, pe data de 8 mai 1959). (Cartea a fost gata de vânzare în decembrie 1959, dar data oficială de publicare a fost 9 februarie 1960).

La scurt timp după apariția, în mai 1960, a *Constituției libertății*, am început să sufăr de o depresie severă care a durat exact

un an. Am considerat-o atunci un efect al faptului că mă lăsasem de fumat (din cauza unei alarme false pricinuite de descoperirea de către dentistul meu a unui punct dureros pe cerul. gurii), și într-adevăr ea a dispărut aproape instantaneu când m-am reîntors, după un an, la pipa mea. Dar acum sunt mai înclinat să consider că a fost un atac timpuriu al aceluiași gen de depresie de care acum [martie 1972] sufăr de aproape doi ani [o depresie care a încetat cu puțin timp înainte de primirea premiului Nobel, în 1974]. Acel prim atac a luat sfârșit pe când petreceam primăvara anului 1961 la Universitatea din Virginia, în Charlottesville, cea mai mare parte a vizitei fiind umbrită de respectiva depresie.

Sunt tot mai înclinat să cred că starea mea mizerabilă de la începutul anilor 1970 se datorează în principal – după niște probleme cu inima în 1969 – faptului că doctorul meu personal din Salzburg, foarte drăguț și apreciat, mă trata greșit de diabet, dându-mi un medicament care scădea nivelul zahărului din sânge, această scădere fiind cauza stării de „tremurat intern", după cum o numeam, stare care mă făcea neputincios intelectual. Ulterior am aflat că această descriere pe care o inventasem le era cunoscută doctorilor ca un simptom al unui conținut prea scăzut de zahăr în sânge. Chiar după ce nu am mai luat medicamentul respectiv glicemia mea a rămas scăzută, ceea ce este, cred, foarte puțin probabil la o persoană cu tendința de a se îmbolnăvi de diabet, deși s-ar putea de asemenea datora unei scăderi în greutate, de la optzeci și nouă de kilograme la puțin peste șaptezeci.

Oricât de plăcut ar fi fost mediul intelectual oferit de Universitatea din Chicago, în Statele Unite nu am ajuns niciodată să mă simt la fel de în largul meu ca în Anglia. Eram de asemenea foarte îngrijorat de asigurările inadecvate pe care respectiva poziție le oferea pentru bătrânețea mea și a soției mele: o sumă globală la o vârstă de pensionare destul de timpurie (șaizeci și cinci de ani). Când am primit, în iarna 1961-1962, o ofertă neașteptată de a profesa la Universitatea din Freiburg im Breisgau, care nu numai că-mi oferea trei ani suplimentari de activitate, ci îmi asigura și o

pensie moderată pe viață, am acceptat fără ezitare oferta și nu am regretat niciodată mutarea. Cei opt ani petrecuți acolo au fost în multe privințe foarte satisfăcători. A trebuit, din nou, să devin economist, dar m-am putut concentra, în ceea ce am predat, asupra problemelor de politică economică, despre care simțeam că încă mai am ceva de spus. Am fost foarte norocoși să găsim un apartament atrăgător și ne-am bucurat în mod deosebit de cadrul minunat al Pădurii Negre.

Am avut, de asemenea, norocul de a-mi păstra întreaga energie, sănătate și putere de muncă până aproape de sfârșitul perioadei de la Freiburg. Deși puterile mele au început să slăbească vizibil după cea de-a șaptezecea aniversare – și încă nu am dus la bun sfârșit activitățile în care am fost implicat în acei ani – ei au fost în ansamblu ani foarte fructuoși. Tot în această perioadă am călătorit mai mult decât oricând înainte: am făcut patru călătorii în Japonia (cu escale lungi în Taiwan și Indonezia) și, în cele din urmă, o călătorie de întoarcere din America, după o perioadă de ședere de cinci luni la Universitatea din California-Los Angeles, prin Pacificul de Sud (Tahiti, Fiji, Noua Caledonie, Sydney și Ceylon).

Curând după stabilirea la Freiburg, am început să lucrez la ambițiosul proiect al unei cărți despre lege, legislație și libertate [*Law, Legislation and Liberty*, în trei volume, 1973-1979], destinată să fie un fel de completare la *Constituția libertății*. Majoritatea lucrărilor publicate în perioada de la Freiburg derivă din această lucrare; când am părăsit, după opt ani, Freiburgul, terminasem (cu excepția unui capitol de încheiere) un manuscris excesiv de lung. Tot mai cred că el conține anumite idei importante, dar, în forma prezentă, nu mi se pare potrivit pentru publicare.

I5: Îmi aduc aminte că mi-ați vorbit o dată despre un proiect. După cum îmi amintesc, era vorba despre obținerea sprijinului Fundației Ford pentru restabilirea Universității din Viena – prin anii '70.

Hayek: Pentru a-i restabili tradiția. Ideea mea era de a crea un institut de studii avansate, și de a readuce înapoi

la Viena toți refugiații încă activi – oameni ca Schrödinger și Popper... o, am o listă minunată! Cred că am fi făcut un centru excelent, dacă am fi obținut finanțarea. Dar din respectivul proiect a evoluat actualul Institut Ford din Viena, în întregime dedicat matematicii, economiei și statisticii, lucru cu care eu nu prea sunt de acord. Cred că planul meu nu a fost bine realizat, ceea ce se datorează în bună măsură Universității din Viena care nu s-a arătat prea entuziasmată.

Unul dintre principalele beneficii obținute din succesul *Drumului către servitute* a fost faptul că, prin intermediul diverselor turnee de conferințe la care a condus cartea sau prin corespondență, am intrat în legătură cu un număr mare, mai mare decât credeam că ar exista, de oameni cu păreri asemănătoare în privința problemelor ridicate în carte. Am aflat că nu numai în America, ci și în numeroase țări de pe Continent existau indivizi sau mici grupuri care păstrau încă marea tradiție liberală dar, în încercarea de a o reafirma și apăra, se simțeau la fel de izolați ca micul nostru grup de la London School of Economics unde nu numai prietenul meu cel mai bun, Lionel Robbins, ci și câțiva alți colegi – Arnold Plant, Frank Paish și Frederic Benham – erau în esență de acord cu părerile mele.

Am descoperit că învățam atât de multe din discuțiile cu oamenii, din diverse locuri, care-mi împărtășeau ideile – precum Henry Simons și grupul său de la Chicago, Wilhelm Röpke la Geneva, ca și un grup german condus de Walter Eucken – încât am simțit dorința de a-i aduna pe toți acești oameni într-un grup internațional care să dezbată problemele ridicate de eforturile lor de a reînsufleți tradiția liberală. Am considerat că o dezbatere fructuoasă a acestor probleme era posibilă numai în interiorul unui grup care împărtășea aceeași filozofie fundamentală și că aveam multe de învățat unul de la altul, de vreme ce fiecare își îndreptase în altă direcție eforturile de dezvoltare a idealurilor subiacente, în timp ce în multe privințe cei mai mulți dintre noi acceptaseră fără voie unele dintre ideile curente, la modă, care erau în realitate incompatibile cu principiile liberale.

Cu toate că în anii imediat următori războiului m-am gândit des la acest proiect și am vorbit mult despre el, ar fi rămas probabil doar un vis dacă nu aș fi întâlnit în Elveția un organizator foarte capabil care să-l pună în practică. Un anumit dr. Albert Hunold din Zürich adunase fonduri care să-i permită lui Röpke inițierea unui trimestrial liberal, dar anumite neînțelegeri apărute între ei au făcut acest plan imposibil. Cu toate acestea, Hunold a obținut consimțământul donatorilor și al lui Röpke de a folosi fondurile deja strânse în Elveția pentru finanțarea conferinței propuse de mine. Reușind să obțină niște fonduri suplimentare de la un admirator american al *Drumului către servitute*, organizarea unei asemenea conferințe a devenit posibilă în primăvara anului 1947; programul conferinței și participanții au fost hotărâți de mine, întreaga trudă a organizării revenindu-i lui Hunold. Conferința de zece zile ținută la Mont Pèlerin, pe țărmul lacului Geneva, mai sus de Vevey, a inclus treizeci și șase de universitari și jurnaliști din Statele Unite, Anglia și mai multe țări de pe Continent; ea a avut un asemenea succes încât s-a hotărât transformarea sa într-o asociație permanentă, care și-a luat numele de la locul primei întruniri.

Pe parcursul următorilor doisprezece ani – în care am activat ca președinte al societății, asistând la creșterea rapidă a numărului de membri – am putut organiza cu ajutorul dr. Hunold, întâlniri în diferite locuri aproape în fiecare an; datorez acestor întâlniri mulți prieteni și multe idei noi. Dar colaborarea cu dr. Humbold, căruia îi încredințasem toate responsabilitățile organizatorice, a devenit în cele din urmă imposibilă din cauza ambițiilor sale lumești; am considerat necesar ca amândoi să demisionăm, pentru a face loc unei noi conduceri. Membrii mai tineri au luat inițiativa și, după o perioadă critică de un an sau doi, Societatea și-a reluat programele, prosperând încă și azi, după aproape douăzeci și cinci de ani – deși acum, în 1971, după un timp în care idealurile sale păreau să câștige teren, este din nou amenințată de o nouă tendință către colectivism.

I-am invidiat adeseori pe oamenii a căror cunoaștere le aparține, păstrată fiind într-un mod ordonat și ușor de reprodus, pe

oamenii capabili în orice clipă nu numai să reproducă raționamente pe care o dată le-au învățat sau le-au descoperit chiar ei, ci și să o facă folosind aproape aceleași cuvinte prin care s-au familiarizat pentru prima oară cu ele. Ei sunt oamenii care au un răspuns la toate, dascălii eficienți și, cred, de asemenea, cei care scriu bine: pentru a scrie bine cineva trebuie să aibă o vedere de ansamblu asupra subiectului și să știe în fiecare moment unde se situează în rețeaua de argumente.

Dar nu sunt sigur că probabilitatea ca oamenii din această categorie, cărora memoria le oferă acces imediat la cunoștințele deținute, să vină cu idei originale este la fel de mare ca în cazul celor cu o minte care se mișcă mai încet pe cărările bătute. Eu, în orice caz, sunt sigur că-mi datorez cele mai multe dintre ideile originale avute vreodată faptului că nu-mi stăteau la îndemână răspunsurile convenționale la întrebări binecunoscute, că a trebuit să le găsesc eu, cu efort, aproape de fiecare dată, și că în acel proces am descoperit adeseori lipsuri sau contradicții în păreri general acceptate.

Am devenit tot mai conștient, prin compararea propriilor mele puteri și metode de lucru cu cele ale colegilor și prietenilor, de existența a două tipuri mentale foarte diferite, eu reprezentând un exemplu destul de pronunțat al unuia dintre ele. Diferența constă în principal în rolul pe care îl joacă în structura intelectuală a unui om memoria precisă sau capacitatea de a reproduce cu ușurință raționamente. Capacitatea mea de a reproduce din memorie un fragment citit sau auzit este într-adevăr foarte mică. Chiar pe vremea când eram tânăr, deși aveam o memorie pe termen scurt destul de bună și deși un argument înțeles sau chiar o relatare auzită lăsau urme permanente în gândirea mea, rareori le-aș fi putut reproduce. Parcă ele ar fi devenit dintr-o dată parte a unei fotografii prelucrate, o contribuție la concepția mea despre lume, dar nu o descriere a lumii pe care s-o pot folosi din nou ca atare.

Ideile originale pe care le-am avut nu au provenit dintr-un proces ordonat de deducție. Întotdeauna m-am considerat un contraexemplu în viață al teoriei potrivit căreia gândirea are loc în cuvinte sau în general în limbaj. Sunt cât se poate de sigur că

deseori am fost conștient că am soluția la o problemă – că o „văd“ în fața ochilor – cu mult înainte de a putea s-o exprim în cuvinte. Desigur, probabil că un fel de imaginație vizuală, a modelelor simbolice abstracte mai degrabă decât a imaginilor reprezentaționale, a jucat în procesele mele mentale un rol mai mare decât cuvintele. Cred că memoria de tip foarte vizual și lipsa de memorie verbală se află deseori în legătură.

Am fost întotdeauna atras de ideea fotografiilor prelucrate (care sunt rezultatul suprapunerii de fotografii ale unor fețe diferite), care erau la modă înaintea generației mele și din care probabil n-am văzut nici un exemplar. Dar ele par să exemplifice o trăsătură caracteristică a minții mele – eu nu-mi amintesc un raționament, dar absorb cumva o parte din el în ceea ce știu deja. Ar fi un efort foarte mare să-mi însușesc un argument astfel încât să-l pot reproduce; mi-ar veni probabil mai ușor în cazul unui subiect despre care nu știu nimic, dar îmi este aproape imposibil în cazul unei probleme la care m-am gândit personal. Dar chiar în cazul unui subiect nou, rezultatul parcurgerii primului manual ar fi mai degrabă neclar și indistinct. Preferam ca în loc să reiau același manual să citesc un altul pe același subiect. Treptat, lucrurile se așezau, dar deși dobândeam satisfacția de a fi descoperit prin puteri proprii o soluție la problemele relevante, nu aveam în minte un rezumat clar al întregului și nici nu puteam expune același subiect de două ori la fel.

Cam în perioada mutării la Cambridge, în special în noua companie de la High Table a King's College, m-am necăjit destul de mult din cauza scăderii capacității mele de a urmări îndeaproape conversațiile în engleză. Numai după război, când am călătorit din nou în țări vorbitoare de germană, am descoperit că nu capacitatea mea de a înțelege engleza se deteriora, ci auzul meu. De mult timp nu mai auzeam cu urechea stângă (am crezut că acest fapt se datora exploziei unei bombe în război, dar doctorii au spus că este de fapt un efect al unei infecții din copilărie), dar până la patruzeci de ani auzisem suficient de bine cu urechea dreaptă pentru a compensa. Această neplăcere îmi răpește de atunci tot

mai mult din bucuria companiei și aproape complet bucuria teatrului, care într-un timp a fost un mod obișnuit de a-mi petrece plăcut timpul. Chiar dacă situația nu s-a înrăutățit atât de mult cum mă temeam odată, ea este în mare măsură răspunzătoare pentru faptul că apar mai nesociabil decât sunt în realitate.

Tot în timpul anilor petrecuți la Cambridge, m-am putut complace în hobby-ul meu de a colecționa cărți vechi de economie. Începusem colecția încă de la Viena, la început cu cărți legate de lucrarea despre istoria teoriei și politicii monetare pe care o plănuiam atunci; am vândut această colecție specială în 1939, la Bank for International Settlements din Basel pentru a face rost de avansul pentru casa pe care o cumpărasem atunci. În anii 1930, călătoriile la Oxford, Cambridge și Edinburgh ofereau încă posibilități largi de a achiziționa opere din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea; deși nu mai puteam încerca să-i concurez pe marii colecționari ai generațiilor anterioare, colecția pe care am adunat-o în cele din urmă (și pe care am vândut-o în 1969 Universității din Salzburg) era la fel de bună ca oricare alta pe care încă o puteau realiza colegii din generația mea. Până după război, când sursa cărților practic s-a epuizat (sau cel puțin a devenit prohibitiv de scumpă) am îmbogățit-o continuu, cumpărând din cataloage, iar o dată am reușit să-mi echilibrez mai bine colecția majoritar engleză cumpărând de la văduva colegului meu vienez mai vârstnic, Ewald Schams, o colecție bună de literatură economică franceză din secolul al XVIII-lea.

Regret foarte mult acum, la bătrânețe, că nu mi-am cultivat alte hobby-uri în afară de sporturi precum alpinismul sau schiul și, în tinerețe, în Austria, istoria familiei.

I6: Alpinismul n-a fost mai mult decât un simplu hobby pentru dvs.?

Hayek: Probabil mi-a adâncit înțelegerea atmosferei intelectuale engleze din secolul al XIX-lea. În acele vremuri, exista același gen de amestec între activitatea intelectuală și alpinism, cum se vede și din cartea despre alpi-

nism a lui Leslie Stephens. În cazul meu, alpinismul era legat de botanică. Cunoșteam literatura engleză despre alpinism, iar acest lucru m-a ajutat să mă integrez în atmosfera engleză.

I6: Nu alpinismul a reprezentat legătura dvs. cu economistul Pigou?

Hayek: Eram amândoi la Cambridge în timpul războiului. El preda cursul introductiv de economie, iar eu pe cel avansat. Dar numai după ce m-am uitat la o anumită carte scrisă de Richard Deacon (care este un pseudonim) mi-am dat seama de ce Pigou devenise dintr-o dată interesat de mine. Deacon sugerează că Pigou era interesat de oamenii care puteau trece granițele. Eu uitasem de faptul că în 1939 dorisem să vizitez Austria și nu voiam să fiu suspectat că mă bucur de privilegii din partea germanilor. De fapt, îmi vizitam actuala soție. Foarte curând după aceea, Pigou a devenit interesat de mine, iar contrastul dintre interesul subit și faptul că m-a abandonat brusc – după ce mă invitase să merg în Districtul Lacurilor și să stau cu el, să escaladăm împreună – se potrivește foarte bine cu relatarea lui Deacon. Dar în iulie sau august 1939 m-am dus în Austria foarte conștient că-mi puteam asuma acest risc, deși era probabil ca războiul să izbucnească în orice clipă. Știam munții atât de bine, încât aș fi putut să părăsesc țara foarte ușor.

I6: Planul dvs. era să treceți munții în Carinthia?

Hayek: Cunoșteam suficient de bine terenul, chiar mai bine decât granița Voralberg-Elveția. Munții din est, elvețieni, sunt munți de glaciațiune recenți, în care poate fi oarecum dificil să mergi de unul singur. Aveam mulți prieteni în zona respectivă.

Deși am devenit om de știință, iar astăzi nu mi-aș dori un alt mod de viață, nu la asta mă așteptasem și nu asta crezusem că mi s-ar potrivi cel mai bine. Am fost în mare măsură împiedicat să particip la viața publică de împrejurările exterioare de a fi locuit

într-o țară străină – și în cea mai mare parte a timpului ca străin mai puțin obișnuit cu viața cotidiană decât colegii mei – și chiar ca om de știință acest fapt m-a îndepărtat de la aspectele mai concrete și empirice ale activității științifice către cele mai abstracte, singurul domeniu în care puteam spera să am un avantaj asupra colegilor mei. Aș fi fost aproape sigur atras în activitățile publice și politice, sau în activitatea administrativă, dacă aș fi rămas în țara mea de naștere, sau chiar dacă aș fi stat în continuare în Anglia după ce fusesem complet asimilat (un efect produs în principal de trăirea războiului în Anglia, cu toate simpatiile mele de partea ei). Nu-mi păsa prea mult de activitatea administrativă, deși părerea mea că nu mă pricepeam deloc la ea nu era în întregime adevărată. Când era necesar, cred că mă achitam de datorii cel puțin cu competență.

Deseori am fost extrem de conștient – mai mult, cred, decât majoritatea oamenilor – de faptul că gândirea mea era în totalitate îndreptată către viitor. Aparent mi-am pierdut foarte devreme capacitatea de a mă bucura discret de prezent, și ceea ce-mi făcea viața interesantă erau planurile de viitor – mulțumirea consta în principal în a fi realizat ceea ce-mi propusesem, iar mortificarea, în a nu-mi fi dus planurile la îndeplinire. Și, pentru că nu eram mai ambițios decât trebuie și nu-mi supraestimam posibilitățile, de obicei am reușit, fiind în aproape tot cursul vieții destul de mulțumit, cel puțin atâta timp cât am avut o sarcină precisă de îndeplinit.

I5: Ați scris și o carte de psihologie; mi-o amintesc. [*The Sensory Order*]

Hayek: Tot mai cred că este una dintre cele mai importante contribuții aduse de mine la cunoaștere. Lucru destul de curios, psihologii o descoperă abia acum.

I5: Da, am văzut că în ultimul an s-au făcut câteva referiri la ea.

Hayek: Cartea are acum douăzeci și cinci de ani, iar ideea cincizeci și mai bine.

I5: Ați putea să vă rezumați ideea?

Hayek: Cred că lucrul într-adevăr important în ceea ce-o privește, și pe care nu l-am putut face când am conceput ideea, este de a formula problema la care încerc să găsesc o soluție, nu soluția pe care vreau să o obțin. Respectiva problemă este ce anume determină diferența dintre calitățile senzoriale? Încercarea era de a o reduce la un sistem de conexiuni cauzale, sau asociații, s-ar putea spune, în care calitatea unei anumite senzații – atributul de albastru, sau orice altceva – să fie de fapt poziția sa într-un sistem de conexiuni potențiale care conduc la acțiuni.

În teorie, s-ar putea reproduce un fel de hartă a felului în care un stimul evocă alt stimul și apoi stimuli ulteriori care pot, în principiu, reproduce toate procesele mentale. Zic „în principiu“ pentru că totul e prea complicat pentru a se realiza vreodată. Pe mine acest lucru m-a condus, întâmplător, la distincția între o explicare a principiului și o explicare a detaliului – predicția de *pattern*, cum îi spun acum – pe care am dezvoltat-o de fapt în studiile de psihologie și după aceea am aplicat-o la economie.

I5: Da, cred că predicția de *pattern* este un concept foarte important, pe care cei mai mulți economiști îl ignoră încă.

Hayek: Aceasta e toată problema teoriei referitoare la măsura în care putem explica fenomenele complexe când nu avem de fapt puterea de a face predicții precise. Nu avem cunoștință de vreo lege, dar întreaga noastră cunoaștere este, în mod esențial, cunoașterea unui *pattern*.

* * *

I6: Nu l-ați amintit o dată pe Schrödinger, în legătură cu *The Sensory Order*?

Hayek: Spre marea mea surpriză, el a fost singurul care părea să fi înțeles pe deplin *The Sensory Order*. Dar,

desigur, el lucra exact pe acest gen de problemă. L-am cunoscut pe Schrödinger pe când era un *Gymnasiast*. Tatăl lui era botanist amator și industriaș. Făcea parte din cercul tatălui meu, care se întrunea regulat la noi acasă. Câteodată venea și tânărul Schrödinger; era cu cinci sau șase ani mai în vârstă decât mine. Apoi, desigur, s-a mutat la Londra.

* * *

I6: Vă consider o persoană aparținând tradiției intelectuale a lui Kant și a mișcării kantiene. Mises de asemenea spunea că aparține aceleiași tradiții – limbajul indică această apartenență – și totuși voi doi nu erați de acord în chestiuni de epistemologie. Acest lucru m-a uimit. Amândoi sunteți kantieni în perspectivă, și totuși îl numiți pe Mises utilitarist. Cum ați diferenția cele două tradiții?

Hayek: Iarăși avem de-a face cu o chestiune complexă. Cunoașteți cartea lui John Gray despre mine [*Hayek on Liberty*, 1984]. El mă consideră un kantian. La început am fost înclinat să-i spun, „exagerați influența lui Kant, căci nu l-am studiat foarte atent". Dar adevărul este că la vârsta crucială de, să zicem, douăzeci sau douăzeci și unu de ani am devenit fascinat de operele unui contemporan numit Alois Riehl, care a scris o mare lucrare despre criticism și două introduceri semipopulare. Presupun că tot ceea ce știu despre filozofia kantiană provine în mare măsură de la un kantian. Așa că la început i-am spus lui Gray, nu, știu mult prea puțin direct de la Kant pentru a justifica această calificare de kantian, apoi a trebuit să admit că indirect fusesem mult influențat.

I6: Nu aveți o perspectivă utilitaristă.

Hayek: Acum, cu siguranță nu. În primul rând, cred că Mises m-a familiarizat cu utilitarismul și la început l-am studiat foarte mult. De fapt chiar atât de mult, încât studiind

la University College lucrările lui Jeremy Bentham am descoperit că Bentham fusese un economist foarte bun, cu lucrări remarcabile în teoria monetară.

În acel moment, inițiasem activitatea de maximă urgență de a organiza arhivele Bentham, care erau într-o dezordine îngrozitoare. Ea a fost întreruptă de dizolvarea, în timpul războiului, a primului comitet Bentham de la University College, fondat de mine; bazele unei ediții au fost definitiv puse numai după ce eu am părăsit Londra. Dacă aș fi fost în Londra, nu am nici o îndoială că University College m-ar fi chemat să reiau activitatea, dar pe atunci plecasem deja în America. N-am avut nimic de-a face cu marea ediție Bentham și de atunci am devenit destul de sceptic, pentru că mi-am dat seama de faptul că Bentham a fost mult mai mult influențat de tradiția franceză a secolului al XVIII-lea decât de cea engleză, sau ar trebui să spun scoțiană.

I6: Raționaliștii scoțieni.

Hayek: I-am descoperit pe scoțieni și am aflat că adevăratele rădăcini ale ideilor mele ajung la Ferguson și la acești oameni; există un conflict foarte bine precizat între acea tradiție și tradiția benthamistă. În plus, numeroșii ani dedicați lui J. S. Mill au slăbit admirația mea pentru cel pe care-l considerasem într-adevăr o mare personalitate, cu rezultatul că părerea mea actuală despre J. S. Mill este una foarte critică.

* * *

I6: Ne puteți spune ceva despre ipoteza dvs. conform căreia teoria evoluției provine din științele umane?

Hayek: Modelul care a făcut larg cunoscută ideea evoluției, la începutul secolului al XIX-lea, a fost descoperirea lui Sir William Jones, a legăturii dintre limbile indo-eu-

ropene. Pe atunci toată lumea avea cunoștință de procesul evoluției în societate.

I6: Până acum nu am auzit acest exemplu. Știu că lingvistica datează de atunci, dar nu mă gândisem la ea în acest context.

Hayek: Au existat lingviști, contemporani cu Darwin, care au spus „o, noi am fost darwiniști cu mult înaintea lui Darwin". Dar nu cred că acest exemplu a fost dat vreodată. În mod evident există o explicație completă a evoluției unor tipuri variate dintr-un tip original.

I6: L-a contestat vreodată cineva pe Jones pe baza Turnului Babel sau a autorității biblice?

Hayek: Nu cred că teologii erau preocupați. Nimic asemănător cu atitudinea teologică împotriva lui Darwin.

* * *

Hayek: Devin un *whig* burkean.

I6: Ce combinație!

Hayek: Dar presupun – cred că Burke era fundamental un *whig;* și cred că și Adam Smith era unul. Destul de curios, și doamna Thatcher – sunt sigur că niciodată nu i-am spus. Ultima dată când am întâlnit-o s-a exprimat așa: „știu că vrei să devin un *whig;* nu, eu sunt o *tory*". Deci ea a intuit foarte precis acest lucru.

* * *

I2: Ați scris o carte extrem de dificilă despre teoria capitalului [*The Pure Theory of Capital*, 1948] – după părerea mea, este dificilă. Ce mesaj ați dorit să transmiteți prin acea carte?

Hayek: Pe scurt, cred că deși Böhm-Bawerk avea fundamental dreptate, expunerea sa în termenii perioadei medii de producție era atât de simplificată încât aplicarea ei inducea în eroare. Dacă vrem să ducem ideea până la capăt, trebuie să introducem ipoteze mult mai complexe. O dată ce le introducem, lucrurile devin atât de complicate încât sunt imposibil de urmărit.

I2: Aveați vreo idee despre cât de complicată urma să fie această sarcină când v-ați asumat-o?

Hayek: Nu, nu. Cu siguranță nu. Mi-am dat seama încetul cu încetul că toată povestea apărea într-o altă lumină din momentul în care nu se putea exprima în forma simplă că s-ar putea înlocui intervalul perioadelor de investiție cu o simplă perioadă medie de producție. Perioada medie de producție este primul model care dovedește un principiu, dar este aproape inaplicabilă situației reale. Desigur, capitalul existent nu a fost niciodată acumulat pe baza unei mulțimi date de așteptări, ci prin reutilizarea permanentă a capitalului fix real acumulat, în scopuri noi care nu fuseseră prevăzute. Procesul dinamic este foarte diferit.

Cred că cele mai folositoare concluzii trase din activitatea mea se găsesc, de fapt, în cartea despre capital a lui Lachmann. Ca atât de multe lucruri pe care le-am întreprins în economie, mă tem că această lucrare despre teoria capitalului mai degrabă indică o limită referitor la cât de departe putem ajunge cu explicația eficientă decât avansează explicații precise. Toate aceste lucruri pe care le-am subliniat – complexitatea fenomenelor în general, caracterul necunoscut al informațiilor și așa mai departe – în realitate evidențiază mai mult limitele cunoașterii noastre posibile decât contribuțiile noastre care să facă posibile predicțiile determinate. Acesta este, întâmplător, un alt motiv pentru care opiniile mele au devenit nepopulare: în această perioadă a devenit dominantă o concepție a metodei științifice care evaluează toate domeniile științifice pe baza predicțiilor specifice la care conduc ele. S-a arătat că

predicțiile specifice pe care le putea face economia erau foarte limitate și că, în cel mai bun caz, se puteau obține așa-numitele predicții de *pattern* sau predicții ale principiului. Acest lucru îi dezamăgea foarte mult pe cei obișnuiți cu simplitatea fizicii sau chimiei și aproape nu li se părea știință. Țelul științei, din acel punct de vedere, era predicția specifică, preferabil testabilă matematic, și s-a arătat că așa ceva nu se putea obține dacă se aplica acest principiu fenomenelor complexe. Unora li se părea aproape echivalent cu a nega posibilitatea științei. Desigur, adevăratul meu scop era să arăt că țelurile posibile ale științei trebuie să fie mult mai limitate dacă trecem de la știința fenomenelor simple la știința fenomenelor complexe. Iar oamenilor nu le plăcea deloc că eu numeam fizica o știință a fenomenelor simple, ceea ce este în parte o neînțelegere, pentru că teoria fizicii se reduce în cele din urmă la ecuații foarte simple. Este un lucru cu totul diferit că fenomenele active la care trebuie s-o aplici pot fi foarte complexe. Modelele teoriei fizice sunt într-adevăr foarte simple.

Domeniul probabilităților este cu totul altceva. Dar în acest domeniu intermediar, pe care-l avem în științele sociale, elementele pe care trebuie să le luăm în considerare nu sunt nici în număr suficient de mic ca să le putem cunoaște pe toate, nici în număr suficient de mare ca să putem înlocui informația nouă prin probabilități. Domeniul fenomenelor intermediare este unul plin de dificultăți. Este un domeniu cu care avem de-a face atât în biologie, cât și în științele sociale, iar acestea sunt complexe. Ele devin, cred, o limită absolută a determinării predicțiilor la care putem ajunge. Până când oamenii nu vor învăța ei înșiși că nu pot atinge aceste scopuri, ei vor insista să încerce. Vor considera că o persoană care nu crede că această determinare poate fi obținută este pur și simplu de modă veche și nu înțelege știința modernă.

I2: John Hicks a scris despre dvs. și vreau să citez: „Când se va scrie istoria definitivă a analizei economice

din anii 1930, un personaj principal al dramei – și ce dramă a fost! – va fi profesorul Hayek. A fost un timp în care noile teorii ale lui Hayek rivalizau cu noile teorii ale lui Keynes". De ce credeți că teoriile dvs. au pierdut în fața teoriilor lui Keynes?

Hayek: Sunt două aspecte. Unul dintre ele este că deși Keynes a fost contestat cât timp a trăit – chiar foarte mult – el a fost sanctificat după moarte. În parte, deoarece Keynes însuși era foarte doritor să-și schimbe opiniile, elevii lui au dezvoltat o dogmă: ori îți era permis să-i aparții, ori nu.

Cam în același timp, eu m-am discreditat în fața celor mai mulți colegi economiști scriind *Drumul către servitute*, o carte foarte antipatizată. Prin urmare nu numai că influența mea teoretică a intrat în declin, dar cele mai multe universități au ajuns să mă antipatizeze atât de mult încât o resimt și astăzi. În general, economiștii tind să mă trateze ca pe un *outsider*, cineva care s-a discreditat scriind o carte precum *Drumul către servitute*, care acum a devenit în întregime știință politică.

De curând – și Hicks este cel mai remarcabil indiciu – s-a redeșteptat interesul față de genul de probleme tratate de mine, dar vreme de douăzeci de ani am regretat amarnic că i-am spus o dată soției mele, după moartea lui Keynes, că de-acum înainte eu eram probabil cel mai cunoscut economist în viață. Zece zile mai târziu, afirmația mea nu mai era adevărată. Chiar în acel moment, Keynes a devenit marea personalitate, iar eu am fost treptat uitat ca economist.

Un motiv a fost că după aceea nu am mai lucrat decât întâmplător în economie. Presupun că mai există un aspect. Niciodată nu am simpatizat nici cu macroeconomia, nici cu econometria. Ele au devenit marea modă în perioada respectivă, mulțumită influenței lui Keynes. În cazul macroeconomiei este evident. Dar Keynes însuși nu avea o părere prea bună despre econometrie, chiar din contră. Totuși accentul pus de el pe global, pe venitul global, pe cererea globală au încurajat activitatea și în macroecomie și în econome-

trie. Deci, împotriva dorințelor sale, el a devenit părintele spiritual al acestei evoluții către economia econometrică matematică. Eu mi-am exprimat întotdeauna îndoielile față de ea, fapt care nu mi-a sporit popularitatea printre economiștii la putere. Eram considerat demodat, lipsit de simpatie pentru ideile moderne, lucruri de genul acesta.

* * *

I6: Credeți că prezența dvs. la Chicago a influențat școala de acolo?

Hayek: Îmi pusesem mari speranțe în Simons, așa că moartea lui a fost o catastrofă. Ceilalți se înscriu pe linia metodologică; sunt de fapt macroeconomiști, nu microeconomiști. Dintre toți, Stigler cel mai puțin; Friedman foarte mult. Iar pentru mine aceasta reprezintă o problemă permanentă. Milton și cu mine suntem de acord în aproape toate privințele, cu excepția teoriei monetare. În acest sens, membrii vechiului grup care a asistat la derivarea acestei etici din crearea de către Wesley Clair Mitchell a Institute of National Economic Research [National Bureau of Economic Research], condus de Arthur Burns – alt prieten personal care în economie are păreri diferite de ale mele – ei sunt de fapt logic-pozitiviști, din punct de vedere metodologic. Ei cred că microfenomenele pot fi explicate ca macrofenomene, că poți stabili cauze și efecte din globalități și medii. Dar deși pare a fi adevărat într-un sens, nu există nici o legătură necesară. De fapt, aș fi preferat să demonstrez istoric că fiecare perioadă de inflație se termină cu un crah. Dar demonstrația istorică nu este o dovadă că așa trebuie să fie. Analiza macroeconomică nu poate explica motivul pentru care se întâmplă așa ceva.

Cât despre aceste lucruri, Milton Friedman strâmbă din nas. Dacă ai discuta cu Stigler, el ar vedea problema. Unul dintre cei mai înzestrați oameni din Școala de la Chicago, Gary Becker, are de asemenea o gândire teoretică

mai sofisticată. Friedman are în schimb mare talent de expunere. În cele mai multe privințe, în probleme generale de piață, el este temeinic documentat. Mi-l doresc de partea mea. Știți, unul dintre lucrurile pe care deseori le-am declarat public este că regret foarte mult că nu am revenit la o critică a tratatului lui Keynes; dar este la fel de adevărat că nutresc regretul de a nu fi criticat [eseul lui] Milton despre *Positive Economics*, care într-un fel este o carte la fel de periculoasă.

* * *

I2: Evenimentele economice petrecute de când ați scris despre teoria ciclurilor economice au întărit sau au slăbit ideile dvs. despre teoria austriacă a acestor cicluri?

Hayek: Pe ansamblu, le-au întărit, deși înțeleg mai clar că avem de-a face cu o schemă foarte generală care trebuie completată în detaliu. Forma particulară pe care i-am dat-o eu era legată de mecanismul etalonului-aur, care permitea o expansiune a creditului până la un punct, făcând posibilă o anumită revenire. Am știut întotdeauna că în principiu nu exista o limită precisă a perioadei în care era posibilă stimularea expansiunii prin accelerarea rapidă a inflației. Dar am considerat de la sine înțeles că exista o oprire încorporată în forma etalonului-aur și în această privință m-am înșelat puțin în caracterizarea pe care am făcut-o evoluției postbelice. Știam că faza de *boom* va lua sfârșit, dar nu i-am acordat atâta timp cât a durat de fapt. Nu am anticipat că un *boom* inflaționist s-ar putea menține timp de douăzeci de ani.

Deși, pe de o parte, imediat după război nu am crezut, asemenea celor mai mulți dintre prietenii mei, într-o criză iminentă, am anticipat totuși un *boom* inflaționist. Mă așteptam ca el să dureze cinci sau șase ani, așa se mai întâmplase înainte, uitând că atunci sfârșitul se datorase etalonului-aur. Dacă nu exista un etalon-aur – dacă inflația

putea continua pentru mai mult timp – era foarte dificil de prezis cât de mult va dura. Desigur, a durat cu mult mai mult decât m-am așteptat. Rezultatul final a fost același.

I2: Teoria austriacă a ciclului depinde foarte mult de faptul că așteptările economice sunt greșite. Pe ce bază credeți că se sprijină un economist când afirmă că așteptările în privința viitorului vor fi în general înșelate?

Hayek: Cred că pe faptul că *boom*-urile au apărut întotdeauna împreună cu o mare creștere a investițiilor, din care multe s-au dovedit eronate. Aceasta, desigur, se potrivește cu ideea că a apărut o rezervă de capital care în realitate nu exista. Întreaga combinație a unui stimul de a investi pe scară largă, urmat de o perioadă de lipsă acută a capitalului, se potrivește cu ideea că a existat o direcționare greșită datorată influențelor monetare și că schema generală, cred și acum, este corectă.

Dar se pot aduce multe modificări, în special în legătură cu destinația banilor suplimentari. Vedeți, acesta este un alt punct în care am crezut prea mult în ceea ce fusese adevărat înainte de război, când toată expansiunea creditului, sau aproape toată, mergea în investițiile particulare în întregime, sau aproape în întregime, într-o combinație de capital industrial. De atunci, o parte atât de mare din expansiunea creditului s-a dus acolo unde a fost direcționată de guvern încât este posibil ca direcționarea greșită să nu mai fie o suprainvestiție în capitalul industrial, ci să ia multe alte forme. Studiul trebuie făcut separat pentru fiecare fază și situație. Cred că ciclul tipic de activitate economică nu mai există. Dar avem parte de fenomene variate foarte asemănătoare.

I2: Deja ați vorbit puțin despre implicarea dvs. în dezbaterea privind calculul economic în regimul socialist. Ce efecte credeți că a avut ea asupra teoriei socialismului?

Hayek: Desigur, a avut câteva efecte imediate. Când Mises a inițiat dezbaterea, prevala încă ideea că nu era

deloc nevoie de calcul economic în termeni de valoare. După aceea, a apărut ideea că se puteau substitui valorile prin calcul matematic; apoi a apărut ideea concurenței socialiste. Toate acestea au dispărut apoi treptat. Dar după cum înțeleg acum, motivul pentru care Mises nu a reușit întru totul este tocmai folosirea termenului de „calcul". Oamenii pur și simplu nu înțelegeau de ce ar fi necesar calculul.

Vreau să spun, reconsiderând acum discuțiile de atunci, în care Mises afirmă „calculul este imposibil", pot înțelege răspunsul: de ce să calculăm? Deținem informațiile tehnice. Știm ce vrem. Așa că pentru ce calculul? Dacă Mises, în loc să spună că fără o piață calculul ar fi imposibil, ar fi susținut că fără o piață oamenii nu ar ști ce să producă, cât să producă și în ce fel să producă, probabil ar fi fost înțeles. Dar niciodată nu s-a exprimat așa. A presupus că toată lumea îl va înțelege, dar după cât se pare oamenii nu l-au înțeles.

I2: În ce măsură credeți că dezbaterea a încetinit răspândirea planificării economice naționale în lumea occidentală?

Hayek: Ei, ea renaște din nou. Dispăruse aproape de tot, dar când cu doi ani în urmă [1976] au apărut în Statele Unite acest decret de planificare al senatorului Humphrey și agitația lui Leontief, am fost uimit că oamenii înghițeau din nou ceea ce credeam că fusese definitiv respins. Desigur, Leontief tot mai crede cu tărie în planificare. Mă îndoiesc că a înțeles vreodată vreun pic de economie, dar asta este altceva.

I2: În ce măsură credeți că analiza bazată pe teoria echilibrului general a contribuit la opinia că planificarea economică națională este posibilă?

Hayek: Cu siguranță a contribuit; dar în ce măsură este greu de spus. N-am avut niciodată vreo îndoială despre semnificația directă a acestei teorii în explicarea evenimentelor pe care le observăm. Am considerat că era un concept

foarte util în explicarea unui tip de ordine spre care tinde procesul economic, fără s-o atingă vreodată. Încerc acum să formulez o concepție a economiei înțeleasă ca o curgere și nu ca o forță echilibratoare, după cum ar trebui, literal, să ne gândim în termenii factorilor care determină mișcarea unui curs de apă într-o albie foarte neregulată. Ne-ar oferi o idee mult mai bună despre ceea ce face economia.

Dar în cele din urmă se ajunge, desigur, la supoziția a ceea ce economiștii numesc pleonastic „date (informații) date", această concepție ridicolă potrivit căreia, dacă presupui că se cunosc toate faptele, concluzia derivată din ele se poate aplica direct lumii. Am început să mă gândesc la acest lucru după ce vechiul meu prieten Freddy Benham a făcut o glumă referitoare la faptul că economiștii vorbesc despre *datele date* doar ca să se asigure că ceea ce este dat este într-adevăr dat. Am ajuns să mă gândesc cui îi erau *date* de fapt *datele*. În ceea ce ne privește, desigur nu erau date nimănui. Economistul presupune că îi sunt date lui, dar asta este o himeră. De fapt, nu există nimeni care să cunoască toate datele sau întregul proces, și aceasta m-a condus, în anii treizeci, la ideea că problema era utilizarea informației dispersate printre mii de oameni și neposedată de nimeni. Din clipa în care vezi așa lucrurile devine evident următorul fapt: conceptul de echilibru nu te ajută în nici un fel să planifici, pentru că ai putea planifica doar dacă ai ști toate datele cunoscute de toți oamenii; dar din moment ce este imposibil să le știi, toată discuția este fără sens, o concepție greșită, în parte inspirată de ideea că ar exista date precise care sunt cunoscute tuturor.

I2: Credeți că matematica are un rol important de jucat în teoria economică?

Hayek: Da, dar matematica algebrică și nu cea cantitativă. Algebra și matematica sunt un mijloc minunat de a descrie anumite *pattern*-uri, independent de mărimi. Un mare matematician a spus odată „esența matematicii este

realizarea *pattern*-urilor", dar economiștii matematicieni înțeleg de obicei atât de puțină matematică, încât cred că matematica adevărată trebuie să fie cantitativă și numerică. În clipa în care accepți această idee, lucrurile devin foarte înșelătoare – înșelătoare, cel puțin, în ceea ce privește teoria generală. Nu neg că statisticile n-ar fi foarte folositoare pentru a descrie starea de fapt curentă, dar nu cred că informația statistică poate contribui cu ceva la explicarea teoretică a procesului.

I2: Ce părere aveți despre teoria jocurilor?

Hayek: Nu vreau să fiu rău cu vechiul meu prieten, Oskar Morgenstern, dar deși consider cartea lui o mare realizare matematică, primul capitol, cel care tratează economia, este pur și simplu greșit. Nu cred că teoria jocurilor a adus vreo contribuție importantă la economie, dar este o disciplină matematică foarte interesantă.

*
* *

I7: În ce măsură ați dori să se revină la situația de acum treizeci de ani? Ce fel de societate anticipați că ar putea evolua din punctul de plecare actual?

Hayek: Aș ținti tot către eliminarea completă a oricărei interferențe directe cu piața – ca toate serviciile guvernamentale să se desfășoare în afara pieței, inclusiv asigurarea unui venit minim pentru cei care nu pot realiza un venit adecvat în cadrul pieței. Atunci nu ar fi vreo încercare de a controla procesul de piață, ci ar reprezenta doar asigurarea, în afara pieței, a unui minim brut pentru toată lumea. Aceasta, desigur, înseamnă, de fapt, eliminarea totală a aspectului de dreptate socială, adică redistribuția deliberată, după ce s-a asigurat un minim constant pentru oricine, nu poate câștiga pe piață mai mult decât acel minim. Toate celelalte servicii ale unui stat asistențial sunt mai degrabă o chestiune de grad, de cum sunt organizate. Nu mă opun ca

guvernul să ofere oricât de multe servicii; mă opun ca guvernul să aibă monopol, în orice situație. Cât timp numai guvernul poate să asigure un anumit lucru, toate bune, dar ar trebui să existe posibilitatea ca și alții să încerce să o facă.

I7: Nu obiectați, deci, ca guvernul să producă servicii, de exemplu, dacă producția particulară nu este exclusă?

Hayek: Nu. Desigur, există o mare dificultate. Dacă guvernul le furnizează sub prețul de cost, concurența particulară nu are nici o șansă să intervină. Aș dori ca guvernul să fie forțat să vândă servicii la prețul de cost.

I7: Chiar dacă este implicat și în finanțarea cererii. Spuneți că veți permite guvernului să asigure un nivel minim de venit. Vă gândiți atunci și la funcții speciale, determinate – asistență de sănătate, de exemplu, sau vă gândiți doar în termenii unui nivel de venituri?

Hayek: Doar în termeni de venit. Din câte știu despre Serviciul Național de Sănătate britanic, îndoielile și scepticismul meu au crescut. Desigur, pe termen scurt el asigură servicii unor oameni care altfel nu ar fi beneficiat de ele, dar de asemenea frânează progresul serviciilor medicale – și aici, ca oriunde altundeva, concurența este o condiție esențială a progresului. Este deosebit de neplăcut, pentru că deși celor mai mulți britanici le displace situația actuală, toată lumea fiind de acord că niciodată nu se va mai putea reveni la situația inițială.

I7: Dar chestiunea esențială privește asigurarea concurenței, nu participarea guvernului la diferitele activități.

Hayek: Întocmai. Dar știți că acum eu extind concurența chiar la bani.

I7: Da. Aveam de gând să aduc în discuție această chestiune. De curând ați revenit la interesul dvs. timpuriu

pentru teoria monetară. Dați-mi voie să vă întreb, întâi, de ce vă concentrați din nou asupra banilor. V-au interesat cândva prin anii 1930...

Hayek: M-am deosebit de aproape toți prietenii mei, care erau în favoarea schimburilor flexibile, prin sprijinul acordat ratelor de schimb fixe, pe care intelectual trebuia să-l justific. Am ajuns la concluzia că doream rate de schimb fixate, nu pentru că aș fi fost convins că era neapărat un sistem mai bun, ci pentru că numai așa se puteau disciplina guvernele. Dacă guvernele se eliberează de această constrângere, procesul democratic – pe care l-am analizat sub diferite aspecte – va duce la inflație. Chiar susținerea pe care o acordam ratelor de schimb fixe era într-un fel limitată. Mă împotriveam abandonării lor numai în situația în care oamenii doreau schimburi flexibile pentru a face inflația mai ușoară.

Când problema a apărut în Germania și Elveția, când a fost vorba de a le apăra de inflația importată, eu însumi am sprijinit [schimburile flexibile]. Chiar am susținut, în fața germanilor, că Germania a păstrat prea mult timp rate de schimb fixate și că era forțată de ele să scadă valoarea banilor, ceea ce nu ar fi trebuit să facă. Mi-a fost confirmat de către cei de la *Bundesbank* că erau conștienți de acest lucru, dar că sperau ca sistemul ratelor de schimb fixe să împiedice ca inflația [din Statele Unite] să genereze mai multă inflație și că au făcut intenționat sacrificiul de a înghiți o parte a inflației, pentru a o împiedica să devină prea mare în restul lumii.

Acesta este punctul meu de vedere. Am ajuns, desigur, la întrebarea dacă în politica monetară nu se putea impune o disciplină mai bună, așa că am realizat că nu se mai putea reveni la ceea ce considerasem de la sine înțeles – că disciplina etalonului-aur era probabil singura disciplină practicabilă politic. Nu ar avea efect nici măcar o reinstituire nominală a etalonului-aur, pentru că în ziua de astăzi

un guvern nu ar putea fi obligat să se supună regulilor etalonului-aur.

Aceste două lucruri mi-au impus concluzia – și la început am sugerat-o ca pe o glumă amară – că atâta timp cât guvernele vor urma politicile actuale, alternativa este să li se ia controlul banilor. Dar aceasta m-a condus la o problemă fascinantă: ce se va întâmpla dacă banii ar fi asigurați prin concurență? Ea a deschis un capitol complet nou în teoria monetară, iar după ce am descoperit că mai era încă atât de mult de cercetat, subiectul nu a mai prezentat niciodată interes pentru mine. Încă sper – cele două ediții ale pamfletului despre denaționalizarea banilor au fost scoase, întâmplător, în timp ce lucram la principala mea carte – sper, deci, să scriu o carte sistematică pe care s-o intitulez *Good Money*. Aș începe cu ce ar fi banii buni – ce vrem, de fapt, să fie banii – și apoi aș trece la problema măsurii în care emiterea concurențială a banilor ar asigura bani buni în termenii acelui standard.

I7: Ați fi de acord că pasul cel mai important în această direcție ar avea mai puțin de-a face cu cine emite banii decât cu a separa pur și simplu așa-numita unitate de cont, în care încheie contracte părțile particulare, de banii emiși de guvern, pentru a evita, de fapt, reglementarea mijloacelor legale de efectuare a plăților și altele?

Hayek: Da, într-un fel. Știți, am început să obiectez împotriva ideii unei monede unice europene întrebând de ce să nu se permită concurența între monezi, astfel încât să nu mai fie nevoie de o monedă etalon, pentru că oamenii o vor alege pe cea care este cea mai bună. Așa am ajuns să mă întreb de ce ar trebui mărginită concurența la banii altor guverne, interzicând inițiativei particulare să producă bani?

I7: Dar există o problemă care se extinde la alte aspecte ale operei dvs. – și la *Law, Legislation and Liberty* – pe care aș dori să o ridic aici, care mă preocupă pe mine

și cred că și pe alții. Procesul prin care țările occidentale au renunțat întâi la etalonul-aur, și apoi la ceea ce numiți o disciplină – și sunt de acord că este o disciplină – a ratelor de schimb fixe: nu este el un proces de evoluție, și cu propunerile respective, de fapt, nu încercați rațional să reconstruiți, să inversați un proces de evoluție?

Hayek: Nu, este un proces de evoluție numai în limitele stabilite de puterile guvernului. Deși supus controlului, tot este un proces de evoluție, însă atât de multe posibilități sunt excluse de puterile guvernamentale încât, de fapt, nu este un proces care încearcă toate posibilitățile, ci un proces care este limitat la foarte puținele posibilități permise de legile în vigoare.

I7: Dar v-ați referit la transformarea guvernului democratic în guvern omnipotent, și cu siguranță tendința a fost în acea direcție. Nu este acesta un proces de evoluție socială?

Hayek: Avem iarăși de-a face cu o consecință inevitabilă a acordării de puteri nelimitate unui guvern, ceea ce exclude experimentarea altor forme. Decizia deliberată a unui om ne-a înscris pe un drum fără întoarcere, iar evoluțiile alternative au fost excluse. Într-un sens, desigur, toate guvernele monopoliste limitează posibilitățile de evoluție. Cred că un guvern le-ar limita în cea mai mică măsură, dacă s-ar mărgini la impunerea unor reguli generate de conduită, dar aș merge și mai departe, zicând că până și un guvern mondial foarte bun ar putea fi o catastrofă pentru că ar elimina posibilitatea de a încerca metode alternative. Mă opun cu tărie unui guvern mondial.

I7: De orice formă?

Hayek: De orice formă.

I7: Deci la întrebarea privind greșelile de evoluție care ar putea fi corectate prin intervenția rațională, ați răspunde

că există anumite procese de evoluție în care cursul luat de evoluția actuală a fost dictat de...

Hayek: ...folosirea forței pentru a-i exclude pe alții.

I7: Da. Sunt acestea singurele situații în care ați interfera cu schimbările spontane în structura socială?

Hayek: Depinde de ce înțelegeți prin a interfera. Sunt singurele cazuri în care aș accepta intervenția în sensul de a experimenta o alternativă fără a exclude ceea ce se întâmplă în prezent. Cred că ar putea chiar exista motive pentru a admite guvernul pe post de concurent, alături de alte evoluții. Nu sunt de acord ca guvernul să-și asume un monopol, sau dreptul de a exclude alte posibilități.

I7: Deci în anumite domenii, de exemplu, în care sunteți nesatisfăcut de rezultatul inițiativei particulare, ați...

Hayek: ...lăsa guvernul să încerce și să concureze cu inițiativa particulară.

* * *

I4: Ce v-a îndemnat să reveniți la ideile psihologice din *The Sensory Order?*

Hayek: După *Drumul către servitute*, am simțit că mă discreditasem profesional într-o asemenea măsură, încât nu am dorit să ofensez din nou. Doream să fiu acceptat în comunitatea științifică. Să realizez ceva pur științific și independent de opiniile mele economice. Am crezut că pot să scriu cartea în semestrul de vară și s-o transform într-o expunere engleză decentă, dar bineînțeles că mi-a luat mai mult de trei ani.

I6: Dar *The Sensory Order* nu este, de fapt, independentă de opiniile dvs. economice, căci ea le conține în mod implicit.

Hayek: Desigur, acest lucru se vede în retrospectivă, mai degrabă decât atunci când îl faci. Trebuie să mărturisesc că înțelegerea pe care am dobândit-o – și nu pot spune acum când – atât în prima etapă, în 1920, cât și mai târziu în anii 1940, a fost probabil cel mai emoționant eveniment al vieții mele, care mi-a format gândirea. Dar funcționează în ambele sensuri. Ce am realizat în economie m-a ajutat să scriu această lucrare de biologie în aceeași măsură ca opusul.

* * *

Hayek: M-ați făcut să mă gândesc la trecut. Ezit, pentru că sună puțin a laudă de sine, dar nu este, este descoperire de sine. Într-un sens sunt fără frică, fizic, vreau să spun. Nu este vorba de curaj. Numai că nu mi-a fost niciodată cu adevărat frică. Am remarcat asta în război. Este un lucru obișnuit printre tineri să fie atât de lipsiți de frică încât să se pună în pericol, dar mie nu mi-a fost chiar niciodată frică de moarte; acest lucru e probabil legat de o anumită stabilitate. Sunt, de asemenea, străin de răul de înălțime.

I6: Trebuia să fi fost neînfricat ca să vă duceți în acele expediții aeriene din marele război, în care ați acționat în misiuni de recunoaștere pentru artilerie.

Hayek: Emoție, într-un sens; dar nu e o chestiune de frică. O dată am fost practic capturați de italieni. Era unul în față, trăgând prin elice. Când a început să tragă, pilotul meu, un ceh, a intrat în picaj. Mi-am desfăcut centura, am urcat pe margine. Pilotul meu a reușit să redreseze aparatul chiar deasupra solului. A fost captivant.

I6: Eu aș fi fost îngrozit.

Hayek: S-ar putea spune și altfel. Îmi lipsesc nervii. Cred că este un lucru moștenit de la mama mea. Ea era așa.

I6: Ca și mătușa de oțel de care mi-ați povestit. Pot să vă mai întreb ceva? Scrieți într-una din cărțile dvs. despre problema lui Menger, care explică apariția neintenționată a instituțiilor. Mă întreb dacă există ceva care să se poată numi problema lui Hayek? Ceva care a persistat de la început până la sfârșit, sau care s-a dezvoltat?

Hayek: Formarea ordinilor complexe. Și recunoașterea.

I6: Când a apărut ca problemă?

Hayek: Este dificil de spus când am devenit conștient de ea. Când am studiat metodele științei, am fost uimit de complexitate și de problemele de grad; nu este chiar atât de dificil să aplici aici aceleași principii. Cred că momentul decisiv, probabil îi puteți da de urmă, a fost când am ajuns la ideea „explicării principiului".

I6: Așa ceva apare în *The Sensory Order* și în articolul „Degrees of Explanation", pe care l-ați scris pentru *British Journal for the Philosophy of Science* [1955]. Este minunată această convergență din opera dvs.; multe fire diferite se adună laolaltă. Ați avut la începutul anilor douăzeci vreo idee conducătoare pe care s-o puteți identifica?

Hayek: În primii ani am avut în minte o preocupare pur practică, dorind să-mi găsesc drumul, încă nu pe deplin conștient că pentru a face asta aveam nevoie de o teorie. Eram în căutarea unei teorii, dar încă nu știam ce era, de fapt, o teorie.

* * *

I3: Un mare coleg austriac, Joseph Schumpeter, a scris în 1942 *Capitalism, Socialism and Democracy*. În acea carte, el a prezis colapsul capitalismului, datorat nu slăbiciunilor sale (după cum a prezis Marx), ci puterilor sale.

Concret, abundența economică teribilă care va crește din sămânța capitalistă va produce o epocă a birocraților și administratorilor, ce vor lua locul inovatorilor și întreprinzătorilor care au făcut totul posibil. Acest fapt, la rândul său, va submina urzeala socială pe care se sprijină capitalismul: o acceptare și un respect larg răspândite ale proprietății private. Care este relația dintre teza lui Schumpeter despre instabilitatea politică inerentă capitalismului și propriile dvs. teorii despre drumul nostru către servitute?

Hayek: Există o anumită asemănare în natura predicției. Dar, în realitate, Schumpeter nu făcea decât să se bucure că a dat peste un paradox. El dorea să șocheze spunând: capitalismul este cu siguranță mult mai bun, dar nu i se va permite să dureze, pe când socialismul este foarte rău, dar va veni inevitabil. Acesta era genul de paradox pe care pur și simplu îl iubea.

La baza lui stă ideea că anumite curente de opinie – pe care Schumpeter le-a observat corect – erau ireversibile. Deși el a susținut opusul, în ultimă instanță, de fapt, nu a crezut în puterea argumentului. A considerat de la sine înțeles că starea de lucruri *forțează* oamenii să gândească într-un anumit fel.

Lucru fundamental fals. Nu este simplu să înțelegi ce anume determină oamenii ca, în anumite condiții, să creadă anumite lucruri. Evoluția ideilor are propriile sale legi și depinde în mare măsură de evenimente pe care nu le putem prezice. Vreau să spun că încerc să îndrept opinia într-o anumită direcție, dar nu aș îndrăzni să prezic ce se va întâmpla în realitate. Sper numai să o pot devia moderat. Dar atitudinea lui Schumpeter era una de disperare și deziluzie totală față de puterile rațiunii.

I3: Sunteți optimist în ceea ce privește viitorul libertății?

Hayek: Da. Un optimist moderat. Cred că asistăm la o schimbare intelectuală și că sunt șanse ca ea să se petreacă

la timp, înainte ca mișcarea în direcție opusă să devină ireversibilă. Sunt mai optimist decât eram acum douăzeci de ani, când aproape toți liderii de opinie doreau să mergem către socialism. Acum lucrurile stau altfel datorită generației mai tinere. Așa că, dacă schimbarea vine la timp, mai sunt încă speranțe.

COMENTARII

Miruna Tătaru-Cazaban

HAYEK ȘI CONDIȚIA LIBERTĂȚII

Opera lui Friedrich A. von Hayek se constituie ca o erudită pledoarie pentru libertate. Recurența acestei teme de-a lungul reflecției hayekiene poate fi verificată începând de la titlurile principalelor cărți. Analiza economică și juridică, studiul genealogiilor ideilor și al evoluției diferitelor sisteme de ordine, atât din lumea vie, cât și din cea minerală, sunt tot atâtea câmpuri de cercetare pe rezultatele cărora se întemeiază teoria despre libertate și liberalism. În reflecția politică, Hayek depistează cu sagacitate punctele vulnerabile ale teoriilor, pornind de la care și în practicarea cărora libertatea își pierde demnitatea de valoare primă, demnitate pe care nu i-o conferă un demers arbitrar, ci capacitatea însăși a istoriei umane de a reuși să fie elocventă și în părțile ei „întunecoase". Dincolo de baza filozofică riguroasă sau nu, de „eclectismul"[1] principiilor sau de puritatea lor tradițional-liberală, lucrările lui Hayek se prezintă incitant ca un efort consecvent de a ne deturna gândirea și practica de la „drumul către servitute". Nefiind nici primul și nici cel din urmă „apostol al libertății"[2], Hayek nu reiterează doar un mesaj, așa cum modestia sa ar lăsa uneori de înțeles, ci descoperă o strategie intelectuală critică ale cărei consecințe practice nu încetează să se facă vizibile, care să ne permită opțiunea autentică pentru libertate.

Libertate și libertăți

Constituția libertății se naște dintr-o idee majoră pe care Hayek a susținut-o și în alte lucrări, potrivit căreia adevărurile pot fi mai

ușor asimilate atunci când sunt reformulate într-un limbaj conceptual diferit, mai adecvat generațiilor care urmează să și-l însușească. Hayek însuși mărturisește că unele din formulările sale din *Constituția libertății* nu fac decât mai explicite asertiunile anterioare, uneori magistral enunțate de către autorii lor. A scoate libertatea din uitare înseamnă de fapt a o defini conform principiilor *whig*, într-un moment în care ea este de mult timp invocată mai ales la plural și când afirmațiile care se fac în privința ei sunt adesea prea puțin criticate. În acest scop, Hayek va încerca să demonstreze ceea ce pentru unii nu mai are nevoie de vreo dovadă, și anume faptul că libertatea fundamentează majoritatea valorilor morale.

Mai întâi, Hayek simte nevoia unei precizări în privința conceptului de libertate: cel mai adesea, spre libertate tindem doar, fără a o putea atinge. Vizând-o însă ca pe o țintă permanentă, este important să căutăm să reducem pe cât posibil coerciția. Acest lucru e necesar deoarece, în viziunea lui Hayek, încălcarea flagrantă a libertății se comite atunci când unii oameni își extind sfera coercitivă asupra semenilor lor. Libertatea privată este garantată atunci când fiecare individ cunoaște anumite împrejurări în care el singur are dreptul de a interveni, altfel spus, circumstanțe asupra cărora nu poate fi impusă o coerciție.

În primul capitol din *Constituția libertății*, sugestiv intitulat „Libertate și libertăți", Hayek diferențiază noțiunea de libertate de alte noțiuni cu care ea a fost identificată: libertatea politică, libertatea interioară, libertatea ca „putere de a face ceea ce doresc"[3].

Prin libertate politică se înțelege în mod obișnuit „participarea oamenilor la alegerea guvernanților, la procesul legislativ și la controlul asupra administrației"[4]. Ea este un fel de derivat conceptual al libertății individuale obținut prin aplicarea acesteia la grupuri luate în ansamblu. Libertatea colectivă nu implică faptul de a fi liber ca individ, după cum nici libertatea personală deplină nu presupune libertatea politică. Identificarea libertății politice cu libertatea își dezvăluie inconsistența și chiar pericolul prin faptul că o persoană care se bucură de libertate politică poate să o folosească în sensul renunțării la libertatea originară: ca atunci când votează sau semnează un contract prin care consimte

să devină sclav. Exercitarea libertății politice nu este sursa garantării libertății personale: „faptul de a-ți alege guvernul nu înseamnă neapărat a-ți asigura libertatea“[5].

Fiind totuși un sens al noțiunii de libertate, libertatea interioară, numită uneori metafizică sau subiectivă, nu poate acoperi întotdeauna întreaga sferă a libertății în sens hayekian. Diferența dintre cei doi termeni este exprimată în distincția pe care scolasticii o făceau între *libertas a necessitate* și *libertas a coactione.* Libertatea în sens larg se opune coerciției exercitate de cei din exterior, pe când libertatea interioară nu poate fi niciodată un termen opus coericiției, ea vizând eliberarea de sub imperiul emoțiilor pasagere și a impulsurilor de moment. Așadar, libertatea hayekiană și libertatea interioară nu se suprapun, întrucât nu au același contrariu. Înțeleasă ca posibilitate de a lua o decizie în funcție de cunoașterea propriilor oportunități, libertatea interioară se apropie de sensul hayekian al libertății, „determinând împreună gradul în care o persona poate face uz“[6] de această cunoaștere, dar obstacolul în calea realizării unui proiect atunci când este de resortul libertății interioare privește voința individuală și nu o intervenție a unui agent extern.

Cea mai periculoasă confuzie se referă la identificarea în sens voltairian a libertății cu „capacitatea de a face ceea ce doresc“. Această relație de sinonimie dintre libertate și putere erodează însăși ideea de libertate individuală.

Sensul hayekian al libertății este unul esențialmente negativ, fapt care o alătură unei suite de concepte precum pacea, securitatea sau absența obstacolelor. Libertatea „descrie absența unui anumit obstacol – coerciția de către alți oameni“[7]. Ea dobândește dimensiunea pozitivă doar o dată cu punerea în practică a proiectelor noastre, doar atunci când ne decidem asupra modului în care vom folosi împrejurările în care ne găsim.

„Libertatea presupune ca individul să-și poată atinge propriile scopuri“[8]. Însă a dispune de ea ca de puterea de a-ți realiza dorințele în afara oricărei constrângeri este o imposibilitate. O astfel de situație nu ar duce decât la disoluția libertății fiecăruia într-o libertate nelimitată sau într-o neconstrângere generalizată.

Dimpotrivă, pentru ca spontaneitatea individuală să se mențină și să dea roade, este necesar, potrivit unei idei comune lui Hume și lui Kant[9], ca regulile generale să prevaleze.

Distincția pe care Hayek o trasează între libertate și libertăți are ca temei diferența dintre interdicții generale și permisiuni particulare, adică diferența dintre o stare în care se manifestă o intenție doar în sensul negativ al interdicției prin reguli generale și o stare în care e necesară, pentru atingerea fiecărui scop, o permisiune explicită care îmbracă forma libertății. Astfel putem înțelege de ce Hayek susține că „libertățile apar atunci când lipsește libertatea"[10]. O situație de libertate constă tocmai în faptul că libertățile ca explicitări ale absenței unei coerciții sunt superflue. Într-o stare de libertate, explicite sunt doar interdicțiile prin reguli suficient de generale încât acestea să nu poată privilegia sau nedreptăți ca urmare a unei voințe particulare. Orice explicitare a libertății în evantaiul libertăților ar fi, prin finitudinea inerentă acestui act de explicitare în raport cu extensiunea posibilului în plan uman, o instituire a unei libertăți prescrise, de fapt, o limitare a libertății individuale, la nivelul căreia se joacă sensul autentic al libertății ca absență a coerciției. Ce înseamnă însă coerciție? Coerciția constă în controlul pe care altcineva l-ar exercita asupra mediului și circumstanțelor unui individ, astfel încât planul sau proiectul acestuia să nu mai fie expresia propriei libertăți, ci în el să se manifeste, mai mult sau mai puțin vizibil, intenția, i.e. interesul celui care exercită coerciția. Consecința coerciției este, printr-o asemenea limitare și deturnare a libertății individuale de la sensul ei propriu, transformarea individului din persoană care gândește și valorizează într-un simplu instrument. Relația dintre libertate și coerciție nu este însă atât de univocă. Deși prima consecință a ideii de prezervare a libertății individuale ar fi eliminarea coerciției, totuși „unicul mod de a evita coerciția este amenințarea cu coerciția"[11]. Imaginea prin care poate fi înțeleasă această relație este aceea a mersului pe frânghie: punctul în care libertatea ca absență a coerciției poate fi înțeleasă ca lipsă a constrângerii și putere de practicare a voinței individuale, și punctul în care libertatea ca absență a coerciției conține tolerarea coerciției în forma ei restrânsă și formulată prin

reguli generale, sunt cele două poziții între care oscilația este fatală. Singura cale pentru prezervarea libertății individuale este asumarea, sub forma unor reguli care să nu vizeze scopuri particulare, a unei coerciții al cărei monopol îl deține statul și a cărei aplicare trebuie să fie cât mai restrânsă. Condiția acestei coerciții necesare constă în impersonalizarea și abstractizarea măsurilor coercitive, astfel încât acestea, cunoscute fiind, să poată deveni informații utile în forjarea planurilor individuale. Pierderea libertății ca intrare sub incidența coerciției reprezintă în acest context o decizie a individului informat, un risc asumat și nu rezultatul intervenției unei obscure providențe.

Libertate și ordine

Întrebarea care ne vine spontan în minte este: ce fel de coeziune caracterizează coexistența tuturor libertăților individuale într-o stare de libertate precum cea descrisă la modul general mai înainte? Dacă libertatea individuală înseamnă absența coerciției exercitate la nivelul proiectelor individuale și ca expresie a unei voințe personale, cum se face că aceste proiecte nu se periclitează reciproc, ci dimpotrivă, contribuie la consolidarea stării de libertate? Ideea principală este că libertatea naște libertate și că nu preocuparea pentru o ordine garantează libertatea. Ea își este propriul principiu regenerator și nu poate fi prezervată prin măsuri care privesc manifestările ei particulare.

Dificultatea înțelegerii unei asemenea poziții vine din îmbinarea unei viziuni simple, dacă nu simpliste, asupra ordinii în general și asupra ordinii sociale în speță[12], cu identificarea greșită și periculoasă a libertății cu puterea de a face ce vreau. Viziunea omului simplu asupra caracterului de ordine al unei societăți manifestă o inadecvare la obiect. Criteriul deosebirii între ordine și dezordine ar fi în acest nefericit caz acela al intervenției care ar realiza un plan de coordonare a activităților dintr-o societate. Inexistența acestui plan, invizibilitatea acestei intenții ar fi semnele

unei dezordini. Dar societățile complexe nu justifică o astfel de viziune despre ordine.

Tocmai complexitatea structurii face imposibil gândul că ea ar putea fi rezultatul unui plan elaborat în cele mai mici detalii, ținând cont de dinamismul fiecărui element presupus a constitui ordinea. Tensiunea relevată aici are următorii termeni: un ansamblu dinamic și finitudinea cunoașterii umane. Ordinea nu poate fi impusă în urma alcătuirii unui plan, ci se creează ca rezultat al întâlnirii diferitelor acțiuni particulare; ea este o ordine spontană. „Ordinea rezultă astfel din răspunsuri separate ale diferitelor elemente la circumstanțele specifice ce acționează asupra lor și, pentru acest motiv, noi o descriem ca pe o ordine policentrică."[13] O astfel de ordine este consecința desfășurării libertății individuale care prin însuși efectul ei de durată își creează condiția prezervării: tocmai pentru că într-o astfel de ordine nu se manifestă o intenție unică sau voința unui agent extern. Prezervarea libertății își vădește în acest chip condiția imanentă.

Există însă în această țesătură complexă în care se manifestă libertatea niște constante, niște reguli care sunt respectate înaintea formulării lor. Ele sunt elementele de legătură ale unei ordini complexe și constau în ceea ce Hayek numește o „similaritate de răspuns" la circumstanțe specifice fiecărui element constitutiv al ordinii. „Pentru a lua naștere o structură de ansamblu bine determinată, răspunsurile indivizilor numai la evenimente din mediul înconjurător trebuie să fie similare doar sub anumite aspecte abstracte."[14] Coerența acțiunilor este dată de respectarea unor reguli comune, reguli formale, „care nu țintesc către împlinirea dorințelor și nevoilor unor indivizi anume", „reguli-cadru" sau „reguli ale jocului", care funcționează delimitativ sau restrictiv și nu presupun un conținut particular, o intenție concretă[15]. Regulile ordinii spontane trebuie să nu vizeze un scop particular și să fie identice dacă nu pentru toți membrii, cel puțin pentru categorii întregi de membri anonimi. Libertatea fiecărui individ în parte este asigurată în cadrul ordinii spontane tocmai prin păstrarea anonimatului celui care se supune unor reguli abstracte. Există însă reguli care se aplică punctual, limitând astfel libertatea individuală. Acestea

sunt regulile unei ordini „tactice“ și sunt fixate pentru îndeplinirea unor sarcini exacte. Circumscrierea precisă a scopului și a modului acțiunii caracterizează cealaltă formă de ordine – organizarea – care se substituie unei decizii sau unui set de decizii ce nu pot fi luate decât în urma unei analize amănunțite a circumstanțelor particulare vizate. Distanța dintre cel care acționează și cel care decide face ca în sfera organizării libertatea individuală să își piardă sensul.

Libertate și lege

Cele două tipuri de reguli dau naștere la două concepții diferite despre lege:

1. Prima, care vine de la greci, trece prin Cicero, medievali, Locke, Hume, Kant, A. Smith, A. Ferguson, unii gânditori americani din secolul al XIX-lea și al XX-lea[16], susține că legea și libertatea sunt inseparabile. Acestei concepții îi sunt proprii *descoperirea* legii și rolul important acordat tradiției.

2. Cea de-a doua vine de la Hobbes, prin Bentham, gânditorii francezi și adepții pozitivismului juridic și vede în lege un obstacol în calea libertății. Ceea ce este propriu acestei concepții este *invenția* și un sens al legii văzută doar ca regulă de organizare.

În primul caz, este vorba despre lege în condițiile supremației dreptului (*rule of law*), lege care constă în „principii generale formulate cu anticipare“ care lasă individului posibilitatea de a prevedea ce forme va lua coerciția exercitată de stat sau ce îi va fi permis să facă în orice circumstanță dată.

În al doilea caz, legea rezidă în voința legislatorului, ea acordă autorității o putere arbitrară de acțiune în funcție de situație. Astfel, sfera libertății individuale va fi supusă în mod evident la riscul de a suporta injoncțiunea capriciului legiferat. „În mod clar, supremația dreptului nu ar putea fi menținută într-o democrație care și-a asumat luarea deciziei în orice conflict de interese, nu după reguli stabilite în prealabil, ci după cum o cere situația concretă.“[17]

Supremația dreptului este coextensivă existenței unor limite ale legiferării care, în acest caz, explicitează doar regulile generale sau formale și poate permite anticiparea folosirii coercitive a legii de către stat. În acest mod, legea nu poate să se opună *pozitiv* la realizarea libertății individuale, ci, în maniera ei negativă, este un garant al acesteia.

Hayek subliniază încă o dată faptul că libertatea individuală a dominat acolo unde au fost respectate niște principii comune enunțate neexhaustiv de doctrinele constituite. Aceasta este teza fundamentală a trilogiei *Law, Legislation and Liberty*, la care se adaugă faptul că respectarea unor astfel de principii este unicul mijloc care permite în același timp urmărirea propriilor obiective, forța de constrângere a autorității fiind limitată. Într-adevăr, libertatea este identificată de Hayek cu principiul suprem, în maniera în care în secolul al XIX-lea, Benjamin Constant o definea în *De l'arbitraire* ca „sistemul principiilor"[18]. Nu putem ști dinainte dacă în urma respectării valorilor generale vom reuși să atingem rezultatele concrete pe care le doream, dar în mod cert, din cauza ignoranței noastre suficient de mari în toate privințele, nu putem defini în mod explicit obiectivele propuse[19]. Prin intermediul legii putem, în concepția lui Hayek, să ne urmărim în modul cel mai eficient obiectivele fără ca legea să fie transformată într-un mijloc care urmărește în mod explicit un anumit scop. Înainte de a legifera, trebuie să recunoaștem existența unor reguli comune care fac ca puterea de a legifera să nu fie nelimitată. Societatea nu există mai întâi, pentru ca apoi să-și dea legi. Nu toate legile, insistă Hayek împotriva adepților pozitivismului juridic, rezultă în urma unei legislații. Nu vom repeta niciodată îndeajuns că dreptul este anterior legislației și că el formează împreună cu libertatea și proprietatea o „trinitate indisociabilă". Principiile, regulile aplicate pe termen lung sunt cele care vor salvgarda libertatea și nicidecum dorința de a obține rezultate rapide, dorință care, până la urmă, va distruge libertatea.

Orice tip de constructivism nu va face decât mai anevoioasă relația dintre justiție și lege, comițând simultan două greșeli majore. Mai întâi, Hayek respinge ideea că orice decizie legislativă este o

problemă de resortul justiției. În al doilea rând, voința legislatorului nu are capacitatea de a tranșa între ceea ce este drept și ceea ce este nedrept. Drept sau nedrept (în disjuncție exclusivă) poate fi doar comportamentul uman.

Hayek propune revenirea la ceea ce conceptul de lege însemna inițial și abandonarea aluviunilor pe care le-a preluat pe parcursul istoriei lui și de care țin seama constructiviștii pentru a-l face doar mai confuz. Reîntoarcerea la originea noțiunii de lege înseamnă în fapt resurecția libertății în accepțiunea clasică[20], semnificație pe care pozitivismul juridic prin respingerea tezei justiției obiective, o neagă în chip absolut. Hayek resimte în acest punct nevoia unei precizări care să elucideze ceea ce înțelege el prin conceptul de lege. Nu orice regulă de justă conduită este o lege. Hayek susține doar că demnitatea unei legi (*nomos*) care constă în fapt într-o regulă de justă conduită este cu mult superioară legii care nu se bazează pe o regulă de justă conduită[21].

Concepția despre libertate la care aderă Hayek, dezvoltată pe tot parcursul istoriei constituționalismului, care se confundă cu istoria liberalismului, a combătut concepția pozitivistă asupra suveranității, ca și pe aceea care prefigura existența unui stat omnipotent.

Menținerea libertății este incompatibilă cu justiția distributivă (numită cel mai adesea justiție socială), care respinge suveranitatea dreptului, conceptul de *rule of law*. Tocmai suveranitatea dreptului și egalitatea în drepturi sunt apărate acolo unde guvernul este limitat și acolo unde nu se urmărește, cum se întâmplă într-un sistem totalitar, egalitatea materială a situațiilor[22]. Dacă justiția socială este una care ar trebui numită de fapt antisocială, în schimb, justiția a cărei semnificație vizează regulile de justă conduită ghidează tocmai raporturile pe care oamenii le stabilesc între ei într-o societate liberă. Relevând incompatibilitatea dintre liberalism ca „formă supremă de generozitate“ și justiția socială, Hayek vede în aceasta din urmă mijlocul cel mai perfid, „calul troian“ al totalitarismului.

Soarta libertății individuale, „cea mai frumoasă șansă hărăzită vreodată lumii“ (Lord Acton), este pecetluită o dată cu opțiunea pentru egalitate care conține germenele totalitar. Demonstrația lui

Hayek are ca obiect teoria și practica economică a planificării ale cărei consecințe în planul libertății sunt catastrofale. Abolirea proprietății private și trecerea în mâinile statului a unei puteri pentru a planifica nu fac decât să creeze o nouă putere pe care nimeni într-o societate liberă bazată pe concurență nu o deținea. „Numai divizarea controlului asupra mijloacelor de producție între numeroși oameni care acționează independent face ca nimeni să nu aibă o putere asupra noastră, iar noi ca indivizi să putem decide ce să facem cu persoanele noastre“[23].

Respectarea supremației dreptului și asumarea concurenței în plan economic sunt condițiile ineluctabile de prezervare a libertății.

Dacă pertinența analizei economice nu încetează să se confirme, mai ales în urma prăbușirii blocului comunist, filozofia politică a lui Hayek suscită necontenit dispute în care insuficiențele propriu-zise ale poziției autorului se îmbină cu nefericite neînțelegeri. De pildă, teza potrivit căreia libertatea individuală este un rezultat al domniei dreptului și nu există în afara societății civile, este, potrivit lui John Gray[24], una dintre cele mai criticate.

Două poziții critice se remarcă îndeosebi:

a) Prima susține că și atunci când supremația dreptului este pe deplin respectată, nimic nu împiedică existența unei legislații opresive[25].

b) A doua, care se vrea mai fundamentală, remarcă inexistența întemeierii filozofiei politice hayekiene pe drepturile inviolabile ale omului.

Rezultanta acestor două critici este că supremația dreptului în viziunea lui Hayek ar proteja libertatea individuală doar dacă ar conține deja puternice drepturi morale care privesc diferite libertăți. John Gray formulează problema în jurul testului universabilizării, de la care Hayek ar fi constrâns să pretindă mai mult decât el ar putea în chip rațional să ofere[26], teză susținută în esență de doi critici importanți, R. Hamowy și J. Raz. Dar, eroarea lor constă în înțelegerea pur formală a testului universabilizării, ceea ce îi face să rateze originalitatea și puterea concepției lui Hayek despre justiție, care nu se bazează pe drepturi, ci este procedurală. Testul universabilizării face mai mult decât să excludă orice

referință la o persoană particulară sau la anumite grupuri. Primul nivel al testului, în analiza lui John Gray, este o exigență de consistență, o exigență formală de non-discriminare. Cel de-al doilea nivel comportă imparțialitatea agenților. Al treilea privește neutralitatea morală. În consecință, aplicarea testului universabilizării la maxime (în sens kantian) care urmează să întemeieze ordinea legală, nu implică doar lipsa oricărei referințe la indivizi, ci și imparțialitatea față de interesele celor care sunt vizați și neutralitatea în privința idealurilor lor de viață. Argumentul lui Hayek, reformulat de John Gray, este că maximele justiției liberale sunt produse prin aplicarea testului universabilizării la principiile ordinii de drept. Acest cadru legal care suportă testul de esență kantiană este unul al maximizării libertății. Astfel, relația dintre cei doi termeni nu constă în conformitatea libertății cu supremația dreptului (interpretarea lui Hamowy), ci în înțelegerea supremației dreptului ca o condiție care, în urma testului universabilizării, produce maxime / legi care respectă libertatea tuturor oamenilor.

Libertate și democrație. Hayek și Popper[27]

Adeziunea lui Hayek la democrație are ca fundament calitatea acesteia de a permite schimbări politice non-violente. Similar, Popper susține în conferința intitulată „Observații despre teoria și practica statului democratic" că democrația trebuie să fie mijlocul cel mai eficient de luptă împotriva dictaturii, mijlocul prin care un guvern să poată fi destituit fără a se recurge la violență. Ceea ce va încerca Hayek să opereze va fi o reconciliere între democrație și libertate, de pe poziția unui gânditor care consideră, totuși, că democrația, în forma în care a fost aplicată, poate conduce la o putere nelimitată, care în final se întoarce împotriva principiului generator. Însă Hayek nu se simte îndreptățit, din cauza abuzilor care s-au făcut în numele democrației, revendicată de cele mai diverse orientări politice, să considere că idealul libertății este inaplicabil, ci susține că drumul pe care lumea occidentală a pornit duce la aservirea libertății față de democrație. În forma ei de

„dictatură plebiscitară“[28], democrația respinge tradiția supremației dreptului, culminând cu ceea ce autorul austriac numește „democrație totalitară“. La prima vedere, această expresie poate apărea ca o contradicție în termeni, dar acest lucru ar însemna să confundăm democrația cu liberalismul: într-adevăr, liberalismul este cel care se opune totalitarismului, pe când democrația își află contrariul în autoritarism. „Liberalismul este o doctrină despre maniera de a determina cum ar trebui să fie legea, democrația – o doctrină despre maniera de a determina ce va fi lege.“[29] Cu toate că, la limită, am putea concepe o democrație totalitară și un liberalism autoritar, pe termen lung autoritarismul și toalitarismul se cheamă reciproc.

Este necesar acum să definim ce înțelege Hayek prin democrație. El o consideră o convenție, o procedură prin care într-un mod non-violent sunt schimbați cei care dețin puterea. În acest moment, se poate face și joncțiunea dintre democrație și libertate, noțiuni care, deși acoperă sfere de semnificație diferite, nu sunt ireconciliabile. Democrația este inclusă între valorile negative, alături de libertate, la a cărei menținere (și chiar salvare) își poate da concursul. În civilizația occidentală, libertatea, legea și democrația trebuie să formeze o triadă care să oblige majoritatea să respecte legile și care să nu îi permită majorității să opereze măsuri *ad hoc*. Revenim la supremația dreptului de care aminteam anterior: în opinia lui Hayek, confuzia dintre „idealul controlului democratic al guvernului“ și „idealul limitării puterii guvernamentale prin drept“[30] a putut genera apariția unei „dictaturi plebiscitare“, de care nu este însă responsabilă democrația considerată sub aspect procedural, întrucât „forma particulară“ practicată în societățile noastre nu este consubstanțială arhetipului său. Cea mai periculoasă dictatură, am putea spune, este cea impusă de voința arbitrară a majorității, într-atât de amenințătoare încât Hayek consideră că ea trebuie în întregime respinsă. Esențială îi apare limitarea puterilor guvernului. Guvernul democratic sub care se poate dezvolta în mod optim o „civilizație a libertății“ poate ajunge cel mai slab atunci când este omnipotent. El devine în acest caz prada intereselor de grup care își dispută puterile nelimitate ale guvernului. Când aceeași Adunare deține atât puterea de a promulga legi, cât și pe

cea guvernamentală, idealul democratic este departe de a prevala[31]: el obține în fapt o victorie „à la Pyrrhus“, abolind idealul de *rule of law* și chiar semnificația conceptului de lege. Un parlament atotputernic distruge libertatea individuală. Pentru menținerea acesteia, este nevoie ca autoritatea, sub toate formele ei, să fie limitată de „principii stabile pe care opinia poporului le acceptă“. Un guvern limitat, deși nedemocratic, ar putea fi mai puțin nociv decât o democrație nelimitată.

Așa cum va aminti în mai multe rânduri, Hayek nu este preocupat, în cele trei volume din *Law, Legislation and Liberty*, doar de criticarea formelor politice existente, ci încearcă întotdeauna găsirea unei soluții; nu întâmplător el ne oferă, în cel de-al treilea volum, un model de constituție pe care singur îl numește o „utopie utilă“. Soluția în fața abuzului de democrație va consta în încercarea elimininării unei Adunări omnipotente. Hayek este adeptul unui legislativ a cărui menire va fi stabilirea regulilor generale și al unui organism de guvernare care va folosi constrângerea numai pentru a impune respectarea acestor reguli. Parafrazându-l, vom spune că importanța înțelegerii necesității ca guvernul să utilizeze constrângerea doar pentru a impune respectarea unor reguli generale, poate fi cu greu exagerată. Doar procedând astfel, organismul de guvernare împiedică utilizarea constrângerii în scopuri contrare libertății, iar conceptul de „suveranitate“ în sensul pe care l-a căpătat o dată cu idealul democratic nelimitat ajunge să nu mai rezide nicăieri, așa cum este și firesc să se întâmple[32].

Orice Adunare, pentru a nu instaura tirania majorității și pentru a nu se transforma într-o cameră fundamental executivă, trebuie să fie limitată în privința conținutului legilor pe care le votează. În acest sens, o Adunare în esență executivă va modifica treptat ansamblul legilor în favoarea regulilor de organizare care susțin pozițiile partizane. Ca prim efect, separarea pe care o propune Hayek între puterea legislativă și cea executivă va duce la abolirea tiraniei majorității, într-atât de periculoasă încât îl face pe autor să renunțe la asumarea idealului democratic. Există și un al doilea efect: el se referă la limitarea puterii statului asupra societății[33]. Deși indispensabil societății și evoluției ei, statul nu trebuie

să se confunde cu societatea. Neintenționând să susțină o pledoarie în favoarea statului minimal în maniera în care o face Robert Nozick, Hayek susține că într-o societate evoluată (pentru că unei astfel de societăți i se aplică termenul de stat), guvernul trebuie să acorde o gamă de servicii pe care piața nu le furnizează la fel de ușor. Statul nu are vreo autoritate pozitivă nici asupra celor care săvârșesc delicte: menirea lui constă în a-i împiedica să dăuneze. Nu este singurul moment în care Hayek contestă existența unei autorități pozitive: el își exprimă mefiența față de acest termen și atunci când el este alăturat libertății sau justiției. Libertățile pozitive și justiția pozitivă schimbă sensurile libertății și justiției ca atare, știut fiind că libertatea este alături de pace și justiție o valoare esențialmente negativă.

Nu este, poate, inutil de reamintit că, potrivit lui Hayek, principiul moral pe baza căruia s-a dezvoltat civilizația occidentală este cel al libertății individuale. Pentru el, relația dintre libertate și democrație nu este, după cum am văzut, una neproblematică. Cele mai dificile probleme pe care le ridică democrația sunt, și în opinia lui Popper, cele morale. În conferințele sale târzii[34], ca de altfel și în lucrările anterioare, în special în *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Popper propune înlocuirea întrebării referitoare la deținătorii puterii cu întrebarea referitoare la existența formelor de guvernământ reprobabile din punct de vedere moral. Popper contestă, ca și Hayek, faptul că democrațiile ar fi expresia suveranității populare, scopul lor principal fiind tocmai combaterea dictaturii. Întrebarea platoniciană „cine trebuie să guverneze?“ este transformată într-o întrebare ce vizează însăși modalitatea exercitării actului de guvernare.

După observația lui Popper, în termenul de democrație, atât de uzitat, există un „echivoc verbal“ sau cel puțin o obișnuință care ne face să denumim astfel formele de guvernare dezvoltate în Occident. Nu suntem departe aici de opinia lui Hayek care afirmă că în formarea termenului din cuvintele grecești *demos* și *kratos* pare că prevalează „forța brută mai degrabă decât guvernarea prin regulă“[35]. După ieșirea din uz a *isonomiei*, care reda cel mai bine idealul *rule of law*, folosirea termenului *demarhie* ne-ar

scuti de multe dintre dezavantajele constitutive cuvântului democrație. Hayek precizează că, dacă termenul demarhie nu a fost adoptat în modalitatea în care s-au format de la grecescul *archein* cuvintele monarhie, oligarhie sau anarhie, acest lucru se datorează funcției precise pe care o avea deja în lumea elină cuvântul *demarh*.

Apărând libertatea individuală, Popper va conchide că singura formă de putere care nu o periclitează este domnia legii și că pe acesta trebuie să o protejeze democrațiile.

Cu 2500 de ani în urmă, Pericle, secondat probabil și de Tucidide, făcea următoarea afirmație: „Chiar dacă puțini dintre noi sunt în stare să conceapă sau să pună în practică o politică, toți suntem capabili să o judecăm". Prin această aserțiune este izgonită ideea puterii sau a inițiativei populare, în locul ei regăsindu-se ideea unei „judecăți din partea poporului". În „Libertate și responsabilitate intelectuală", Popper afirmă că omului de rând, care nu se consideră (în mod justificat) un deținător al puterii, democrația îi pare înșelătoare. Punând accentul pe importanța unei educații adecvate, Popper consideră că tinerii ar trebui de la bun început învățați cu sensul corect al termenului de democrație care nu este cel de „putere a poporului", ci acela de evitare a dictaturii. Cel mai grav lucru este faptul că în sensul viciat al democrației includem ideea că poporul nu poate greși[36], că acțiunile lui își găsesc întotdeauna o justificare.

Distincția dintre democrație ca putere a poporului și democrație ca judecată a poporului are consecințe practice importante. Dacă în primul caz, democrația ar fi neproblematică, în cel de-al doilea caz, ea nu mai apare cu siguranță astfel, cel puțin pentru guvernele care întotdeauna sunt expuse destituirii. În acest context, statului îi revine un rol important pentru menținerea libertății. Abuzul de libertate este la fel de periculos ca și excesul de etatism și rolul statului trebuie să fie acela al respectării și garantării drepturilor.

Înscriindu-se într-un demers asemănător celui hayekian, care respinge conceptul de stat minimal, Popper nu este, totuși, un entuziast al statului paternalist, pe care s-ar grăbi să-l respingă dacă i s-ar găsi un substitut viabil. El nu neagă necesitatea

criticării statului providență, dar nu i se pare că o astfel de critică ar putea fi înfăptuită din perspectiva principiului lui Mill. Atâta timp cât nu poate soluționa problema apărării naționale și pe cea a politicii externe, statul minimal ne apare ca un ideal utopic, dar nu în sensul pe care Hayek îl avea în vedere atunci când vorbea despre necesitatea unui proiect de constituție a libertății, chiar dacă acesta nu poate fi aplicat în prezent. Pentru Popper, dihotomia stat minimal-stat paternalist este una falsă; în locul ei ar fi mai util să revenim la formula opozitivă stat-libertate și la idealul unei democrații care să nu mai fie înțeleasă ca dictatură a majorității.

Poziția lui Hayek în problema statului este mai categorică decât a lui Popper. Statul – această formă supremă de organizare – nu își află altă menire decât aceea de a fi garantul libertății individuale prin respectarea regulilor formale. Același pericol însă e întrevăzut de amândoi în cazul sporirii puterilor statului chiar în interiorul democrației: transformarea acestui „prim cer al paradisului“[37], propriu civilizației noastre, într-o bolgie a infernului, transformare ce nu e deloc străină de vreun avatar al libertății conceput de oameni. De aceea, atenția trebuie să se fixeze asupra libertății individuale – criteriul suprem de departajare între cele două lumi și singura cale de a evolua. Iminența infernului organizației generalizate se constituie în argumentul covârșitor în favoarea libertății. În dimensiunea ei pozitivă, lumea noastră abia de aici începe.

NOTE

1. Francisco Vergara, *Temeiurile filozofice ale liberalismului*, trad. Felix Oprescu, Nemira, 1998, p. 93, n. 1.
2. V. Boari, „F. A. Hayek – Un apostol al libertății“ în F. A. Hayek, *Constituția libertății*, trad. L.-D. Dârdală, Institutul European, Iași, 1998.
3. Hayek, *Constituția libertății (CL)*, p. 39 și p. 430, n. 14.
4. *CL*, p. 37.
5. *CL*, p. 38.
6. *CL*, p. 39.
7. *CL*, p. 42.

8. Hayek, *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism (FC)*, Chicago, Ill., University of Chicago Press, trad. fr. *La présomption fatale. Les erreurs du socialisme*, Paris, P.U.F., 1994, p. 87.

9. *FC*, p. 102.

10. *CL*, p. 40.

11. *CL*, p. 44.

12. Hayek, „Tipuri de ordine" (TO) în *Limitele puterii*, ed. A.-P. Iliescu, R.-M. Solcan, All, 1993, pp. 134-135.

13. *TO*, p. 142.

14. *TO*, p. 144.

15. Hayek, *Drumul către servitute (DS)*, trad. E. B. Marian, Humanitas, 1997, pp. 89-91.

16. Hayek, *Law, Legislation and Liberty (LLL)*, 3 vol., London, Routledge, 1973-1979, trad. fr. *Droit, legislation et liberté*, vol. I (1980), P.U.F., p. 61; *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago, ch. I „Individualism: True and False".

17. *DS*, p. 99, n. 3.

18. *LLL*, p. 68.

19. „Libertatea implică faptul că într-o anumită măsură ne încredințăm soarta unor fapte pe care nu le putem controla; acest lucru le pare intolerabil constructiviștilor." (*LLL*, vol. II, p. 35). Utilitarismul „rezolvă" problema ignoranței pur și simplu eliminând-o din câmpul său de acțiune.

20. *LLL*, II, p. 89.

21. Hayek se referă aici la pozitivismul juridic pentru care „tot ceea ce se numește lege are același caracter" și pentru care „concepția despre justiție nu are nimic de-a face cu definiția legii" (*LLL*, II, p. 52).

22. Hayek este conștient de faptul că într-o civilizație a libertății modul de remunerare poate părea adesea nedrept întrucât el are de cele mai multe ori o legătură prea puțin vizibilă cu meritul. Ținta societății libere fiind însă ordinea abstractă, modul în care vor fi afectați diferiți indivizi nu este dinainte cunoscut, așa încât revenim la ideea că dreptatea și nedreptatea au aplicație strictă la comportamentul uman. „Justiția este posibilă între oameni liberi datorită ignoranței noastre în privința efectelor aplicării regulilor asupra indivizilor determinați." (*LLL*, II, p. 153).

23. *DS*, p. 123.

24. John Gray, *Hayek on Liberty (HL)*, Basic Blackwell, 1986, p. 61.

25. Hayek revine în *LLL* asupra poziției din *CL*, recunoscând pertinența criticilor: „chiar și reguli perfect abstracte și generale pot totuși să constituie restricții serioase și care nu sunt necesare pentru libertatea individuală." (vol. II, p. 125, trad. ns.).

26. Cf. *HL*, p. 62.

27. Pentru o analiză detaliată a corespondențelor intelectuale dintre cei doi reprezentanți ai liberalismului evoluționist, a se vedea Cristian Preda, *Modernitatea politică și românismul*, pp. 104-120.

28. *LLL*, III, p. 5.

29. Philippe Némo, *La société de droit selon F. A. Hayek*, P.U.F., 1988, pp. 125-126.

30. *LLL*, III, p. 32.

31. Hayek, *Economic Freedom*, Basil Blackwell, 1991, ch. 11, „Will the Democratic Ideal Prevail?", pp. 399-406.

32. Cf. *LLL*, III, p. 146.

33. „Trebuie ca autoritatea supremă în stat să aparțină unei instanțe reprezentative a poporului suveran, ceea ce este însuși principiul democrației. Dar trebuie ca această autoritate să fie divizată; să existe o autoritate reprezentivă legislativă și o autoritate reprezentativă executivă." (Ph. Némo, *op. cit.*, p. 341).

34. Karl R. Popper, „Observații despre teoria și practica statului democratic" și „Libertate și responsabilitate intelectuală", în *Lecția acestui secol*, trad. de F. Dumitrescu, Nemira, 1998.

35. *LLL*, III, p. 48.

36. Pentru o analiză comparativă a acestei teme la Spinoza și Popper, a se vedea Cristian Preda, „Democrația, o lume pestriță", în *Modernitatea politică și românismul*, Nemira, 1998, pp. 35-39.

37. Popper, „Libertate și responsabilitate intelectuală", p. 105.

Cristian Preda

A FI LIBERAL

Puțini sunt cei care știu că toți criticii severi ai comunismului au fost inițial, pentru o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp, oameni de stânga.

Vorbind despre criticii comunismului, nu avem în vedere aici vreunul dintre personajele descrise cu măiestrie de către François Furet în *Le passé d'une illusion*[1]. Este bine cunoscut faptul că, în analiza sa, marele istoric francez i-a luat în seamă, în general, pe acei bolșevici care, dezamăgiți după un timp de experiența lor leninistă sau stalinistă, au rămas totuși, în critica pe care au făcut-o comunismului, pe pozițiile ideologice, de altminteri destul de diverse, ale stângii.

În opinia noastră, mai interesantă decât critica de stânga e critica liberală a comunismului, cea ilustrată, între alții, de Raymond Aron, Karl R. Popper sau Friedrich von Hayek. Cei trei autori, unii dintre cei mai subtili interpreți ai totalitarismului, au fost și ei *inițial* socialiști. Abandonarea crezului socialist și construirea unor viziuni politice riguros liberale constituie un aspect important nu doar al biografiei lor, ci și al istoriei intelectuale a secolului nostru.

Să fie vorba, în adeziunea la stânga a unui Popper, Hayek ori Aron, tot de o iluzie, de felul celei examinate de Furet? Să fie gestul lor de abandonare a stângii o dovadă de infidelitate, caz în care liberalismul contemporan ar fi un fruct al trădării unor principii în favoarea altora?

În orice caz, liberalismul secolului nostru nu poate fi înțeles fără a lua în seamă felul în care autori ca Raymond Aron, Karl R. Popper sau Friedrich von Hayek au ajuns la socialism și motivele pentru care l-au părăsit.

Clasele nefericite și gândirea proprie

Raymond Aron a frecventat, în 1925-1926, o organizație a studenților socialiști din arondismentul V al Parisului, intitulată S.F.I.O. Mulți ani mai târziu, în 1983, atunci când își scria admirabilele *Memorii*, filozoful francez explica această alegere din tinerețe cu ajutorul unei ironii bine disimulate:

„De ce am aderat la S.F.I.O.? Cititorii vor surâde, desigur, aflând răspunsul: trebuia făcut ceva pentru popor sau pentru muncitori. Adeziunea mea a fost urmarea dorinței de a contribui cu ceva la cauza ameliorării claselor nefericite“[2].

Într-un alt text (și context), răspunzând unei întrebări despre perioada 1924-1928, pe care a petrecut-o la Ecole Normale Superieure, Aron dădea un alt conținut adeziunii sale politice:

„Eram oarecum socialist. Cel mai puternic sentiment care mă anima era probabil revolta împotriva războiului, pacifismul“[3].

Aron a rămas cu siguranță socialist până în 1947, an în care publica, în primul număr din *Les Temps Modernes*, un articol despre șansele socialismului, pe care el însuși îl considera mai târziu „un articol destul de slab“. După consumarea rupturii sale de Jean-Paul Sartre, Aron se „înrolează“ în R.P.F.-ul generalului de Gaulle (unde rămâne până în 1951), fără a deveni totuși un fidel necondiționat al marelui om de stat. Iată cum explica autorul francez ralierea la stânga și renunțarea la ea:

„Un intelectual evreu, de bună credință, care alege o carieră literară, înstrăinându-se astfel de evreii care fac comerț cu textile sau intră în lumea finanțelor, nu poate să nu vrea, nu poate să nu se simtă de stânga. Parafrazându-l pe Robert Escarpit, aș spune că m-am născut la stânga, condiționat fiind de determinante psiho-sociale. Am rămas de stânga cel puțin câtă vreme nu am dobândit o gândire proprie, autonomă“[4].

După numai câțiva ani, în 1957-1958, Aron va ține la Sorbona un impresionant curs despre *Démocratie et totalitarisme*, devenit apoi nu doar o carte fundamentală pentru înțelegerea regimurilor politice, ci și capodopera liberalismului francez al secolului al XX-lea. Chiar dacă ezita în a se defini ca liberal *tout court*, preferând să se recomande cu formula „un keynesist cu o oarecare nostalgie liberală“[5], Aron s-a înscris totuși, oarecum natural, în tradiția liberală a lui John Locke, Benjamin Constant și Alexis de Tocqueville.

Între pacifism și moarte violentă

Un caz cel puțin la fel de spectaculos este cel al lui Karl R. Popper. În postfața unei cărți care cuprinde dialogul său cu etologul Konrad Lorenz, Popper își amintea nu doar momentul, ci și locul în care s-a rupt de una dintre marile iluzii ale stângii:

„Îmi aduc aminte de locul aflat în Viena, situat, mai precis, în spatele monumentului Gutenberg din Lugeck, în care, în ianuarie 1918, am înțeles deodată că o orânduire socială perfectă sau aproape perfectă nu poate supraviețui multă vreme. Dacă oamenilor le merge bine, atunci atmosfera liberă începe să fie percepută de ei ca ceva de la sine înțeles, iar vigilența lor în fața pericolelor care amenință libertatea se diminuează. Atâta vreme cât vor exista oameni ambițioși, însetați de putere, aceștia vor arunca lesne în suferință o formă socială prea fericită. (Aceasta a fost și ideea în virtutea căreia cetățenii atenieni au introdus și aplicat ostracismul, exilându-i pe Aristide, pe Temistocle și pe alții.) Nu poate exista o societate perfectă“[6].

În ciuda acestei intuiții, Popper a aderat în 1919 la cauza comunistă:

„Era în vremea tratatului de la Brest-Litovsk. În momentul încheierii acordului dintre Puterile Centrale și Rusia, de-abia împlinisem cincisprezece ani și am fost impresionat peste măsură de discursurile ținute de ruși la conferința de pace. Și, evident, Troțki a fost cel care a exprimat cu acel prilej ideile cele mai

importante, care, lucru destul de ciudat, au fost publicate în Austria în forma unor rezumate (nu știu dacă au apărut și în Germania, probabil că da). Iată ce m-a atras, la început, la comuniști. Dar aveam și un prieten, născut în Rusia, care a fost liderul studenților în timpul revoluției din 1905. El mă punea în gardă împotriva comuniștilor, spunându-mi că erau oameni în stare de orice, chiar și de tot ce e mai rău, numai să fie în interesul partidului lor. De fapt, eu priveam avertismentele prietenului meu cu un oarecare scepticism, datorat tocmai efectului pe care îl produseseră asupra mea discursurile despre pace de la Brest-Litovsk... La puțin după proclamarea păcii, în 1919, am vizitat sediul partidului comunist austriac, căruia astfel i-am oferit serviciile, ca băiat de folosit la munca de teren“[7].

La câteva luni după aceea, Popper părăsește totuși corabia:

„Au avut loc câteva evenimente foarte discutabile. Printr-un concurs de împrejurări, câțiva comuniști din Viena au fost arestați și reținuți în sediul central al poliției. Atunci, partidul a hotărât organizarea unei manifestații în sprijinul eliberării lor, la care au participat mai ales tinerii. În timpul demonstrației, poliția a deschis focul: șase tineri au fost uciși. Am văzut cu ochii mei cele întâmplate, întrucât mă aflam și eu printre demonstranți. Evenimentul m-a pus pe gânduri. Liderii comuniști au adoptat o direcție conform căreia cu cât se întâmplau lucruri mai rele și mai cumplite, cu atât era mai bine. Toate acestea contribuiau la dezlănțuirea furiei necesare marii revoluții. De aceea, ei nu regretau cele petrecute, în timp ce eu mă simțeam răspunzător pentru moartea celor șase tineri“.

Sensul acestei responsabilități e definit în termeni impresionanți:

„Simțeam că suntem îndreptățiți să ne jertfim noi înșine, să ne punem noi înșine în primejdie; dar noi îi încurajaserăm pe alții să înfrunte riscul și să moară împușcați. Iar acest lucru nu eram îndreptățiți să-l facem. Liderii partidului nu aveau dreptul să le spună altora că trebuie să se jertfească și să-și primejduiască viața. Acei tineri uciși erau muncitori, în timp ce noi, intelectualii, creditam, ca să zic așa, marxismul și credeam că putem da sentințe în calitate de marxiști“[8].

Evenimentul naște întrebări și determină luarea unei decizii:

„Eu și ceilalți eram studenți; aveam posibilitatea să citim ditai cărțile și ne simțeam îndrituiți să le spunem oamenilor: iată cum stau lucrurile, comunismul trebuie să vină, iar noi trebuie să-l instaurăm prin luptă. Mi-am dat seama că eram răspunzători pentru acei oameni pe care îi puneam în primejdie și am început să mă întreb: oare lucrurile stau într-adevăr astfel? Oare sunt eu într-adevăr în măsură să atest valabilitatea dovezilor marxiste în baza cărora comunismul se va înfăptui în mod necesar? Oare pot să merg în fața oamenilor incapabili să-l citească pe Marx și să le spun: l-am verificat, l-am experimentat, l-am controlat în mod critic pe Marx și vă pot asigura că tot ceea ce spune el este adevărat, că probele lui Marx sunt adevărate?... Am hotărât să-l studiez pe Marx în profunzime, ceea ce nu făcusem înainte. Mă folosisem de Marx, a trebuit s-o fac, dar aveam cunoștințe superficiale în materie“[9].

Lectura l-a dezamăgit, așa cum poate vedea oricine citește *Societatea deschisă și dușmanii săi*[10], textul care ilustrează cel mai bine liberalismul lui Popper.

Riscul lecturilor întâmplătoare

Primul război mondial este un eveniment decisiv și pentru cariera științifică a lui Hayek. Mai întâi, pentru că războiul îl determină să abandoneze științele naturale, către care îl îndreptase familia, în favoarea științelor sociale:

„Cred că influența decisivă s-a datorat primului război mondial, în special experienței de a fi luptat într-o armată multinațională, armnata austro-ungară. Am asistat la prăbușirea Imperiului, din cauza problemei naționale. Am luptat într-un război în care se vorbeau unsprezece limbi diferite. Era imposibil ca un asemenea fapt să nu-ți atragă atenția asupra problemelor de organizare politică“[11].

Economia și filozofia îl seduseseră pe Hayek înainte de această dată, dar mai degrabă în mod accidental și fără a-l conduce la rezultate serioase:

„Pot să fixez începutul interesului meu definitiv pentru economie târziu în 1916, la o lecție de logică din clasa a șaptea gimnazială, când profesorul ne-a explicat împărțirea aristotelică a eticii în morală, politică și economie – care mi s-a părut că acoperă perfect domeniul de care eram interesat. Tatăl meu a fost întrucâtva îngrijorat când l-am anunțat brusc că intenționam să studiez «etica», iar câteva zile mai târziu, pentru a mă convinge că într-adevăr era un non-sens să mă ocup de asemenea subiecte, mi-a dat patru lucrări ale filozofului Ludwig Feuerbach, pe care le cumpărase dintr-un anticariat. Trebuie să mărturisesc că acest filozof mi s-a părut plicticos și numai mult mai târziu mi-a devenit accesibilă filozofia serioasă. Nu am aflat, în momentul respectiv, nici ce e cu adevărat economia“[12].

Hayek devine socialist, datorită cărților care-i cad în mână. Un mic incident petrecut atunci i-a rămas în memorie:

„Lecturile mele constau din pamflete efemere despre actualitatea politică, scrise de socialiști sau semi-socialiști, de la Karl Renner la Walter Rathenau, ultimul dintre aceștia inspirându-mi primele mele idei economice. În toamna lui 1917, în timpul scurtei permisii pe care mi-am luat-o pentru a obține titlul de *matura*, chiar am dat de bucluc la *Gymnasium*, când am fost descoperit în timpul orei de religie citind un pamflet socialist“[13].

Pentru a ilustra riscurile, mult mai serioase decât un banal incident școlar, la care expune lectura unor cărți socialiste de economie, Hayek evoca la senectute un alt episod, petrecut de această dată chiar pe front:

„Cândva, în 1917 sau 1918, în timpul unei perioade de liniște pe câmpul de la Piave, un ofițer mai în vârstă din bateria mea mi-a dat primele cărți sistematice de economie; încă mă minunez că ele nu m-au îndepărtat pentru totdeauna de subiect. Și totuși, m-am chinuit să parcurg cele două volume (scrise de Gruntzl și Jentsch), care erau mostre de economie cât se poate de proaste“[14].

În contrast, o carte scrisă de un liberal îi fixează interesul pentru știință:

„Am fost acaparat definitiv de economie când am citit *Grundsätze* a lui Carl Menger... o carte fascinantă“[15].

După 1918, la Universitatea vieneză, atât de impregnată de socialism încât îi refuză accesul unui profesor precum Ludwig von Mises[16], Hayek începe studiul sistematic al marxismului, care îl conduce la concluzii foarte apropiate de cele ale lui Popper:

„În anii imediat următori războiului, cele două subiecte principale de discuție între studenții Universității din Viena erau marxismul și psihanaliza... M-am străduit conștiincios să studiez ambele doctrine, dar cu cât le studiam mai mult, cu atât le găseam mai nesatisfăcătoare. Mi s-a părut atunci, și părerea mea a rămas neschimbată, că acele doctrine erau în întregime neștiințifice, deoarece își definiseră termenii în așa fel încât ceea ce afirmau era cu necesitate adevărat și irefutabil, și prin urmare ele nu mai spuneau nimic despre lume. În lupta cu aceste idei, mi-am format opinii asupra filozofiei științei care erau asemănătoare, deși bineînțeles mult mai puțin clar exprimate, cu cele pe care Karl Popper și le formase pe baza aproximativ acelorași experiențe“[17].

O asemenea experință are consecințe importante asupra opțiunii politice a lui Hayek din vremea studenției:

„La Universitate, cel puțin la facultatea de drept, deseori aveau loc discuții politice foarte aprinse, la care participau și organizațiile de socialiști și comuniști. De fapt, chiar și eu, deși niciodată nu am fost membru al vreunui partid politic, organizasem în anii studenției (între 1918 și 1921), împreună cu prietenii mei, un Partid Democratic German, pentru a avea o grupare de mijloc între extremele reprezentate de catolici, respectiv de socialiști și comuniști“[18].

Viziunea liberală a lui Hayek se va dezvolta de aici înainte ca o replică la socialismul intelectualilor și, în egală măsură, al partidelor care propun, în numele libertății, calea către servitute.

A fi liberal

Condițiile psiho-sociale invocate de Aron, pacifismul inculcat tânărului Popper de discursurile troțkiste, accidentul lecturilor nesistematice practicate de Hayek sunt, desigur, cauze diferite. Ceea ce arată că îmbrățișarea stângii nu urmează o rețetă unică.

Abandonarea opțiunilor politice inițiale s-a produs și ea, în cele trei cazuri evocate, în chip diferit: Aron, cu simțul său sociologic, a fost șocat de realitatea căreia i-au dat naștere ideile marxiste; Hayek a sesizat foarte rapid contradicțiile gândirii socialiste, devenite o adevărată „modă intelectuală"; Popper a fost marcat în mod profund de evenimentul sângeros petrecut la câteva luni după aderarea sa la partidul comunist austriac.

Cei trei autori au totuși ceva în comun, și anume credința – fundamentală – că dobândirea unei gândiri proprii, autonome, plecând de la o examinare critică a realităților și a ideilor, este cea mai serioasă provocare adresată spiritului uman. Cine înțelege acest lucru realizează că lumea nu este alcătuită din minți consecvente și minți inconsecvente, ci din minți lucide și minți oarbe. Din fericire, chiar dacă rară, luciditatea există. Obsesia fidelității oarbe, absolute față de principiile politice este, de fapt, o invenție a stângii revoluționare. Ea e mai mult decât o iluzie. Fidelitatea oarbă este pur și simplu falsă pentru că e, în fapt, inumană.

A fi liberal înseamnă a fi lucid.

NOTE

1. François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995.

2. Raymond Aron, *Mémoires*, Paris, Julliard, 1983, p. 48.

3. Raymond Aron, *Le spectateur engagé*, entretiens avec Jean-Louis Missika et Dominique Wolton, Paris, Julliard, 1981, p. 28.

4. Raymond Aron, *Mémoires*, p. 48.

5. Raymond Aron, *Histoire et dialectique de la violence*, Paris, Gallimard, „Les Essais", chap. 6, p. 183. Pentru înțelegerea liberalismului lui Aron, cea mai bună introducere este textul lui Allan Bloom, „Le dernier des libéraux", in Raymond Aron, *Histoire et politique* (témoignages, hommages de l'étranger, études, textes), număr special al revistei *Commentaire*, fevrier 1985, volume 8/numéro 28-29, Paris, Julliard, pp. 174-182. În română, despre liberalismul lui Aron, v. Cristian Preda, „Studiu introductiv", in Raymond Aron, *Istoria și dialectica violenței*, București, Editura Babel, 1995, pp. 7-21.

6. Karl Popper, Konrad Lorenz, *Viitorul este deschis. O discuție la gura sobei*, traducere de Simona Lobonț și Florin Lobonț, București, Editura Trei, pp. 121-122.

7. Karl Popper, *Lecția acestui secol*, un dialog cu Giancarlo Bosetti, traducere de Florin Dumitrescu, București, Nemira, 1998, pp. 25-26

8. *Ibidem*, p. 29.

9. *Ibidem*, pp. 29-30.

10. Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii săi*, 2 vol., traducere de Dragan Stoianovici, București, Humanitas, 1992-1993.

11. Friedrich von Hayek, *Autobiografie intelectuală*, v. supra, p. 63.

12. *Ibidem*, p. 62.

13. *Ibidem*, p. 62.

14. *Ibidem*, p. 63.

15. *Ibidem*, p. 63.

16. *Ibidem*, p. 76.

17. *Ibidem*, p. 64.

18. *Ibidem*, p. 69.

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Principalele opere ale lui Hayek:

Prices and Production, London, Routledge and Sons, 1931

„Reflections on the Pure Theory of Money of Mr. Keynes", in *Economica*, vol. 11, no.33, august 1931, pp.270-295 și vol.12, no.35, february 1932, pp.22-24

Collectivist Economic Planning. Critical Studies on the Possibilities of Socialism (colecție editată de Friedrich von Hayek, texte de Ludwig von Mises, N.G.Pierson, George Halm, Enrico Barone și Friedrich von Hayek), London, Routledge and Sons, 1935

„Economics and Knowledge", in *Economica*, n.s., vol.4, no.13, 1937, pp.33-54

Profits, Interests and Investment, London, Routledge and Kegan Paul, 1939

The Pure Theory of Capital, London, Routledge and Kegan Paul Ltd., 1941

The Road to Serfdom, London, Routledge and Sons, 1944

Individualism and Economic Order, Chicago, The University of Chicago Press, 1948

The Counter-Revolution of Science. Studies on the Abuse of Reason, Glencoe, Ill., The Free Press, 1952

The Sensory Order, Chicago, University of Chicago Press, 1952

Capitalism and the Historians, introd. by F.A. von Hayek, essays by T.S. Ashton, L.M. Hacker, W.H. Hutt, Bertrand de Jouvenel, London & Chicago, University of Chicago, 1954

The Constitution of Liberty, London, Routledge, 1960

„The Theory of Complex Phenomena", in Mario Bunge (ed), *The Critical Approach to Science and Philosophy: Essays in Honor of Karl R. Popper*, New York, Free Press, 1964

„Résultats de l'action des hommes, mais non pas de leurs desseins", in Jacques Rueff, *Les fondements philosophiques des systèmes economiques*

(textes de J. Rueff et essais rédigés en son honneur, 23 août 1966, publ. sous la dir. de Emil M. Claasen), Paris, Payot, 1967, pp. 98-106

Studies in Philosophy, Politics and Economics, Chicago, The University of Chicago Press, 1967

Law, Legislation and Liberty, Routledge and Kegan Paul, London, vol. 1: *Rules and Order*, 1973; vol. 2: *The Mirage of Social Justice*, 1976; vol. 3: *The Political Order of a Free People*, 1979

New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas, London & Henley, Routledge and Kegan Paul, 1978

„The Weasel Word „Social"", in *Salisbury Review*, autumn 1983

The Fatal Conceit. The Errors of Socialism, Chicago, Ill., University of Chicago Press, 1988

Denationalisation of Money. The Argument rafined. An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies, 3rd ed., London, Institute of Economic Affairs, 1990

The Trend of Economic Thinking. Essays on Political Economists and Economic History, Chicago, Ill., University of Chicago Press, 1991 (The Collected Works of F.A.Hayek, no.3)

Economic Freedom, Oxford, Blackwell, 1991 (culegere de texte publicate în 1968-1986)

The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom, London, Routledge and Kegan Paul, 1992 (The Collected Works of F.A.Hayek, no. 4)

Traduceri ale operei lui Hayek în română:

Drumul către servitute, traducere de Eugen B. Marian, București, Humanitas, 1993

Capitalismul și istoricii, traducere de Dragoș Aligică și Sorin Ioniță, București, Humanitas, 1998

Constituția libertății, traducere de Lucian-Dumitru Dârdală, Iași, Institutul European, 1998

„Limitarea puterii și detronarea politicului", traducere de Simona Preda, în *Sfera politicii*, nr. 1/1992, pp. 25-29

„Tipuri de ordine în societate", traducere de Adrian-Paul Iliescu, în Adrian-Paul Iliescu & Mihail-Radu Solcan (ed), *Limitele puterii*, București, All, 1994, pp. 134-153

„Intelectualii și socialismul", traducere de Adina Dabu, în *Polis*, nr. 4/1995, pp. 129-143

Comentarii dedicate operei lui Hayek:

Norman Barry, *Hayek's Social and Economic Philosophy, London, Macmillan, 1979*

Eamon Butler, *Hayek: His Contribution to the Political and Economic Thought of Our Time*, New York, Universe Books, 1983

Jack Birner, Rudy Van Zijp (ed.), *Hayek: Co-ordination and Evolution*, London, Routledge, 1994

Brian Lee Crowley, *The Self, the Individual and the Community. Liberalism in the Political Thought of F.A. Hayek and Sidney and Beatrice Webb*, Oxford, Clarendon Press, 1987

Jean-Pierre Dupuy, *Le sacrifice et l'envie. Le liberalisme aux prises avec la justice sociale*, Paris, Calmann-Levy, 1992

Jerome Ferry, *Friedrich Hayek: les elements d'un liberalisme radical*, Nancy, Presses Universitaires de Nancy, 1979

Cristoph Frei, Robert Nef (ed), *Contending with Hayek*, New York, Peter Lang, 1994

John Gray, *Hayek on Liberty*, Oxford, Basil Blackwell, 1984

Ronald Max Hartwell, *A History of the Mont Pelerin Society*, Indianapolis, Liberty Fund, 1995

Roland Kley, *Hayek's Social and Political Thought*, Oxford, Clarendon Press, 1994

Chandran Kukathas, *Hayek and Modern Liberalism*, Oxford, Clarendon Press, 1993

Kurt R. Leube, Chiaki Nishiyama (ed.), *The Essence of Hayek*, Stanford, Hoover Institution Press, 1984

Fritz Machlup (ed.), *Essays on Hayek*, London, Routledge and Kegan Paul, 1977

Philippe Nemo, *La societe de droit selon F.A. Hayek*, Paris, PUF, 1988

Barbara Rowland, *Ordered Liberty and the Constitutional Framework. The Political Thought of Friedrich von Hayek*, New York & London, Greenwood Press, 1987

Jeremy Shearmur, *Hayek and After. Hayekian Liberalism as a Research Programme*, New York & London, Routledge, 1996

Erich Streissler (ed.), *Roads to Freedom. Essays in Honour of Friedrich von Hayek*, London, Routledge and Kegan Paul, 1969

Comentarii românești ale operei lui Hayek:

Aurelian Crăiuțu, „Hayek sau economia politică a libertății“, în *Sfera politicii*, nr. 1/1992, pp. 30-31

Gabriel Ivan, „Hayek sau drumul către libertate“, în *Sfera politicii*, nr. 13/1994, p. 27
Cristian Preda, „Liberalismul evoluționist“, în *Polis*, nr. 3/1997, pp. 57-69
Vasile Boari, „F.A. Hayek – un apostol al libertății“, postfață la Hayek, *Constituția libertății*, Iași, Institutul European, 1998, pp. 545-574

Cristian Preda

PUBLICAȚII ȘI SCRIERI MENȚIONATE ÎN TEXT

Boring, Edwin G. Recenzie la *The Sensory Order* în *Scientific Monthly* (martie 1953).

Carnap, Rudolf. Scrisoare către Karl Popper. În corespondența dintre Popper și Hayek aflată în arhiva Hoover Institution, Stanford, California. La această scrisoare Hayek face referire pentru prima dată în prefața ediției din 1976 a *Drumului către servitute (The Road to Serfdom)*.

Catchings, Waddill, și William Trufant Foster. *Money*. Boston și New York: Houghton Mifflin, 1923.

Friedman, Milton. *Essays in Positive Economics*. Chicago și Londra: Univ. of Chicago Press, 1953.

Galbraith, John Kenneth. *A Life in Our Times*. Boston: Houghton Mifflin, 1981.

Hayek, F. A., ed. *Collectivist Economic Planning*. Londra: George Routledge & Sons, 1935. Contribuția lui Hayek a fost retipărită în capitolele 7 și 8 din *Individualism and Economic Order*.

———. -. *The Constitution of Liberty*. Londra: Routledge & Kegan Paul; Chicago: Univ. of Chicago Press, 1960.

———. -. *The Counter-Revolution of Science*. Glencoe, Ill.: Free Press, 1952.

———. -. *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*. Viena și Leipzig: Hölder-Pichler-Temsky, 1929. Tradusă de Nicholas Kaldor și H. M. Croome ca *Monetary Theory and the Trade Cycle*. Londra: Jonathan Cape, 1933 și New York: Harcourt, Brace, 1933.

———. -. *Individualism and Economic Order*. Londra: Routledge & Kegan Paul; Chicago: Univ. of Chicago Press, 1848.

———. -. *John Stuart Mill and Harriet Taylor*. Londra: Routledge & Kegan Paul; Chicago: Univ. of Chicago Press, 1951.

———. -. *Law, Legislation and Liberty.* 3 volume. Londra: Routledge & Kegan Paul; Chicago: Univ. of Chicago Press, 1973-79.

———. Scrisori către Karl Popper. În arhiva Hoover Institution, Stanford, California, 1952, 1960.

———. -. *Prices and Production.* Londra: Routledge, 1931.

———. -. *The Pure Theory of Capital.* Londra: Routledge & Kegan Paul; Chicago: Univ. of Chicago Press, 1941.

———. -. *The Road to Serfdom.* Londra: Routledge and Sons; Chicago: Univ. of Chicago Press, 1944.

———. -. *The Sensory Order.* Chicago: Univ. of Chicago Press, 1952.

———. -. *Studies in Philosophy, Politics, and Economics.* Chicago: Univ. of Chicago Press, 1967. Include „Degrees of Explanation", „Rules, Perception and Intelligibility," și „The Theory of Complex Phenomena."

———. „Das amerikanische Bankwesen seit der Reform von 1914." *Der sterreichische Volkswirt* (Viena) 17, nos. 29-32 (April 18 & 25, May 9 & 16, 1925).

———. „Degrees of Explanation." *British Journal for the Philosophy of Science* (Edinburgh și Londra) 6, nr. 23 (November 1955): 209-25.

———. „Economics and Knowledge." *Economica* (Londra), n.s. 4, nr. 13 (February 1937): 33-54. Eseu publicat și în *Individualism and Economic Order.*

———. „Gibt es einen Wildersinn des Sparens?" *Zeitschrift für Nationalökonomie* (Viena) 1, nr. 3 (November 15, 1929): 387-429. Tradusă de Nicholas Kaldor și Georg Tugendhat ca „The Paradox of Saving." *Economica* (Londra) 11, nr. 32 (May 1931): 125-69.

———. „Das intertemporale Gleichgewichtssystem der Preise und die Bewegungen des «Geldwertes»" *Weltwirtschaftliches Archiv* (Jena) 28, nr. 1 (July 1928): 33-76.

———. „The Sensory Order After 25 Years," ," în vol. 2 din *Cognition and the Symbolic Processes*, ed. Walter B. Weimer and David S. Palermo, 287-93. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum, 1982.

———. „Die Währungspolitik der Vereinigten Staaten seit der überwindung der Krise von 1920." *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik*, N. F. 5 (1925), în două părți, secțiunile 1-3, pp. 25-63, și sectiunile 4-6, pp. 254-317. Secțiunea 6 este tradusă și retipărită în *Money, Capital and Fluctuations: Early Essays*, ed. Roy McCloughry, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1984.

Hicks, John. *Value and Capital.* Oxford: Clarendon Press, 1939.

Keynes, John Maynard. *The Economic Consequences of Mr. Churchill* [1925]. Vol. 9 din *The Collected Writings of John Maynard Keynes.* Londra: Macmillan, 1971.

———. -. *The Economic Consequences of the Peace* [1919]. Vol. 2 din *The Collected Writings*, 1971.

———. -. *The General Theory of Employment, Interest, and Money* [1936]. Vol 7 din *The Collected Writings*, 1973.

———. Scrisoare către Hayek despre *Drumul către servitute* [Iunie 28, 1944]. În vol. 27 din *The Collected Writings*, 385-88, 1980.

———. -. *A Tract on Monetary Reform* [1923]. Vol. 4 din *The Collected Writings*, 1971.

———. -. *A Treatise on Money* [1930]. Vol. 5 din *The Collected Writings*, 1971.

Lachmann, Ludwig M. *Capital and Its Structure.* Londra: Bell, din partea London School of Economics, 1956.

Mach, Ernst. *Analysis of Sensations.*

Menger, Carl. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre.* Viena: W. Braunmüller, 1871.

Mill, John Stuart. *Autobiography of John Stuart Mill.* New York: Columbia Univ. Press, 1924.

———. -. *On Liberty*, ed. McCallum. Oxford: Oxford Univ. Press, 1946.

———. -. *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere.* Leipzig: Duncker und Humblot, 1883.

Nef, John U. *Search for Meaning: The Autobiography of a Nonconformist.* Washington, D. C.: Public Affairs Press, 1973.

Pigou, A. C. *Economics in Practice.* Londra: Macmillan, 1935.

Popper, Karl. *Logik der Forschung, zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft.* Viena: J. Springer, publicată în toamna anului 1934 cu data de apariție „1935." Tradusă ca *The Logic of Scientific Discovery.* Londra: Hutchinson, 1959.

Proust, Marcel. *Remembrance of Things Past.* Tradusă de C. K. Scott Moncrieff. Londra și New York: Thomas Seltzer, 1924.

———. -. *Swann's Way.* Modern Library edition, 1934.

Schlick, Moritz. *Allgemeine Erkenntnislehre.* Berlin: J. Springer, 1918.

Schumpeter, Joseph. *Capitalism, Socialism, and Democracy.* New York și Londra: Harper și Bros., 1942.

Spann, Othmar. *Fundament der Volkwirtschaftslehre.* Jena: G. Fisher, 1918.

Weismann, August. *Vorträge über Deszendenztheorie.* Jena: G. Fisher, 1902.

Woolf, Virginia. „Mr. Bennet and Mrs. Brown." În vol. 1 din *Collected Essays*, ed. Leonard Woolf. Londra: Chatto & Windus, 1966. Inițial o lucrare citită la Heretics, Cambridge, pe 18 mai, 1924.

INDEX DE PERSOANE ȘI LOCURI

Nota editorului englez: Aceste informații sunt prezentate aici pentru a clarifica relația între unele dintre aceste persoane și dezvoltarea ideilor și cariera lui Hayek.

CUPRINS

Prăbușirea socialismului a reabilitat munca de o viață a lui Hayek. Cărțile sale au contribuit în mod esențial la repunerea în drepturi a idealurilor politice și economice care au făcut posibilă demolarea regimurilor comuniste. Pe Hayek nu l-ar fi înspăimântat faptul că rachetele *Stinger*, muzica rock și blue jeans au jucat un rol mai evident în acest proces. El, mai mult decât oricine, ne-a atras atenția că valorile se transmit pe căi neprevăzute.

STEPHEN KRESGE

ISBN 973-569-326-1